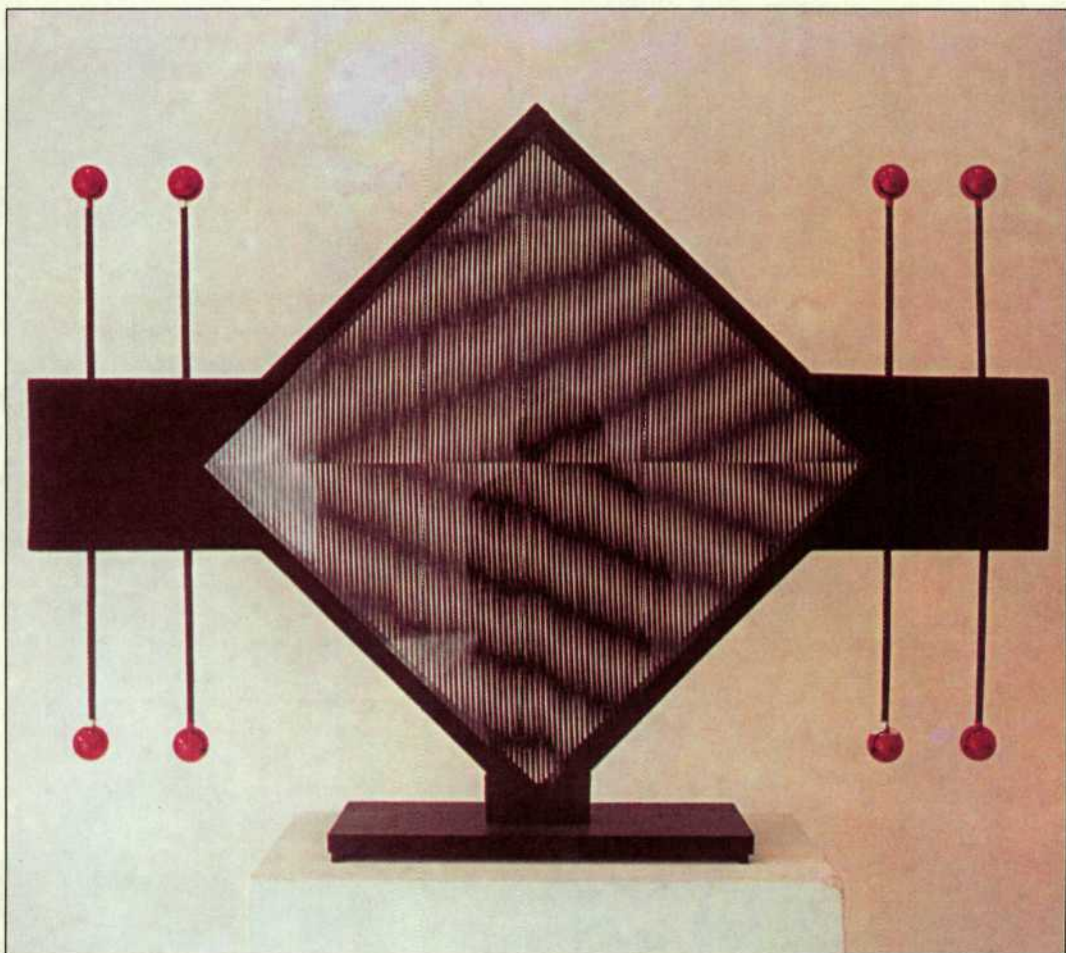

Vikerkaar

7/1994

Stevens "Moodsast luulest" + Krull ("Jazz") & Kivisildnik.
Tekste T. Kalda vastsest romaanist. M. Meel: Rahvas ja tema
eetika. A. Neljas: Liberalism ja demokraatia. L. Vahtre DIXI
meie iseloomust. Reinla "Faatumid" võistlusest. Liivrand
E. Pihlakust. Foorumis Evola, Lenin jt. Kunst: Mida sa teed
pärast orgiat? (S. Helme) Mina olin VISARID. (T. Raudam)

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Juuli 1994. Nr 7

Sisukord

Wallace Stevens *Moodsast luulest* 1
Hasso Krull *Luulet* 2
Teet Kallas *Provintssikirjanik Ploompuu ja öö
hääled* 11
Sven Kivisildnik *Luulet* 18
Kjell Westö *Lööve* 26

Toomas Raudam *Mina olen visarid* 49
Sirje Helme *Mida sa teed pärast orgiat?* 54
Mari Meel *Rahvas ja tema eetika* 57
Aap Neljas *Liberalism ja demokraatia kaas-
aja maailmas* 63
Irina Belobrovtsseva, Svetlana Kuljus *Mih-
hail Bulgakovi romaan "Meister ja Margari-
ta" kui esoteeriiline tekst I* 67
Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole. 9.
loeng* 73

Dixi

Lauri Vahre *Eestlase rahvuslikust iseloomust*
78

Vaatenurk

Jaan Unt *Tõlkest, mis on kultuurisündmus* 80
Hasso Krull *Öökull huikab kui vile* 82
Mart Velsker *Ohlikul pinnal* 84

Kaleidoskoop

Astrid Reinla *Tema kirjutab!* 86
Harry Liivrand *Evi Pihlak – kriitik või esine-
ja?* 88

Foorum

Haljand Udam *Evola, Lenin ja teised* 91
Art Leete *Maausulise kunsti olematus* 92

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvifotod: Jüri Kaarma

Esikaanel: Kaljo Põllu. "Igiliikuja". Puit,
klaas. (82,5 x 110,5 x 23,6). 1971.

Tagakaanel: Kaljo Põllu. "Diagonaaltasa-
kaal". Akvarell, Guašš. (23,8 x 15,4). 1964.

WALLACE STEVENS

Moodsast luulest

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Luuletus, mis räägib, kuidas vaim
Leiab selle, mis paras. Varemalt ei pidanud
Ta leidma: lava oli seatud valmis,
Jäi korrata, mis seisis tekstis kirjas.

Siis teater muutus. Tema minevikust
Sai suveniir, nüüd ta peab elama
Ja õppima paikkonna kõnepruuki,
Peab vaatama näkku kaasaja meestele,
Kohtama kaasaja naise. Ta peab mõtlema sõjast
Ja leidma, mis on paras. Ta peab
Ehitama uue lava, peab liikuma
Sel laval rahulolematu näitlejana,
Lausuma aeglaselt ja mõtlikult sõnu,
Mis kõrvas, vaimu peenimas kõrvas,
Kordavad täpselt seda, mida vaim
Just tahab kuulda, mille kõla peale
Jääb nähtamatu publik kuulatama
Mitte näidendit, vaid iseennast
Just nagu selles tundeväljenduses
Kaks inimest, kaks tunnet saavad üheks.
Näitleja on metafüüsik pimedas,
Kes pinistab traatjat pillikeelt,
Mille heliulatus on ootamatult õige,
Sinna mahub ära kogu vaim,
Mis ei saa laskuda tast allapoole
Ega tõusta kõrgemale.

Luuletus

Peab olema rahulduse leidmine ja
Ta võib olla uisutavast mehest, naisest, kes tantsib,
Naisest, kes kammib. Luuletus vaimu aktist.

HASSO KRULL

JAZZ

Pühendusluuletuste sari kahes osas

ESIMENE OSA

Billie Holiday

olen väsinud sellest ja teisest, ja ma olen
oma mõtetest väsinud

mõtteid oli palju
armastus paneb su mõtlema
asju, millest tead, et need on valed
ma olen vale

ma olen õige
nagu pronksivärviline putukas
ja mind ei osata takistada

Charlie Parker

sinised leevikesed ja punased õunad
kordamööda
vahetavad pilke ja küsivad
jutuainet

seda on palju
palju rohkem kui oskasime uurida
me ei saa meenutada kõiki nimesid
lihtsalt
igavuse pärast
sest igavus oli see
mis hoidis meid hellalt kõrvadest
ja
paradiisilinnu ümin

juba vara hommikul
ma tõusen koos koidikuga, ei, ta
jääb voodisse

kui mina tõusen
ja otsin rohelist tubakat
ja raputan
oma sulgedele
konkreetselt lahendades
eneseväarikuse probleemi
ja oma mustad inimõigused

Charlie Parker

kuidas on see võimalik
et ma ei ole ennast veel unustanud
kuigi ma nägin putukaid ja paradiisilinde

ma tegin ennast väga väikeseks
et mitte keegi mind ei näeks
ja ometi oli üks
kes nägi
ja see ei olnud sina

kui ma korgin lahti pudeli kaela
või keeran endale suitsu
siis olen ma ühes mõttes täiesti lahendatud
ja teises mõttes ma istun autos

John Coltrane

kallasin selle joogi endale kurku, ja ta läks kurgus põlema
ja kurk põles, ja jook põletas kurgu
nii et see oli tunda, ja näha ja kuulda

Sarah Vaughan

üks, ja toored puud põlevad ahjus
ja kõik on normaalne

küsin sõbralt kella, ta vastab et ei ole
ma magan
ma magan isekeskis, ja kui ma ärkan
siis hakkab mul külm

vahepeal on juba teised käinud
nad tõid süüa, käisid kiiresti
ära ja tulid kameeleoni
nahaga tagasi

see on normaalne
kõik, millega ma olen juba harjunud
see tuleb tagasi
ja suudleb mind

Max Roach

taganeda ei saanud
kui igavus võttiski võimust
ja päikene kummitas taevas

tal oli oma nägu
ja nimi
ta just ei pidanud teeskleva
aga teeskles ikka
ta tegi seda paljast rõõmust
ja naudingu nimel
ainult tal polnud varandust

istlejaid tal ei olnudki
sest oli jumalate poeg
ja tütar
tema jalataldade nahk
mõjus erootiliselt
ja ta väljendas ennast,
nagu igaüks teeb

Dinah Washington

gardeeniad õitsevad
ja nende lõhn on nii täpselt ühtemoodi
kui ta tuleb
vaesuse sügavalt südamest
ja keerab külje
päikese poole
mis keerab külje
saksofoni poole

seada ei saagi peatada
ja nii lehvib ta justkui millimallikas
või looruimedega kala
läbi asjatundjate arvamuste
mis langevad kokku
selles osas vähemalt
on üks naeruväärne
sarnasus
lille ja minu
mõtete katkendlike otste vahel
see et nad kogu aeg
päevitavad ja magavad
neil on täpsed arvud meeles
millega meid tähistada

Ray Charles

külmalt ja arusaamisega, täiesti vabalt
ennast väljendades, ja üksi

linnud hakkavad hommikul laulma
ja päike tõuseb nagu ühik
pornograafilise täpsusega
ta on valmis kuulama
mis teistelgi on öelda
lennates nagu lind
üle nende tumedate ajalooliste väljade
mediteerides
ja filosoferides

hit da road jack
seada on mulle ju ennegi öeldud
aga just seekord jõudis pärale

Dizzy Gillespie

see paneb pea ringi käima
ja teeb sind häbelikuks
sest sul ei ole kedagi karta
ja kellegi peale pahandada
sa oled omaette ooper, sa laulad
ja mängid ja teed trikkisid
sa venitad oma suud

ja teised mõistavad, mis see on
on õhtu
ja keegi võib külla tulla
mida seekord eriti ei tahaks
nende hulgas võib olla naisi
ja lapsi
ja mehi
naistel on pikad mustad puusad
meestel on pikad mustad sõrmed
nad mängivad
ja lapsed hammustavad
me teeme kõiki asju sarnaselt
ja mõnikord
täiesti ühtemoodi
see on võib-olla väljakannatamatu
kuid võib ka olla, et päriselt ei ole

Miles Davies

me ju oleme sõbrad
ja mängime ju omavahel

ma ei tea kas see võiks sind takistada
kui ma ütleks
et sinu jalad on nagu mägi
ja taimed kasvavad seal ilma toeta

rohi põõsad puud ja lilled
on hakanud üksteisest mõtlema
ja mina
mõtlen et see läheb paljuks

iga käik ununeb
kohe järgmise käiguga
ja järgmine ununeb
juba enne järgmist

Milt Jackson

tulukesed lippavad ekraanil
ja viivitavad
kui ma astun oma suurde tuppa
mis mulle on väike

ja hakkab ehitama
kullast ja kalliskividest
veealuse lühtri
ümber on paigutatud võimalusi
nagu meduuse
võimalused on küsimused
ja silmad
mida ma ei tunne
aga oskan otsida küll

Thad Jones

tasakesi ikka libisedes
nagu ministrid tavaliselt teevad

andes kätt ja ka võttes kätt
alandades ja solvates
lastes vabatahtlike armeest vabaks
ja öeldes paljudele lihtsalt ei

pungad puhkevad
ja moonid õitsevad nagu tromboonid
ülени marmorist
nende vahel meie
tumeda pilgu maailm
mille olemasolu veteranid ei uskunud

me oleme ümbritsevaga võrdsed
täpselt nii palju
kui teda saab ümbritseda
kägu vaikib
rohutirtsud laulavad
kalad hüppavad
ja puuvill on kõrge

Ice Cube

kiiresti ühelt astmelt teisele
ilma naljata
ja järgmise trepi peal
tuleb mul kükitada
kui nad juba tulistavad
et mind psüühiliselt terroriseerida

nad on kavalad ja julged
aga minu nägu ei ole neil täpselt meeles
mind ei tunta ära
videokaamerast vaadates
ma olen armunud
ja pean viima oma mammale lilli
tal on ka teisi
aga mina olen kõige noorem

Sammy Davies

unustada kogu maailm
ja unustada see viga
mida ei ole keegi teinud
ja mida ei saa parandada
ma olen muutunud
ja sünnin šokolaadi
kes on see puuksa vaim
kes on keegi
ma ei ole näinud, et varjud kõiguks
ma ei ole teisiti elanud
päev on nagu lootus
vee peal ja vee all
on öö
tähed paistavad
põhjast
ja on vaja kedagi
kes on nagu mina, ja on teisiti
ja alles kui tuleb seepia
siis on aeg
end lahustada

Otis Redding

lõpuks olid linnud juba tagasi tulnud
ja teepeenarde ääres siristasid mustikad
ja rohutirtsud
hüppasid
maantee liikus ja lookles läbi liiliate
tema iga käänak
tegi kaasa ühe tõsielu seiga
täiesti vana kogemuse
mida olid oodanud kreekklased

värvid liibusid vastu värve
tihedalt nagu luuderohi liibub vastu tüve
päike helendas
ja kaardus üle puude
kuni ka teda ei olnud enam näha
temast oli saanud
ainult paljas meelitus
see oli pehme
ja elas sõrmedes
ta oli nagu kõrs
ja oli ka täpselt nagu valgus

Count Basie

uus, värske ja unine
aga ma ei tea, mis on ta nimi

Chuck Berry

piim voolab kaldu, loob kurvilisi figuure
soolane piim soolases suus

must piim, mis jäi päikese valgusest üle
ja ei mahtunud ühtegi tupp

Peggy Lee

külgede pealt ilus laev, aga tagant nagu
püha leivaastja
beau navire, ta liigub
sihvakana jääpurikate meres

suur ja pidulik, pürotehniline
ja vaikne nagu hommik
kuldsed kõrvarõngad taskus
ta ei jäta midagi niisama
ta peab muutma mere enese tähendust
selle tühjaks imema

purple haze
all around my head
ja suured värisevad rattad
üle kogu keha
vee ääres kõrged lootosed
pea kohal ja suured lehvivad õied
mustad ja heledad
pärlmutrikarva
ei pea hästi vihma
nagu mustlaseit ütles mu emale
kui ta sünnib
siis kuu on üleni tulipunane
fire red
see on voodoo laps
mööda selga veerevad üles pärlikeed
ja tüdrukud ronivad pärlitest redelit mööda
see on hea
see on nii rahustav
vee ääres on jahe
et ma ei oleks siia tulnud
aga ma tulin ja
see on hea
suured pikad lilled keerutavad üles
ja tagasi alla
ma olen vist enda moodi, aga vaevalt
on seda näha
vee ääres hakkab jahe
ja tuleb toast välja minna
need varred ja ronitaimede köitraod
on selleks küllalt tugevad
et ennast tuule käes hoida
vee ääres on jahe
ja mürgine
ja rahustav
nüüd ei ole siin ühtki tüdrukut vaatamas
sest nad kõik hüppavad
oma vittude pehmetel patjadel
nad njauvad nad küünistavad
ja kõik samad rehvid ja rattad on
korruga kaardumas
ja kõik vikerkaared
üle mõnede peade

purple haze
all around my mind
and fish
in the fresh water
ma lähen toast välja õue ja see on
valge uks

TEET KALLAS

PROVINTSIKIRJANIK PLOOMPUU JA ÖÖ HÄÄLED
(Tekste romaanist "Jää hüvasti, mr. Shakespeare")

Loojangutunniks oli Jaan väsinud mees. Ta meeled olid muljetest haiged. Ta otsis üksindust ning oskas jälle ära eksida – seekord hämarasse alusmetsa, sõnajalgade ja vaarikate vahele. Õnneks astus põõsa tagant välja politseinik ja juhatas ta tagasi. Ega siin nii ohutu hulkuda polegi, hoiatas võmm sõbralikult, teate küll seda tänapäeva elu, igasugused kämpingud, motellid ja baarid ümberringi, ikka tuleb mõnel mehel öö saabudes mõte relva proovida. Põmm ja pahh, teate küll! Eile käis siinkandis päris ehtne lahing, olete kuulnud...? Ah koguni peaministri enese käest? Tore võmm oli: nurgeline ja südamlük.

Siis käis Jaan jälle ujumas.

Õhk oli jahenenud, hõõguvale horisondile veeres tumedaid pilvi, tuul käis läbi niiskete juuste ja vilistas kõledalt kõrvus. See oli läheneva sügise hääl. Aga Jaan hõõrus ennast kareda rätiga ja ümises mõnuga – tema oli merehull, tema ei saanud teisiti. Selle päeva viimast tiiru ujus ta vist lausa üksi. Laagrielu oli taandunud metsa varju, lõkete ümber, tantsutaresse või piljardisaali, baaridesse või lehtlatesse. Vahel kostis paar-kolm takti tümpsumuusikat, mille detsebelligid aga kiiresti männimühasse sumbusid.

Nüüd istus Jaan liivaluitel, üll hütist, lossist, vigvamist number 48 leitud sinine rannamantel, kaelas nimesilt. Ta limpsis ettevaatlikult purgiõlut. Ta vahtis merd ja kiiresti edenevat loojangut. On öeldud: vette ja tulle võid sina lõputa vahtida. Mõud praegu vaadata polnudki. Asfaldiläikeliselt mustav vesi, lillaviiruline loojanguleek.

Jaani meel oli taas karge ja aldis filosoofiale. Nii küll, ent millest mõtelda? Tühistest asjadest õhtusel rannal mõlgutada polnuks paslik...

...aga siis nägi ta, kuidas väga kaugel, suisa silmapiiril, tekkis veepinnale tilluke tume täpp ning hakkas väga aeglaselt kasvama, kaldale lähenema, moonduks mingil hetkel naisefiguuriks ning võttis suuna Jaanile. Näkk, mõtles Jaan – see polnudki liiga naljakas mõte. See tundus üsna loomuliku oletusena. Aga muidugi polnud see näkk, kuigi võinuks vabalt olla, seda enam, et laagris

viibis ka Märjamaa, kes oli isamaa näkkidest raamatu kirjutanud. Lihtsalt oli veel keegi ujumas käinud, mide, väga kaugel rannast – aga see oli vaid selgitus.

Miks Jaan seda lähenemist paisuva ärevuse, koguni ängistusega jälgis? Ta ei teadnud. Aga tal oli tunne, et kohe juhtub midagi. Tema eas oli selline ärevus kohatu. Kõik oli juba juhtunud, kõik peaaegu paigas, jäi üle vaid detaile viimistleda. Kui sedagi... Niimoodi oli ta juba aastaid arvanud.

Naine väljus veest, sirutus, raputas korraks õlgu ja puusi ning hakkas siis tuhmuva loojangu taustal lähenema. Ta astus Jaanist paari sammu kauguselt mööda, pilku tõstmata, suunda muutmata. Mõned külmad liivaterad lendasid ta taldade alt vastu Jaani paremat säärt. Figuur oli liiga nõtke selleks, et oletada mõnda nimekamat naiskolleegi. Või ehk ainult Dolorest, aga Dolores oli väiksem ja heledam, otsekui läbipaistvam. Pead Jaan ei tõstnud, pilku möödunjale järele ei saatnud. Ta oli kurb, kartlik ja krambis. Mis seal ikka, mis seal ikka, mõtles ta: küllap on see üks abipersonali liige. Ilusa kehaga naise jätkub ka riigiametisse. Miks ei või nemadki millalgi ujumas käia?

Tuulehoog kohises taas üle männiladvade, päike vajus silmapiiri taha, muutus väga pimedaks ja vaikseks. Jaan võpatas, kui kuulis selja taga naise häält, sügavat ja selget, kurba ja iroonilist.

"Jaan Ploompuu, kas sinule ei tundu, et midagi on valesti? Minule küll. Viivita üks hetk, ma vahetan riided ja räägin siis lähemalt oma ähmastest kahtlustest... See on tegelikult imelik tunne, usu mind, ja seda tasub usaldada. Tead sa, see on niimoodi, nagu tahaksin helistada mõnele heale sõbrale, aga mu telefon valib pidevalt midagi muud: kord satun juurviljalattu, kord reisibüroosse, kord võõrasse korterisse. Kõik mööda, saad aru? Ja selgust ei mingit. Ja veel – loomulikult polnud mul mingeid illusioone, aga siiski on see hirmus kurb, millised me kõik tegelikult oleme... millised me praegu oleme! Kui ilmetud ja ehmunud. Kui ebaadekvaatsed. Ah, see on nii kurb, kui kirjanik kaotab meelegenduse, kui looja ei saa enam eluprotsessidest aru! Ja kui näljased on mõned kuulsad näod! Vanasti oli nälg kunstniku uhke saatus, nüüd surub see meid labaselt vastu maad... Sel pole motiivi, saad aru? Ah, ilmselt ma liialdan. Kindlasti. Liialdus on minugi saatus, Jaan Ploompuu."

Jaan rüüpas õlut. Äng oli hajunud. Tundus, et jahedas õhus väreles midagi ülevat, midagi ilusat ja traagilist, aga muidugi ka literatuurset. Miks ka mitte? Kus siis veel kui mitte kirjanike suvelaagris võivad tekkida säärased meeleolud, hõljuda knuthamsunliku literatuursuse tragi-iroonilised fluidumid? Naine täksas ta selja taga tulemasinat ja süütas sigareti.

Imelik, aga see ei häirinud Jaani.

Kumbki ei võinud teada, et mõnesaja meetri kaugusel, peahoone ja restorani vahelisel teelõigul liigub samal ajal kebjal klergisammul üks nappi kasvu, laiavõitu puusade ja omapärase munaja peaga noor mees, juuksed lühikesed, nägu meeldejäävalt kahvatu. Ta naeratab vähestele vastutulejatele julgustavalt, salapäraselt ja motoorselt, kõlmutab diplomaadikohvrit näpu otsas – ja peatub äkki järsult, lausa pidurdub varjusid kiigutava laternasõõri all ja tardub paigale.

Ning seisab seal nagu paras kivirahn: alt tömp, ülalt ahas, kujult munajas, kuid terav ometi...

Hetkel pole kedagi nägemas. Kui näekski, ei oskaks ta midagi arvata. Paljugi, miks mõni mees saabuvast hämaruses seisab, põsed pingul ja pilk klaasistunud.

"Aga nii palju soliste ei tohi mingil juhul ühelainsal metsalagendikul koos olla. Kõik me oleme ju upsakad solistid. Pole rängemat katsumust tundelisele kõrvale kui egoistlike solistide koor!! Teine asi, kuidas see koor tekkis, kuidas me ikka siia sattusime. Kellele seda solistide kakofooniat tarvis on? Vasta mulle, Jaan Ploompuu. Mind näiteks võeti kinni – ja teisiti ma seda ei kavatsengi nimetada – väikese teivasjaama sammaldunud perroonilt. Satun sinna kanti vaid paar korda aastas, kuidas teati mind seal üldse oodata?"

"Olen samaaegselt eesti turist Mehhiko olümpiastaadionil (pikkade juhtmetega mees, kes kõikjale hilineb) ja üks õnnetu malai pankur, kes jäi hiljuti rongi alla ning kaotas oma parema jala juba mõni kuu enne seda vahejuhtumit. Ta lamas vaikselt hotellitoas puhaste linade vahel, parem jalg tuli ootamatult otsast ja lendas minema läbi lahtise akna," mõtles laterna all seisev väheldane mees. "Elan kuuendal korrusel, ja kui akna taga on jõgi, siis hüppan vette." Ta hingas sügavalt välja. "Jumal küll," mõtles ta ja astus edasi.

Loojang oli lõplikult kustunud, õhk muutus aina külmemaks. Jaan tõusis püsti ja pöördus vaatama. Naine istus mõne sammu kaugusel kas kivil või kännul, temagi oli supelmantlisse mähkunud, ühes käes hoidis ta hõõguvat sigaretti, teisega muljus kilekotti, ta nägu polnud näha, ta pea oli rinnale langetatud, silmi varjasid juuksekahtlud. Juukseid oli palju, need olid vist tumedad. Ja tundus, et kuivad. Küllp oli ta ujumismütsi tarvitanud.

Aga need kõik olid oletused, tegelikult ei näinud Jaan suurt midagi, tegelikult oli juba täiesti pime augustiöö.

MÄRKMEID SELLEL TEEMAL 2

...Hiljuti tegin kurba statistikat. Maksmata üürid, loovutatud või konfiskeeritud ateljeed. Müüakse maha autod ja suvilad. Jah, ning isegi alatoitlus. Veel pole see massiline ilming, aga siiski, aga siiski... Jah, juba müüvad nad äraelamiseks raamatuid. Üht endist teenelist poeti on nähtud täiturul hõbelusikaid müümas. Teine käis kartulikotitäie oma kogutud teostega antikvariaadis, kuuldavasti tulutult. Jne.

NB – nende nn läbilõikevälimus on kuidagi narmendav, nõutu ja hale.

Ma ei räägi sellest, et nad on paljudes küsimustes lihtsalt väga rumalad. Näiteks ei oska nad isegi tulumaksudeklaratsiooni niimoodi täita, et sellest oma pisike seaduslik kasu kätte saada. (Rumalad on nad küll alati ja igas ühiskonnas; eluvõõrus on nende grupiomadus!) Aga meie publik vaatab omaaegselt

inertsist neile ikka veel suhu ja ootab mingit ilmutuslikku lauset, nõiasõna, lõplikku tõde – ja-jaa!

See polegi nii ohutu. Otse öeldes on see eksitav, kui mitte lausa kahjulik!

On meie ühiskonna õnn, et vaba ajakirjanduse uued liidrid on sellest eksitavast illusioonist vabad. Nad annavad oma veerud pigem mõnele porno-tähele või käsipallurile kui et kirjanikule. See on ainuõige! Pornotähed ja pallimängijad ei hakka teistele inimestele elamiskunsti õpetama. Nad teavad oma lage. Neil endalgi on muresid küllaga. Kirjanik oma lage ei taju. Kirjanik kallab kogu oma mure publiku pähe.

(Mul on hea meel, et mitmed uue ja vaba ajakirjanduse liidrid on minu mõttekaaslased. Oleme nendega omal ajal neid asju piisavalt arutanud – ja-jaa.)

Jätkan: kaks tuvastatud enesetappu, mõned oletatavad. Muuseas, olenemata east, minevikust, maailmavaatest, tulevikuperspektiividest... See on neil vist geenides. (Apollinaire, Jessenin, Majakovski, Helgi Muller jne.)

Ah, mis siin keerutada. Asi on selles, et NENDEGA EI SAA EDASI MINNA!

Nad on lootusetud ja nende tööbi ravimatu. (Selle haiguse ülim ja meie kõigi õnneks paroodilisim, seega siis ilmseim faas on grafomaania, aga grafomaanid pole meie probleem, sellega sõdivad nad armukadedalt ise.) Asi on hullem, sõbrad. Asi on selles, et

NAD TAHAVAD SELETADA SELETAMATUT. NAD PÜÜAVAD JUBA SAJANDEID DEFINEERIDA IGAVIKKU.

Ha-haa-haa, ütlen ma hämmeldunult.

Neil pole selleks mingeid volitusi, aga nad sekkuvad ju otseselt ja jultunult Jumala enese tegudesse! See ääremärkus on minu kui usudogmade suhtes loiu luterlase mulje, millel ei ole kategoorilise hukkamõistu kaalu. Ja-jaa... Aga siiski, siiski!

Nende tegu on tegelikult lõpetatud, sest iga asi lõpeb ükskord ära.

Kunagi sõitsid ringi uhked ratsamehed ja tõllad, nüüd uhatakse mersude ja lennukitega. Nii?

Meie konkreetse reaalsuses on muidugi hulk komplikatsioone. Mul endalgi on liiga värskelt meeles see, et tõesti, just nemad alustasid omal ajal avalike vabadusjuttudega, või vähemalt pääsesid nad esimeste seas nende juttudega kõnepultidesse, eetrisse, trükki, sellal kui meie vähesed katlamajades nohistanud kasina intelligentsiga dissidendid ükskaaval kinni nopiti ja kongi torgati... Aga ei saa ega tohi lasta ennast tunnetest, mälestustest ja muudest kõrvalteguritest eksitada. Tuleb keskenduda. Ja-jaa.

Kui esmakordselt pärast aastakümneid paguluses külastas kodumaad see sürrealist Elmar Aabel, keda paljud peavad ka geniuseks ja keda näiteks meil legendaarsetel "kuldsetel kuuekümnendatel", millest nemad siiani õndsas näoga sonivad, olla loetud peaaegu salaja või vangiminemisega riskeerides (ha-ha-

haa!) kohvikutes ja kus veel... – kui ta tuli ja tõesti kõiki oma võluva, jutuka, egotsentrilise, erudeeritud, polüglotse, entsüklopeedilise isiksusega lummas, olin minagi sedavõrd edev nolk küll, et lausa tirisin kuulsa vanahärra oma koju Nõmmele. Ema hankis veel mingeid keerulisi teid pidi tollal peaaegu kättesaamatut ja peaaegu ehtsat arrakit. Aabelist räägiti ju, et ta jumaldavat arrakit. Mina pügasin vabatahtlikult pool päeva ligustrihekki, et maailmakodanikule muljet jätta. Arrakist ei hoolinud Aabel muide üldse, tema pani pihta koduveinile, sellele punasõstralurrile, kuna säärast Rootsis ei saavat. Öhtu läks nagu läks, siis olid väliseestlased ja soomlased sinu külalistoas otsekui elatustaseme ja meeolekindluse poliis. Sa võisid hommikul hooletult ütelda, et näe, Pekka või Elmar käis külas – sind vaadati hoopis teise pilguga... Olin tollal ju veel väga väike kruvike, lauauilem, nagu omal ajal öeldi. Ja-jaa, olid ajad... Mu kallid maminad käitus terve selle öhtu suurilmalikult. Mis meil häbenenud – oma maja, oma hekk, oma õunad, oma veingi. Ema teadis küll Aabeli riime, tema luulet aga mitte. Kes seda peale paarisaja sürrihullu üldse tunnebki. Mul oli mingi rotaprindipaljundus käepärast, ma lõin esimese ettejuhtuva lehe lahti ja lugesin emale ette vist midagi sellist:

Hilja, vinu,
nuhi vilja,
vihja linu
hilju vina...

Ema surus huuled kokku ja läks aeda. Paar päeva hiljem ütles ta mulle: "Pole midagi imestada, et sel Rootsi eestlasel nii narmendav ülikond ja nii ablas isu olid. Häbi tal pole, ise veel vana mees! Juuksed ka kammimata, olgugi endal pea hall. Häbi tal pole inimesi lollitada."

See vahetpidamata lobisev vanahärra on nüüd kah ju kodumaise Kirjanike Liidu liige. NB! – luulest on ta küll ammu loobunud, aga ta esseistika on umbes samal tasemel.

Kui ma tahan ennast kurjaks kütta, siis võtan ma nüüd ikka selle geniuse ja veel paari sama sorti mehe luuleraamatud, loen neid natuke ja mul pole enam ühtki kahtlust.

Hämar kala ujub läbi heleda õhu, ütlevad nad mulle.
Kaua see enam ei kesta.

Mõnikord, kui satun lugema nende sõnavõtte ja kultuuriteemalisi artikleid, neid nõudlikke ja kategoorilisi pealekaebusi (raamatud ilmugu suuremates tiraažides, honorar olgu inimväärne, rahvas pidagu neist lugu ja muu selline jama), mõtlen taas seda, mida kunagi ühes artiklis ka kirjutasin:

MIDA NAD SIIS IKKA TAHAVAD, KAS EESTI NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKKU KIRJANDUSVABARIIKI?

Kui järele mõtelda, on meie olukord lausa tragikoomiline. Kõik me oleme kirjatargad. Vahel tundub, et iga rahvuskaaslase kohta tuleb umbes poolteist

kirjanikku, sest mõned neist kirjutavad midagi veel ka pseudonüümide all. Ausalt!

Mul endalgi on üks onu vist midagi sellist. Tema kirjutab muidugi oma nime all, ta on aus, puhas ja igav vanainimene. Arvatavasti täiesti andetu. Mina teda lugenud pole, arvan, et eks ta mingeid igavaid stoorisid välja nuputab: tühjades taludest ja rusuvatest kivilinnadest. Igatahes figureerib ta nimi ülevaateartiklites pigem "jt" taga kui ees, ha-haa! Aga mis temast ikka, tema on süütu putukas, tema ilma ei kujunda. Ta on vaid üks rahvusliku psühhoosi ohvritest. Eks ole ju mitmed põlvkonnad kasvanud teadmises, et kirjanik, see on midagi erilist...

Teisalt aga – neid on jaburalt palju küll, neid peaaegu nimetuid foonionusid. Järelikult on see sotsiaalne nähtus. Ja seega polegi lugu enam nii süütu.

Lugesin viimased leheküljed, õigemini file'id (või juba failid?) üle. Ja-jaa... See poiss on päris teraseks läinud, ütleksin ma autori kohta. Ha-haa! NB – kui tuleb aeg oma mõtted vaka alt välja võtta ja näiteks... noh, polegi tähtis, kes see just nimeliselt on, kellele... anda, siis kustutan sääraseid vahekiljatused loomulikult maha – olgem akadeemilised!)

Nad on oma hoiakult alati vasakpoolsed, sest see lähtub nende nn ametist. Kui kunstnik või helilooja on vasakpoolne, pole see kellegi asi. Picasso oli kommunist, ent õõnestas terve elu tegelikult sotsialistlikku realismi (oli ka sihuke asi, ja-jaa).

Kirjanik on keerulisem nähtus. Tal on sõna. Sõna pole veel päriselt devalveerinud. Las nad olla pealegi, öeldakse. Võib ka nii. Ma ei räägi siin meie provintsiikääbustest, ma räägin äärmiselt kahjulikust poliitilisest kanapimedusest, mis halvas omal ajal sääraseid tähelepanuväärseid isikuid nagu Shaw, Wells, Feuchtwanger jt, kes Euroopat ja muud maailma eksitasid, globaalsetele kurjategijatele Leninile ja Stalinile oreooli löid...

Mäletan, omal ajal olin minagi šokeeritud, kui H. G. USA-st ütles, et N. Y.-s peetakse kirjanikke linnahulludeks, kes teenivad alla 4000 dollari aastas. Kuidas on see võimalik, mõtlesin ma, sel uhkel ja andekal ja rikkal maal, kust olen minagi saanud oma doosi ja poosi – Salinger, Updike, Bellow, rääkimata varasematest ebajumalatest Scott Fitzgeraldist, Faulknerist, Steinbeckist, Hemingwayst. Aga just USA-st on paljud protsessid alguse saanud, seda tuleb arvestada. Vägagi!

Ameerika on ju jah suur, jõhker ja valus kamakas, mis Euroopale pähe kukkunud. Selge see. Aga eks esiameeriklased olnud ju samuti eurooplased, ainult et vitaalsemad ja ettevõtlikumad, ja-jaa...

Tegelikult on asi nii: sel päeval, kui Pariisi lähistel avati Disneyland, mõistsin ma, et Euroopat pole enam olemas.

Euroopat pole enam olemas. Ega mina pole teda näinudki. Seega pole mul midagi taga nutta, kuna ma ei tea, millest ma ilma olen jäänud.

Võin ainult oletada, et Euroopa oli nagu mingi vana linna vana, rohtunud ja natuke igav park. Umbes nagu Kadriorg.

Sääl jalutas sentimentaalne Dickens koos reipa idioodi mr. Pickwicki ja tubli poisi Oliver Twistiga. Pargipingil koogutades sosistas Strindberg oma järjekordsele kallimale mingeid kirglikke töotusi ja needusi. Teise pingi najal oksendas oma kurjalillemürgitust Baudelaire. Impressionistid maalisid muruplatsil iseennast, kaht poolikut absindipudelit, kanakoiba ja üht alasti litsikest. Kaugema põõsa taga kiristas hambaid ennast kasiinos puupaljaks mänginud Dostojevski: kes on süüdi, kust saada lunastust? Ning Herr Kant tuli säält gooti kiriku nurga tagant parki kõndima ja mõtles: mis mõte sel kõigel on.

Senikaua, kuni ta mõtles ja Herr Freudiga muljeid vahetas, tulid kino, televisioon ja video. LP, CD, IBM ja holograafia. Tulid Chaplin, Disney ja Presley.

Tuli Ameerika.

Park planeeriti ümber, selles on nüüd just nii palju, kui Ameerika mingis nostalgiahoos imiteerida viitsib.

Muidu on kõik see värk üks Kostabi. See ameerika kunstnik on muide natuke eestlane. Asi seegi!

Varsti on ka meil kõik vaid üks supermarket, kus paraadi juhüb Miki-hiir. See võib ju ahastusse ajada, aga ainult juhul, kui inimene on valmis ahastama ka paduvihma või põua pärast. Objektiivsete protsesside vastu ei saa. Amerikaniseerumine on sama vääramatu nagu iga teinegi loodusseadus.

Mul on hea meel, et olen juba suutnud külvata kõhklusel sel linnahullude teemal jne laiemassegi ringi. Ükskord kuulsin näiteks sedasama kujundit mureliku tsitaadina ühe parlamendisaadiku teleesinemises. Tõsi, sellal tundus 4000 dollarit meile siin peaaegu varandusena.

Mul tuleb ettevaatlik olla. Ma pean käima ringi, naiivne ja südamlük lapse-naeratus huulil. Jumal tänatud, sileda ja usaldusväärse näolapi sain juba sündides oma emalt. Kes oskaks kahtlustada, et see lapseilmega mehike – mina seega! – mõtiskleb vahel ka asjade tegeliku olemuse üle?

Arvan, et minul on küll asja tulevikku. Ma lunastan endale sinna sissepääsupileti oma kompleksivaba nägemusega, mida mõni võib muidugi ka küüniliseks pidada. Maitseasi! Kes tulevikku tahab pääseda, peab asjadele kainelt otsa vaatama.

Härrased, varsti algab kolmas aastatuhat selles reas, mille üle inimkond on arvet pidanud.

Kes sinna soovib, võtku teadmiseks:

EUROOPAT POLE ENAM OLEMAS.

Kordan seda endale ja teistele. Ma olen tark mees. Ma ei häbene seda. Ma olen rääkinud.

Euroopa? Mida pole, seda pole.

SVEN KIVISILDNIK

Luuletused

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Se promener

il y avait entre
eux une espèce
on l'arrête
et on le fouille
sur lequel il était
plutôt collé et
quoique cette
terrible separation
il se leva de table
puis il se remît
dans son fauteuil

gui se serait composé
de pelerins prises
où votre altesse
pourrait faire partir
vous devez
donc faire
leur donnerez
tous les secours
j'ai l'honneur
de vous prévenir
qu'il doit donc réunir
et pendant tout le repas

que vous lui fassiez con naître
alors l'empereur se repandit
le plus important
de mes ouvrages
détaille chaque costume
pièce à pièce
disait assez hautement
minutes j'entends des cris
mais comme c'était un devoir

il y eut réception des ambassadeurs
rendue plus pelle par sa tristesse
ne fit pas un geste

de la part de leur puissant
c'est de la laisser avec moi
le monde m'abandonne excepte mes
pour mon grand étonnement
n'ayant point encore d'enfant
le dimanche qui suivit l'arrivée
en sortit satisfait
voici comment cela arriva

c'est à prendre dans la main
genoux une aiguière de porcelaine
celui-ci transmet cet ordre
un camp avait été formé
et le trouva de son goût
ses yeux bleus et expressifs
comme père et comme époux
sois brave que peut-tu craindre

toutes les cloches des églises sonnaient
et nous sortîmes ensemble du panthéon

Jalutada

nende vahel
oli üks liik
ta peatatakse
ja teda kaevatakse
mille külge ta oli
pigem kleepunud ja
kuigi see
kohutav eraldatus
ta tõusis lauast
siis sättis end
tugitooli tagasi

see kes pandaks kokku
haigetest palveränduritest
kuhu teie kuninglik kõrgus
võiks sundida lahkuma

te peate
niisiis toimima
te annate neile
igakülgset abi
mul on au
teile teatada
et tuleb järelikult ühineda
ja kogu söömaaja kestel

et te paneksite ta tunnetama
siis voolas imperaator laiali
kõige olulisem
mu teostest
kirjeldab täpselt igat kostüümi
ükshaaval
ütles piisavalt valjusti
minutid ma kuulen karjeid
aga et see oli kohustus
toimus suursaadikute vastuvõtt
kurbus tegi ta veelgi labidamaks
ei teinud zesti

nende tugevama poolelt
tähendab see et ta jäeti minuga
maailm jätab mu maha välja arvatud mu
minu suureks üllatuseks
ilma et oleks veel last
saabumisjärgne pühapäev
väljub sellest rahulolevana
nõnda see juhtuski

see tuleb võtta kätte
põlved portselanist veekann
too edastab selle korralduse
moodustati erakond
ja leidis et see on ta maitse järgi
need sinised väljendusrikkad silmad
kui isa ja kui abikaasa
ole vapper mida võiksid karta

kõik kirikute kellad helisesid
ja me tulime koos panteonist välja

Sur un portrait

comme s'il cherchait
quelqu'un à gronder
qui m'en avait
il pose sa jambe
sur le cou de son cheval
comme celui de l'espion
de savoir chercher
couverte en toile cirée
et fermant à serrure
rarement encore
des gens de cour
dans ses immenses
allées on se marchait
ainsi que les voltes
et les croisées

il m'en régala
en se faisant habiller
étant sur un mamelon à observer
les mêmes explications
une de ses lectrices
et encore s'y prit
il d'une manière si gauche
afin de ne pas
encombrer la route
de guerre dans la proportion
de celle imposée
faisait un effet charmant
en se détachant
par de ses intentions relativement

la chose était des
plus faciles à exécuter
à perpétuité le presbytère
et promit de doter
si vous m'aviez répondu
que non je vous aurais poignardé
avec quelle patience
il supportait son mal
qu'avec répugnance

Portree kohta

justkui otsiks ta
kedagi kellega tõelda
kes mind ei kannata
asetab jala
oma hobuse kaelale
justkui spiooni kaelale
kes uuris oskust otsida
vahariidega kaetult
ja lukuga sulgedes
alles väga harva
õukonna inimesi
neil määratutel
puiestedel jalutati
niisamuti täispöörded
ja aknaraamid

ta maiustas minuga
lastes end riietada
olles vaadeldaval rinnanibul
needsamad selgitused
üks tema lugejannasid
ikkagi langeb lõksu
tema nii kohmaka maneeriga
selleks et mitte
ummistada teed
proportsiooni sõjas
see mis sunniti peale
andis võluva efekti
eraldudes
oma intentsioonide kaudu relatiivselt

seda oli
täide viia niivõrd lihtne
igaveseks pastoraat
ja töötas doteerida
kui te oleks mulle vastanud
et ei ma oleksin teid pussitanud
missuguse kannatlikkusega
ta talus oma valu
üksnes vastikustundega

L'homme de sa droite

vous êtes pressé
par le temps par les événements
par les jeux et d'autres
recettes obscures
l'autre était au secret
dans un cachot du temple
étranger à ces ouvertures
rien de tout cela n'est admissible
avec quelle patience
il a travaillé
à en prévenir le retour
car il est affreux
de faire tomber
sur des particuliers
fut plus que suffisant
pour faire réussir
les efforts multipliés

Parema poole mees

olite sunnitud
aja ja sündmuste
mängude ning muude
hämarate tulude pärast
teine püsis salajas
templi türmis
neile avausteale võõrana
miski sellest pole vastuvõetav
missuguse kannatlikkusega
ta töötab
et ära hoida selle naasmist
sest on õudne
päästa varisema
üksikasjadele
oli enam kui piisav
et õnnestuksid
mitmekordsed pingutused

L'exactitude de ce qui suit

avaient surtout
contribués à frapper
chacun de nous
allait causer
nous sommes
des mâchereux vaincus
et à laquelle
je ne fais point ici
je puis vous assurer
du moins que dans
ne suffirait
pas pour condamner
pour le prier
de venir avec eux trouver
surtout dans
le premier moment

fut de le voir annoncer
je me crois
obligé à faire ici
et qui s'aveugle
au point de croire
un visionnaire
un alarmiste
un frondeur
tout le monde voulut et crut
en refusant sous
un lâche prétexte
l'héritier même
ou les héritiers

il n'y a plus
que les quatre murs
cette soif
inextinguible chez lui
témoigner tant
d'enthousiasme à la revue
que tout le monde
avait témoigné
un frondeur
un mécontent
un solliciteur

un tel soupçon
n'aurait pu me venir

Järgneva täpsus

olid ennekõike
aidanud kaasa põrpimisele
igäüks meist
oli juttu puhumas
me oleme
võidetud mälujad
kellele ma
siin ei vihja
võin teile kinnitada
vähemasti et sees
ei piisaks
et hukka mõista
et teda paluda
tulla koos nendega leidma
ennekõike
esimeses hetkes

oli et nägin teda teatavat
usun
et mul on kohustus teha siin
ja kes sõgeneb
kuni hakkab uskuma
nägemuste nägija
paanika tekitaja
ülesässitaja
kõik rahvas tahab ja usub
keeldudes
lõdval ettekäändel
pärijast endast
või pärijatest

on ainult
need neli seina
see tema
kustutamatu janu
näidata välja nii palju
jälleenägemisrõõmu
et igäüks

nägi pealt
ülesässitaja
rahulolematu
eestkostja
niisugune kahtlus
poleks mul võinud tekkida

KJELL WESTÖ

LÖÖVE

FORTELIUS:

Mais ei saanud Ove isegi töögraafikuid valmis. Major proovis teda uuesti reporterina tööle rakendada. Algul maadles ta kolm päeva banaalse reportaažiga vetikate õitsemisest kuumal suvel. Seejärel sai ta ühe lihtsa kohtuprotsessi: üks jõuk noorukeid, kes olid Mårtensdalis pensionäre taga kiusanud. Ove kadus kohtust ja temast ei olnud kaks päeva midagi kuulda. Kui ta helistas, siis selleks, et võtta veel kolm haiguspäeva... Källberg? Ta oli veidi hajameelselt ärevil, nii nagu šefid on siis, kui küsimus ei puuduta ettevõtte rahaasju.

Kuu keskpaigas tuli viimaks Thalia-protsessi kohtuotsus. Börsimaakler sai kaheksa aastat. Juhtum tõusis jälle esimestele lehekülgedele, *Bladetis* oli see Jevgenij, kes sai jälle ennast näidata, ta esitas kogu protsessi kordusena, milles ta muu hulgas tsiteeris hoogsalt Ove meisterlikku intervjuud Rautaliniga.

Jevgenij mängis sel ajal *squashi* majandustoimetuse juhataja Löökhiga. Mitteametlikult oli Jev juba edutatud erireporteriks – see tiitel oli varem kuulunud vaid Ovele.

Ove istus oma toas, vahtis tühjalt enda ette. Tema jõlltõbi oli läinud veel hullemaks, ta võpatas, kui teda teretati, ja ei vastanud teretusele.

Ma ei tea... see ei puutu küll asjasse, kui mitte just selleks, et näidata, et kui närvid on pingul ja lausa tõmblevad, siis paistab see igas asjas välja...

Jah?

Nojah, Jevgenij tütar Paula Vanessa oli samas lasteaias, kus Ove pidas oma Jasperit... varem sõitsid nad tavaliselt need mõned peatused töölt lasteaeda koos... tavaliselt ma naersin omaette, kui nad teele asusid, ma ei olnud ju ise ka vana, ja mul olid ka lapsed, aga Ove ja Jev... nad viisid mu mõtted alati laste peale, kes mängivad täiskasvanuid, kaks ülekasvanud poissi... ma nägin oma vaimusilmas, kuidas nad õhtuti kodus istuvad ja isa mängivad...

Kas sa tahad tegelikult mingist konkreetsest intsidendist rääkida?

Mis? Ei ... sel ajal ei sõitnud Ove enam Jeviga koos trammiga, kui tal oli võimalik seda vältida. Ta käis pigem jalgsi. Ühel maikuu pärastlõunal juhtusid nad ometi ühel ajal lasteaia olema ja Jev nägi, kuidas üks natuke suurem poiss, kes pidi sügisel kooli minema, pani Ove pojale Jasperile jala taha ja istus talle kõhu peale, mille peale (see on Jevgenij jutt) Ove tormas raevust kaamena nende juurde, tõmbas selle kuueaastase poisi püsti ja andis talle kohutava kõrvakiilu. Sellest tuli kohutav skandaal. Jasper pidi isa tembu pärast napilt oma kohast paugupealt ilma jääma, aga lugu oleks vaevalt väljapoole lasteaia seinu jõudnud, kui mitte...

Kui mitte, mis?

Tjah, kui mitte Jevgenij ei oleks seda terves *Bladeti* toimetuses levitanud. Möödus kaks päeva ja siis teadsid kõik, et Ove oli niivõrd tasakaalust väljas, et klohmis väikseid jõmpsikaid täiest jõust... seni oli kehtinud mingi vaikiv kokkulepe, et kõik teesklevad, nagu oleks kõik korras, nagu oleks Ove täpselt samasugune nagu enne. Aga nüüd algasid kihinad ja kahinad. Küllap see oli paratamatu. Kuigi mina süüdistan veel praegu Jevi. Minu silmis oli ja on tema reetlikkus Ove vastu tollel kevadel kohutav... ma hakkasin teda jälestama, tõepoolest.

Ma aimasin seda...

Jah, ja ma ütlen sulle, mispärast. Sellepärast, et Jevgenij on nagu stanniol-paber – läikiv, sile ja õhuke ning teravate servadega. Praegu on stanniolini-meste ajastu. Ma ei ole kunagi avangardiga suhelnud, nii et mul oleks mingil ajahetkel tekkinud aimus sellest, mismoodi tulevane inimtüüp välja näeb ja käitub. Nii et Jevgenij oli esimene, keda ma tundma õppisin. Siis tekkis talle järgijaid, temast sai kiiresti kõigi suviste asendustoimetajate ja taskuraha teenivate üliõpilaste ebajumal. Külma nagu kala...

Sa oled ise ka vahel üsna küüniline.

Jah, ma tean seda... ma ei oska seda seletada, ma OLEN küüniline, aga kusagil sisemuses usun ma ikkagi inimestesse, kes on kannatanud, kes on julgenud kannatada. Ära mõista mind valesti: usk sellesse, et kaotused õilistavad, on ohtlik ja romantiline. Kui sind sunnitakse sobrama kõige jubedamates tegudes, mis selles ühiskonnas toime pannakse; pimeduskuristiku põhjas peituvad kaotused... kuid inimesed, kes on suutnud oma kaotused ära kanda ja on siis kasvanud, see on teine asi. Sa tead ju, inimene vajub põlvili, kogu see vana *Eli Eli lama sabaktani*-jama, ajab end uuesti püsti; ma olen kohanud selliseid inimesi, kes on olnud suured nagu meri, mustad kui muld ja heledad kui suvepäev, kõik korraga. Ma jälestan Jevi, sest ta on vaid Röömsameelne Mõrtsukas. Ta on üks nendest tänapäeva noortest edukatest meestest, kes käivad ringi ja ootavad, et trükikojast tuleks nende geneetiline kaart, nii et nad näeksid kogu seda toredust, mis nende jaoks on ette määratud. Niisugused nagu Jev on just sellised, nagu nad välja näevad. Sa võid aastaid nende pealispinda kraapida; selle all on uus pealispind. Tema maailm on mäng. Ta teab, et ta on nupp, mängužetoon, võib-olla ehk revolvrikuul, aga ta lepib sellega, ta sülitab selle peale; tema ja temataoliste jaoks eksisteerivad lõppu-

de-lõpuks siiski ainult nemad ise. Nad vaatavad kõigi peale ülevalt alla: liberaalsete teesklevate röövlite, kristlike võimuhedonistide, stalinistide ja roheliste maailmapäästjate peale. Ainus inimene, keda nad imetlevad, on mängur. Hasartmängija, täringuheitja.

Kui Jevgenijl on mingi eetika, siis on see tal seepärast, et ta vajab seda just sel hetkel, mingi egoistliku eesmärgi tarvis. Kuid veel kord: ära mõista mind valesti. See, et Ove murdus, ei tulnud sellest, et ta oleks mingi "hea" inimene, ainus, mis tal oli või mis ta sai, ja see eristabki teda Jevgenijst, oli äkiline, tungiv vajadus TUNDA END hea inimesena. Ja tulemus oli meile näha.

Jevgenij ei murdu. Nii kaua, kui eksisteerib see ühiskond, olgu või katastroofi piiril, kus tugevad toime tulevad, nii kaua elab Jev hästi. On täiesti mõeldav, et ta leiab ühel päeval, et kõik nõrgad ja ebaefektiivsed inimesed tuleb likvideerida, hävitada. Tema tee on see, mida käies on vaja aina kõvemini kinniseotud sidet, et silmad kinni püsiksid.

Kas sa tead, et su jutt kõlab vastikult?

Ma ütlen sulle... nõrkuse hetkedel loodan ma, et kerkib esile uus võimugrupp, selline, kes lihtsalt äkitselt ühel hommikul on salaja üle võtnud arvutivõrgud, börsi, kaitsepolitsei, eduskunna, pangad, kõik. Ja ma unistan siis sellest grupist... mis?

Ma küsisin, et mille peale sa õieti loodad? Pluto pealt tulnud väikeste roheliste mehikeste peale?

Ma ei looda mitte midagi. Aga ma unistan sellest, et keegi võtab stanniolinimeste käest kõik ära. Kõik peale elu. Aga siis ärkan ma taas... ma ei taha verd, ma ei taha sõda; ma ei taha vangilaagreid, ka mitte vaimselt allaheidetud inimesi. Kui enamik inimesi tahaks metsas hulkuda või puust lootsikus istuda ja kala püüda või viis korda Stendhali *Le Rouge et Le Noir*'i lugeda – need kõik on tegevused, mida ma pean kiiduväärseks – siis on neil valikuvõimalus, võimalus seda teha. Kui meie maailmajaos määravad kõike sellised inimesed nagu Jevgenij ja Fyrckmann-Kouraisu, olgu siis pealegi. Meil, kes me mõtleme teisiti, on ju kõigele vaatamata ikkagi oma elu, ka siis, kui me oleme süsteemi kärnased koerad... On olemas vaid kaht liiki vabadust: rikaste vabadus ja vaimsete inimeste vabadus, ja ka need on suhtelised. Kõik muu on sulaselge vangipõli. See, kes vaese ja rumalana mõtleb ennast selles ühiskonnas vabaks teha, on sunnitud VÕTMA vange... vabandust?... jah, näiteks vägivalda kasutama... Niisiis, kas nõustuda sellega, et oled ise vang või hakkad teisi vangi võtma? See küsimus on raskem, kui paljud arvavad. Mina eelistan ise olla. Ma põlgasin seda süsteemi, siis kui ma noor olin... jah, ka mina, Brutus. Aga enam mitte. Ma olen lihtsalt kurb selle üle, et keegi ei ole suutnud teha midagi selleks, et takistada kõigi nende globaalsete koletislike aparaatide, relvade, edasi-tagasi kihutavate lennukite, satelliitide, mis tõrjuvad öötaevast tähed kõrvale, teevõrkude, mis panevad Euroopa noorukid uskuma, et maailm kuulub neile, freoonide, mis tõusevad üles taeva poole, jäätmelaevade, mis tüürivad Aafrika suunas, selleks et oma rämpsu odavalt merre heita, uusima muusikajäätme, mis on 115 maal edetabeli eesotsas; kõige selle tekkimist. Keegi ei ole suutnud

seda takistada... tulevik, kui ta on olemas, kuulub Jevgenijle ja teistele stan-
niolinimestele. Kas sa tead, kuidas nad põlgavad mõtisklemist, kahetsust ja
nuttu? Jah. Las nad siis saavad oma Uue Ilusa Maailma. Ma vaikin, aga ma
protesteerin oma vaikusega. See on Bergman, eks ole? Ma arvan, et Seistmes
pitser... Ma näen su näost, et sa põlgad mind, sa oled veel nii noor, "sa vana
mädanenud kaasajooksik!" mõtled sa... vabandust?

*Jah, ma olen natuke imestunud selle üle, mismoodi saab see kõik selle õnnetu
Jevgenij Hjorthi süü olla?*

Ega ma seda nii sõna-sõnalt ka ei mõtle... võimalik, et... ma läksin siin natuke
segamini, oma agaruses nii-öelda... ma olen ise ka vihane olnud. Ma olin pikka
aega vihane. Aga ma ei teinud mitte midagi. Miks? Ma ei tea, aga ma olin ju
õppinud, teadsin, kui palju võimalusi on selleks, et suunata oma viha nii, et see
viib verevalamiseni, külma terase diktatuurini. Ja siis ei loe see, et raev oli
õiglane... küllap ma olen arg. Jah. Ma olen arg. Ma olen kartnud iseenda pärast.
Ma olen kartnud siduda ennast kellegagi, kes on mõrtsukas. Ja ma olen sama
arg endistviisi. Ma tahaksin sulle öelda: ära tee oma vihast... on sul muide üldse
midagi sellist?

Kahjuks ei.

Aga kui see sul ühel päeval tuleb: ära tee sellest teraskiivrit, hoobiks vastu
kellegi teise pead, vihkamiseks nende vastu, kes mõtlevad teistmoodi või
näevad teistmoodi välja kui sina. Ära loo pinnast uuteks veresaunadeks. See
vana maailm ei saa endale lubada tagasilööke, nüüd enam mitte... kohutav,
kuidas ma omadega segi lähen... kus me oma jutuga olime? ... Ove...

Ove, kes lõi last.

Jah, ega enam eriti palju lisada ei ole... ta hakkas kuuendal korrusel ringi
hulkuma... seal, kus oli kultuuritoimetus... ma oletasin, et ta otsis uut kontakti
Gunillaga... lohutust... või ehk tahtis ta lihtsalt, et talle pakutaks Sacheri torti.
Kust mina tean... ütle, ma näen, et sul on õnnestunud mind üles ärritada, kui
me lõpetaks täna sellega... alustaks pärast nädalavahetust uue jõuga?

Sa keerasid ennast üles.

Jah, see oli ammu... aga mis sa ütled siis?

Järg tuleb esmaspäeval.

Ove ütles tordilõigust ära, aga võttis vastu tassi kohvi. Gunilla vaatas oma
poole aasta tagust armukest ja leidis, et ta on jäänud kõhnaks ja kahvatuks.

Vestlus veeres lainetena edasi ja tagasi, kord käis jutt ühest uuest prantsuse
romaanist, kord saksa filmist, kord viimasest esietendusest *Runda Teaternis*.

Ove ei olnud ei romaani lugenud ega filmi näinud, ta istus vaikides ja laskis
oma pilgul joosta üle tuubil täis raamaturiilite.

"Dostojevski," ütles Ove, kui vestlus silmapilguks vaibus, "kas ta ei kirjuta
mitte kuriteost ja karistusest ja seesugustest asjadest?"

Otsekohe ei vastanud mitte keegi. Kuivetonud filmikriitik Holmqvist vaatas
kõhklevalt ringi, tal oli midagi keele peal, aga tema autoriteet oli hiljaaegu
saanud ränga hoobi. (See oli vana hea trükiveakuradi süü. Holmqvist oli
pannud ühe retsensiooni pealkirjaks "Klouni kosmiline üksildus", aga järgmi-

sel päeval võis *Bladetist* lugeda "Klouni koomiline üksildus". Sellest ei olnud midagi, keegi ei märka selliseid asju, aga oma õhinas teha oma analüüs arusaadavaks – jutt oli Fellini "La Stradast" – oli Holmqvist peale käinud ja saavutanud õienduse, milles ta viga selgitas. Sellega oli tema laul lauldud. Holmqvistist sai Kurva Üksilduse Rüütel.

"Nojah, pigem süüst ja vastutusest," ütles Holmqvist viimaks, heites argliku pilgu kultuuritoimetuse juhataja Ruti poole, "miks sa seda küsid?"

"Ma ainult mõtlesin, ma ei ole teda lugenud," ütles Ove loiult.

"Kas sa ei ole üldse Dostojevskit lugenud?" Gunilla kergitas pisut kulme.

"Aga nüüd alles ütles!" lausus noor teatriarvustaja Pihlström Gunilla poole pöördudes, "just nagu sellel oleks mingit tähtsust. Tänapäeval teame me, et iseseisvalt tegutseva subjekti surm ja Suurte Jutustuste mandumine on muutnud inimliku käitumise eeldusi, meie eksistentsi tingimusi. Dostojevski probleemiasetused ei ole enam aktuaalsed, nad on haihtunud koos subjektiga. Sellest saab ju iga algklassilapski aru. Inimesel ei ole mingisugust moraali, kõik tema katsed seda luua ja selle järgi elada, kõik need kauni teooria moonutused röpaseks praktikaks näitavad, et omakasust kõrgemal seisev moraal on inimese tõelise olemuse jaoks sügavalt võõras."

"Kuid seda just Dostojevski ütlebki, kui ta jumalat kaitseb!" peaaegu röökis Holmqvist, "et, kui jumal on surnud, siis on kõik lubatud."

"Jah!" karjus Pihlström.

"Jah! Ei!" karjus Holmqvist.

"Kas keegi tahab veel kohvi," küsis Rut.

"Ära tee neist välja," ütles Gunilla Ovele, "kas sa oled hakanud kirjanduse vastu huvi tundma?"

"Jah, natuke," ütles Ove.

"Sa võiksid ehk alustada mõne raamatuga metafüüsilisest kurjusest, selle kohta on viimasel ajal soome keeles palju häid raamatuid välja tulnud," ütles Gunilla prooviks.

"Kas see ei olnud muide Nietzsche, kes ütles, et kõik on lubatud?" ütles Pihlström Holmqvistile mürgiselt.

"Ei," vastas Holmqvist teravalt, "ja peale selle ei ole see oluline, oluline küsimus on see, kas me suudame välja kannatada tulevikku ilma mingi muu kui utilitaristliku moraalita!"

"Minu jaoks," ütles Pihlström ärritatult, "on see küsimus totaalselt ebaaktuaalne. Ei ole üldse mingit tulevikku. Ajalugu on viimaks ometi lõpule jõudnud. Hüvasti, areng! Praegu on küsimus ellujäämises ja mitte milleski muus."

"Milline künism!" karjus Holmqvist, "see on lausa uskumatu, kui kiiresti 68. aasta pärand on ära raisatud. Kas me töötasime selle nimel? Selle nimel, et koolitada intellektuaalseid mustkunstnikke, kes kirjutavad *nihil* kõige selle peale, mille nimel meie seisime barrikaadidel! *O tempora, o mores!*"

"Noh näed," ütles Pihlström sapiselt, "revolutsioon algab Rootsi Normaalgümnaasiumi ladina keele tundidest..."

"Vait, kapriisne siga!" röökis Holmqvist.

"...ja muide kirjutas ka Majakovski kõige vana peale *nihil*," irvitas Pihlström, kui ta Holmqvisti punetavat nägu nägi.

Mitte keegi ei märganud, kuidas Ove lahkus.

FORTELIUS

Leo Dobermanni aju on suur nagu hobuse riist. Ta ei ole kunagi olnud mingi õnneseen. Leo oli alguses televisioonis, igal hommikul, kui algas "Aktuaalne Magasin", täitsid ekraani tema sardonilised kulmud. Källberg ostis ta hiljem endale.

Leo aju on nagu habemenuga. Või oli, me ei kohtu temaga enam. Lenini kohta väideti ju, et tema aju kulus enneagselt ära, sest ta mõtles nii palju ja nii hästi, ma usun täiesti, et Leod võib tabada sama saatus. Nii või teisiti. Maksupoliitika, desarmeerimisprobleemid, psühhiaatiline ravi Itaalias, liha-hinnad Soomes, opositsiooni viimane järelepärimine eduskunnas, spordisotsioloogia, provantsaali lihahautis, moodne kirjanduslik debatt, islami moraalikoodeks... ei leidu teemat, milles Leo ei suudaks ka kõige karastunud ekspert oma analüüsi abil paika panna. Leo kergitab ainult kergelt kulme ja laseb intelligentsil vabalt voolata.

Meil teistel oli raske mõista, miks Leo ja Ove nii hästi viinalauas kokku sobisid; nad olid olnud aastaid lähedased sõbrad, aga Ove ei olnud oma intellektuaalsete huvide poolest just eriti tuntud. Ka muus osas olid nad teineteise vastandid. Oma parematel päevadel sai Ove vaevalt suud lahti teha, ilma et oleks naerma hakanud. Leo ei naernud peaaegu mitte kunagi. Kui ta seda vahel tegi, siis selliste asjade peale, mis oleks enamikus inimestes esile kutsunud masenduse. Leo suveräänset intellekti veetles grotesksus. Siis võis ta veidi ülahuult kergitada ja tuua kuuldavale lõikava häälistsuse. Vahel kujutasin ma endale ette, et see on sama häälistsus, mille tegi Nietzsche, kui ta sellele hobusekronule kaela langes, see oli kusagil Itaalias. Minul isiklikult oli Leoga raskusi; ma ei leia, et oleks vaja teistele inimestele sisendada, et lõpp on lähedal ja et nad elavad asjata. Aga Ove jumaldas teda. Ja Leo armastas Ovet; hoolimata hobuse riistaga võrreldavast ajust ja üldisest süngemeelsusest oli tal soe süda. Ma arvan, et Leo oli meie hulgas – peale Mira – see, kes muretses Ove pärast kõige rohkem, kui tolle mõtisklemine ja jõlltõbi üha jätkus. Ühel mailõpu päeval sattusime me Leoga sööklas kokku. "Kuule, Tümkas," ütles Leo, "kas sa saad aru, et Tasti lood on sandid?" – "Kuidas nii?" küsisin mina, ehkki ma teadsin seda tegelikult väga hästi. "Ta ei ole veebruarist saadik mitte kordagi naernud," ütles Leo, "ja viimased nädalad... kas sa tead, millest ta tahab minuga rääkida? Eetikast ja filosoofiast." – "Kas sa räägid Ove Tastist," küsisin ma tarbetult pilklikult, "mehest, kes ei suuda isegi Piilupart Donaldi lugusid lugeda?" – "Just nimelt," ütles Leo, keeras huuled ülespoole torusse ja tegi oma häälistsuse, "eile istus ta Pressiklubis ja üritas jõuda mingisuguse agnostitsismi. Nende teadmiste ja selle ajuga!"

Umbes samal ajal oli ilmselt ka Jevgenij, keda oli juba septembrist alates toimetuse juhatajaks määratud, Ove armu poolest endaga üheks õhtuks napsi võtma kutsunud; Jev astus minu tuppa – ilma koputamata – ja teatas, et tema arvates on Ove muutunud jälestuväärseks "mämmiks". "Issand Jumal, see mees on ju peaaegu enesetapu äärel," ütlesin mina. "Jama!" ütles Jev, "selleks on ta liiga arg. Kas sa arvad, et ma varem ei ole samasugust nutust variserlust näinud?"

Juuni alguses, kui käisid juba kuuldused, et Kållbergi mõõt on täis ja ta tahab Ovest lahti saada, tegi Major oma viimase päästmiskatse: Ovest sai suviste asendustoimetajate juhendaja. See lõppes fiaskoga. Mulle ei ole kunagi kõiki üksikasju selgitatud, aga ilmselt andis Ove neile ülesande midagi kirjutada. Tekstide läbivaatamisel ilmnes, et üks kollanokk oli mõned sõnalõpud segi ajanud, ta oli kirjutanud: "... minister Liikanen jätab vaatajale nii pilkava kui sardoonse mulje." See äratas Oves keelehooldaja ja ta sõimas tüdruku näo korralikult täis. Aga selgus, et tüdruk on kõvast puust. Ta asus vasturünnakule, väites, et sellel pole suuremat tähtsust, millist sõnalõppu keegi kasutab. "Kõik saavad ju nagunii aru, millest siin juttu on," olevat ta öelnud, nagu räägib Leo, kes juhtus selle stseeni ajal tuppa sisse astuma. Ove olevat täielikult tasakaalu kaotanud ja tüdrukule kolm usinalt masinaga täiskirjutatud lehte näkku visanud ja talle jalaga tagant järele virutanud, kui tüdruk välja jooksis. Ohver, mingi kõrgkooli teise kursuse ajakirjandusharu tudeng, kaebas Kållbergile, kes tundis tema isa.

Mul ei ole kombeks millessegi sekkuda, aga järgmisel päeval otsisin ma üles Rosenbergi. Ent temagi jaoks oli kõik niisama suur küsimärk kui minu jaoks: üheski nendest arvukatest proovidest, mis ta oli võtnud ja lasknud teistel võtta, ei leidunud isegi mingit vihjet mingile haigusele. Ove oli füüsiliselt hiilgavas vormis, kõik tema näidud olid suurepärased. "Teda vaevavad lihtsalt mingid kinnisideed," ütles Rosenberg.

Ove hulkus kolmandat päeva linna peal ringi.

Vihma sadas.

Ta ei olnud *Bladetisse* helistanud, ei viitsinud.

Sadu tugevnes, muutus paduvihmaks. Ove märkas seda vaevalt, kuigi vesi jooksis mööda mantlikraed alla ihu peale.

Talle tundus, et lööve sügeleb, kompas selga, kõndis ärritusega üha kiiremini.

Ta nägi teisel pool tänavat kõrtsi.

Üks õlu, ainult üks. Või ehk paar tükki. Et hakkaks soe.

"Ontuva Minotaurus", "Lonkav Minotaurus", luges ta.

Sinna.

Kuigi kõrts nägi kahtlane välja.

Ei võinud iial teada, mis seltskond võõras kohtas istub.

Pressiklubi peale võis kindel olla, kuigi see oli igavavõitu ja kippus kõigi nende aastate järel ennast kordama.

Hakkas rahet sadama.

Ove läks kiiresti üle tänava, jõudis Minotauruse ukseni.

Just siis, kui ta käsi ukselingi ümbert kinni haaras, tuli ta silmade ette üks pilt.

Proua Kenakkala.

Pilt proua Kenakkalast, kes istus seal sees.

Proua Kenakkala oli tulnud armetust kahe- või kolmetoalisest korterist Tervos, ta istus ja kosutas ennast "Lonkavas Minotauruses" *toddyga*, kogus julgust selle jaoks, mis ta pidi tegema: Ove tapma.

Tapma Ove Tasti.

Tapma Ove, kes oli paljastanud tema viletsuse, õnnetuse.

Ove kuulis enda mõne aasta tagust häält, tasakaalukat professionaalset häält, mis kuulutas ette naise meeleheitlikke tiraade: Toimetaja Tast *Bladetist* Helsingis, tere õhtust ja andke andeks, et ma tülitan nii hilisel kellaajal, aga asi on selles, et teie poeg Olavi on Rootsis Mõlndalis arreteeritud kahtlustatuna vägistamises ja mõrvas, ja ma mõtlesin, et te vahest oskate kommenteerida. Kommenteerida, kas ta oli tõesti nii ütelnud?

Ta võis praegu kuulda naise häält, pisut kiledat häält, milles oli juba natuke vanaduse kräginat ja jälestust kõige vastu, mis võis häirida igapäevast rutiini

— see ei saa olla tõsi. Mis te räägite? Issand Jumal, see ei saa olla tõsi.

kahju küll, teda kahtlustatakse vägistamises ja mõrvas. Kolm noort naist on Mõlndalis poolteise aasta jooksul surma saanud

kes te õigupoolest olete? Kes te olete? Õelge otsekohe, kes te olete ja kust te helistate?

ma esitlesin end küll, proua vahest ei kuulnud: Toimetaja Tast Helsingi *Bladetist*, tere õhtust.

Jumala nimel, see, millest toimetaja räägib, peab olema eksitus, Olavi on korralik poiss

ta töötab Göteborgis "Volvos", eks ole?

jah, ta töötab "Volvos", ma ju ütlesin juba, et ta on korralik poiss, ta isegi ei joo, muud kui

tal on oma auto, sinakashall "Volvo 344"?

jah, loomulikult, nad saavad neid ju odavalt, need kes

proua Kenakkala, kui asjad on nüüd nii, nagu nad on, siis te võite ehk rääkida, kas Olavi oli hea või agressiivne laps? —

nüüd hakkab ta nutma, meeleheitel ja hirmunud, seda on kuulda, karjub: Kes te õieti olete, mis inimene te olete, piinate vana inimest niimoodi, kes te olete!, ma uurin selle välja, ma teatan teist politseisse ja teie ülemustele

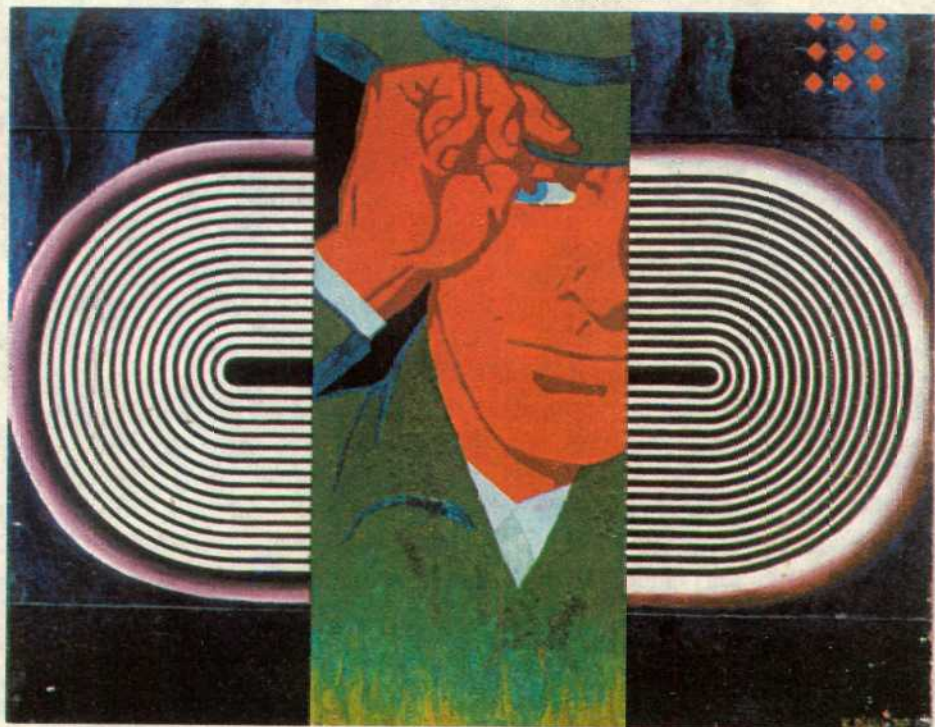
aga toru ta ära ei pannud, ei suutnud, ei julgenud.

Ove: Palun, proua, aga ma teen vaid oma tööd, Soome seaduste ja üldtunnustatud ajakirjanduslike traditsioonide kohaselt, ja ma olen ennast teile ka esitlenud, koguni kaks korda.

Nüüd nutab ta lohutamatu —

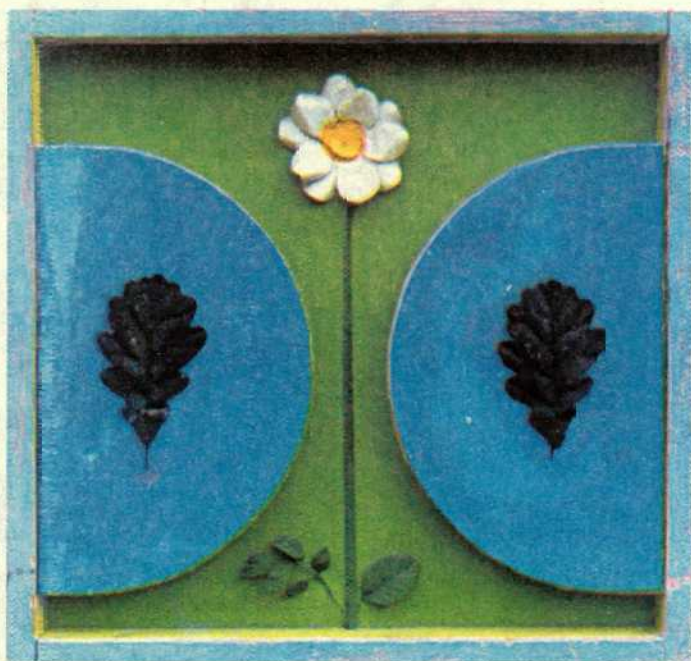
Kaljo Pöllu.
"Kaks mõtet". Õli. (74,0 x 104,0).1967.

Kaljo Pöllu.
"Tervitus". Õli. (85,7 x 108,5).1972.

Kaljo Põllu.
"Ärev mõte". Puit, metall, klaas. (60,0 x 42,0 x 23,1).
1967.

Kaljo Põllu.
"Vanaisale". Puit, metall. (53,6 x 55,3 x 5,0).
1968.

Olavi ei teeks ju midagi niisugust, Olavi on nii hea poiss
proua Kenakkala, kas te märkasite kunagi Olli (see "Olli", kas see ei olnud
täistabamus!) suhtumises tüdrukutesse midagi erilist, siis kui ta oli teismeeas?

Naine, viimase jõunatukesega, ikka veel keeldumine hääles: Mis see siis
õieti on, mida Olli väidetavasti on teinud?

Kolm mõrva, millele kõigile on eelnenud vägistamine.

Ja naine puhkeb nutma ja välja purskub kogu mure poisi pärast, kes ei
kohanenud iialgi kooliga, käis eriklassis ja tarvitas nii üht kui teist juba siis,
kui ta oli kolmeteistaastane, ja hoovis ja kodus oli pidevalt pahandusi ja ta oli
lootnud, lootnud, et seal Rootsisis läheb kõik paremaks, ehkki poiss ei osanud
peaaegu üldse rootsi keelt ja tõesti oli nad pruudiga vahel tülitunud, eriti
viimasel aastal, mis? jah, muidugi võis asi minna käsikähmlusteni, jah muidugi

tuli ette siniseks löödud silmi

ta nutab ja jutustab

ta jutustab ja Ove kirjutab –

"See olid sina, Ove, kes tappis ta teist korda. Ja seekord nii, et kõik inimesed
nägid seda."

See on hoopis teine lugu. Ära aja erinevaid asju omavahel segi. Ära aja kõike
kokku üheks pudruks. Ühel ei ole teisega midagi pistmist.

Kas ei ole?

Proua Kenakkala istub seal.

Miks ta Ovet rahule ei jäta? Miks hääled teda rahule ei jäta?

Ta teeb vaid oma tööd.

Tõde.

Tõde tuleb lagedale tuua.

Jaska. Kuidas ta kirjutas?

"Kelle tõde? Kellele on su tõde vaja, Ove? Kes sult seda palunud on? Just
sellist, nagu sina kirjutad?"

Naine on tulnud Tervost selleks, et end "Lonkavas Minotauruses" turgutada
ja siis tema juurde koju sõita, tema ja Mira ja Jasperi koju, ja teda trepikojas
maha lasta.

Miks nad teda rahule ei jäta?

Miks ei ole ta endale salastatud aadressi ja salastatud telefoninumbrit
muretsenud?

Miks need varjud ikka veel räägivad?

Räägivad.

Ta ju ei taha, et nad räägiksid.

Sina räägid, mina kirjutan.

Kui see ei ole proua Kenakkala, kes seal istub, siis on see vahest Khalid
Wazir.

Ove on ühes sõjaväelise diktatuuriga araabiariigis reportaažireisil, joodab
ühe üheksateistkümnendaastase, esimest korda puhkusele pääsenud nekruti täis.

Nekrut räägib.

Ove jätab meelde.

Sina räägid, mina kirjutan.

Nekrut patrab endast välja kõik, mida ta arvab oma maa kaitsejõududest, purskab välja oma jalestuse nii vaenlase, juutide kui oma maa režiimi vastu, kes ei paku rahvale mingeid rõõme, üksnes loobumisi.

Ove sõidab koju, ta on salaja pilte teinud, avaldab seejärel kõik, mis poiss talle rääkis. Avaldab koos foto ja nimega, mõlemad on õiged, muutmata.

On olemas konsulaadid. On olemas saatkonnad. Saatkondades loetakse lehti. Ove ei mõtelnud selle peale. Ove ei saanud iialgi midagi teada.

Või mõni kurdidest. Põgenikest. Asüülitaotlejatest. Allikas. Tema endine õpingukaaslane siseministeeriumist. Ainus seitsme asüülitaotleja nimed ja passipildid avaldanud ajaleht: *Bladet, Bladet* ja Ove Tast.

Ove Tast ja *Bladet*.

Nad aeti maalt välja, kõik seitse tükki. Saadeti tagasi.

Nad saadeti. Tasuta. Natuke meelitatav. Nad olid kõik natuke meelitatud. Ove ja Jevgenij ja Fortelius ja Källberg, ei mitte Källberg, ta oli kristlane ja meeleheitel, aga teised: kogu sellest tähelepanust veidi meelitatud –

seitse väikest kurdi ringi sees

kas neid viidi Türgi?

mis sa arvad, mis sai pärast?

ära ole nüüd Muumipapa, Ove!

Ainus, kes seal võib istuda, on Kenakkala, tema on ainus, kelle teekond on piisavalt lühike.

Kuigi ei või teada, nad on seal kanged oma komandosõdureid välja saatma võta aru pähe! Väike leheneeger! Küllap neil on tähtsamaid isikuid, keda tappa seal ei ole mitte kedagi, mitte kedagi

käsi endiselt ukselingil, mõte: Varsti ei julge enam mitte kusagile sisse minna

appi.

"Kas te tulete sisse või ei," küsis kelner kurjalt.

Hääl äratas Ove üles.

Ukselt saadud tugev tõuge oleks ta peaaegu kivitrepist tagurpidi alla saatnud.

"Vabandust?" pomises Ove.

"Te seisite seal mitu minutit, käsi ukselingil. Kas nii lihtsat otsust on nii raske teha," küsis kelner kuivalt.

"Jah... ma," kogeles Ove.

"Te segate teisi sisse tulemast," nentis kelner tänava suunas noogutades.

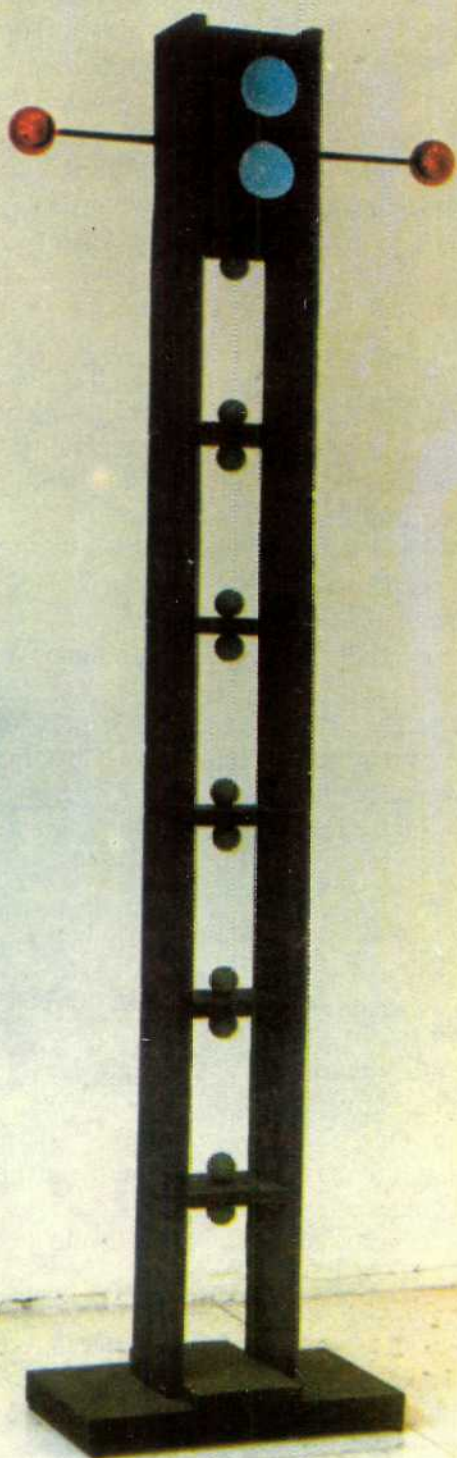
Ove vaatas üle õla tagasi.

Tema taga seisis üks noor naine. Ta vaatas Ovele küsivalt otsa.

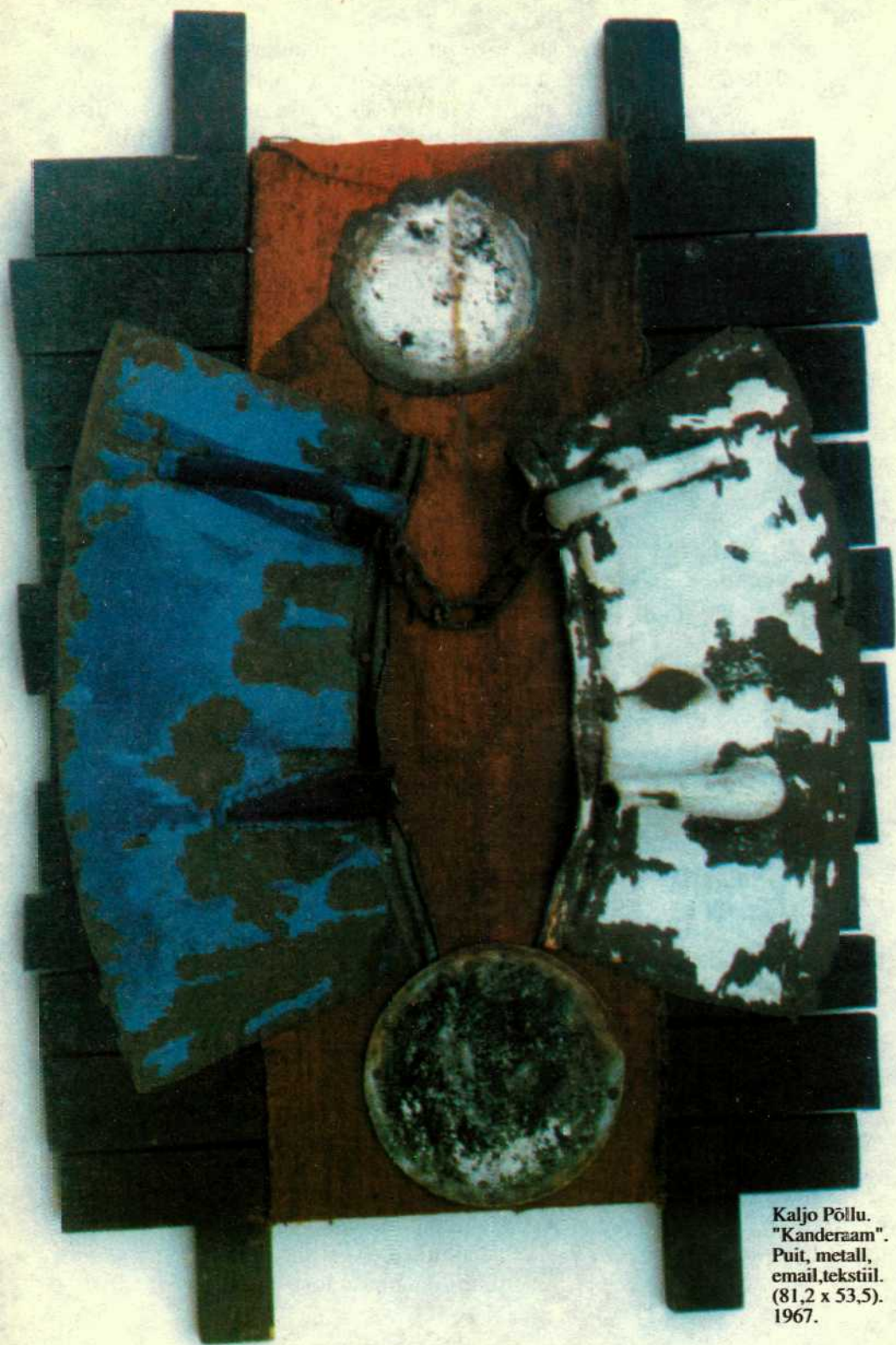
Ove astus sisse.

Seal istus salk pooltäiskasvanud mehi, välimuse järgi otsustades võisid nad olla saja meetri kaugusel asuva sõjaväehaigla paranevad patsiendid. Siis veel paar vanameest ja üks keskealine paar.

Keegi neist ei näinud vähimalgi määral kahtlane välja.

Kaljo Põllu.
"Ausammas".
Puit, pastmass.
(171,0 x 61,5 x 26,0).
1971.

Kaljo Põllu.
"Kanderaam".
Puit, metall,
email, tekstiil.
(81,2 x 53,5).
1967.

FORTELIUS

Mira helistas juuni keskpaigas. Ove oli väljas jalutamas, Mira ei teadnud, kuhu ta oli läinud. Mira oli väga mures, jutustas mulle lööbest, ütles, et sellest oli saanud Ove jaoks kohutav sundmõte. "Ja ta ei söö ka midagi," lisis Mira.

Ma lohutasin teda nii hästi kui oskasin, helistasin seejärel Rosenbergile. Too kinnitas, et Ove ajas juba mitmendat kuud kangekaelselt oma teooriat, et tema selja peale on midagi kirjutatud, et Jumal on kirjutanud tema peale karistussõnad.

Alguses Rosenberg naeris, aga möönis siis, et psühhosomaatilised probleemid võivad olla üsnagi tõsised, "võta kas või ainult buliimiat ja anoreksia". Rosenberg ütles veel, et see psüühiline sõlm, mis kõige selle taga arvatavasti peitub, paistab olevat väga pingul, ja kuna puhkus ei aidanud, on võimalik, et ainus lahendus on elukeskkonna vahetus.

Üldiselt võttes paistis Rosenberg olevat peaaegu üllatunud, ta osutas, et sümptomite otsimine ja lahtimõtestamine on tavaline keskealiste naiste, aga mitte noorte meeste juures.

Ma helistasin kohe Mirale, rääkisin, mida Rosenberg oli öelnud. Ta ütles, et tal on "kusagil maakohas" üks töökoht ootamas. Juunis tuletas Ove välimus meelde juba Erlandssoni... mäletad sa teda?

Kahjuks mitte.

Sel ajal, kui ma palgata kaastöölisena alustasin, oli Erlandsson langev täht. Vapustav stiilimeister ja lisaks veel südamega ajakirjanik. Aga ta oli ennast põhja joonud. Kui ma *Bladets* tööle hakkasin, olid teised koosseisulised kolleegid juba alla andnud ja talle selja pööranud. Seepärast otsis Erlandsson toetust mittekoosseisuliste – nende lihtsameelsete, karjäärihimuliste, õhinast roosade, udemes põskedega ebainimlike tulevikumeeste juures. Ta tuli tupp, võimetu kirjutama nagu tavaliselt. See oli kohutav: krõnksus kogu ukseavas, tumm pilk, mis eksleb abitult toas ringi; kerjus, ja sinna juurde meie lihtsameelne energia.

Ove pilgus oli midagi, siis lõpus... aga ta ei otsinud kellegi lähedust, ta vältis kõiki, hiilis seina ääri mööda.

On lihtne olla tagantjärele tark, aga ma arvan, et ma olin siis juba taibanud, mis on juhtunud. Ma aimasin, et on midagi, mida ma veel ei tea, et Ove peab olema saanud mingi hoobi, šoki, mis on selle kõik vallandanud. Ma olin Miralt küsinud, kas ta suudab meenutada midagi erilist, aga ta ei suutnud... Fakt on see, et Ove fiktsioon oli purunenud. Ta ei suutnud enam pilte endast eemal hoida, mis oli arusaamatu arvestades seda, kui kogenud ta ju ometi oli... pärastpoole, kui ka viimane kild oli mosaiigis oma koha leidnud, olin ma ikka veel üllatunud, et see käis nii lihtsalt... mis sa ütlesid?

Mis sa sellega tahad öelda, et tema fiktsioon oli purunenud?

Ma mõtlen... kunagi, sina olid siis vaevalt sündinud, tulid meie elutubadesse esimesed põlevate munkade ja napalmiga süüdatud laste pildid. Inimesed uskusid sõnumi jõusse. Oli vaja avada silmad. Aga mis juhtus? Pilte sai üha rohkem ja rohkem, ja sisse lülitus psüühiline immuunsus. Me vaktsineerisime

ennast. Varsti tehti nendest põrgutest, millest me hiljuti olime näinud dokumentaalfilme, fiktiivseid lugusid. Piir fiktsiooni ja tegelikkuse vahel ähmastus, pildid kaotasid oma jõu. Tänapäeval... pildid viletsusest kutsuvad tundlikes inimestes esile piinlikkustunde, aga iivelduse üksnes kõige nõrgematel. Kes jõuab enam ühe sureva aafrika lapse pärast erutada... surevad lapsed on ju märgid, terve Aafrika on surevad lapsed, nad on Aafrika märk selles fiktsioonis, mille me oleme loonud...

See, mida sa räägid, on kohutav.

Kas saan mina sinna parata, et see nii on? Meie siin oma maailmanurgas ei tahtnud mitte kunagi lasta viletsust ja õudu oma elutubadesse. Kui olla jõhker, siis võiks öelda, et need kaks ei mahu tuppa, mis on asju nii täis topitud nagu meie oma. Niisiis tajume me neid – ebateadlikult – fiktsioonina. Mitte mingeid põhjuseid, mitte mingeid tagajärgi. Neid pole vaja. Järgmisel päeval saame me ju uued pildid. Mitte miski ei pääse sisse. See on vaid igapäevane kuri muinasjutt. Nõrgad võtavad muinasjuttu tõsiselt. See kõlbab küll *supermarketi* müüja või põllumajanduskonsulendi puhul, või mis mina sest tean. Kuid Ove tüüpi reporteri jaoks on see võimatu. Tema peab nägema tegelikkust kui mängu, mis pakub lõbu. Tema peab ennast kaose oravarattal hästi tundma. Korratuses ja amoraalsuses turvalisuse leidma. Paljusid ajakirjanikke tabab esimestel tööaastatel isiklik kriis. Kui tahetakse saada staariks, siis tuleb sellest kiiresti läbi minna, et saaks uuesti mängima hakata. See on nagu börsil, nemad mängivad samuti... Üks... dokument, millega ma pidin tegelema, siis kui Ove kolis, näitas, et ta oli lasknud minu meelest banaalsel ja infantiilsel vaimsel väljapressimisel ennast mõjutada. Kuigi ma jälestan Jevgenijt, pean ma talle ühes asjas õiguse andma: lõpus kaotas Ove oma uhkuse, muutus molluskiks, keda ei saanud tõsiselt võtta. Anna andeks, et ma ütlen niiviisi, ma tean, et te olete kaugelt sugulased, aga *facts are facts*... arvatavasti on ta selle aja peale seal üleval mingisugune pühamees, see vana lugu inimestest, kes vajavad abi, et kanda suuremat koormat, kui keegi, ma ütlen seda veel kord, kui keegi on neid palunud enda peale võtta. Kahju, tema, kes kirjutas nii teravalt.

Ove istus diivanil.

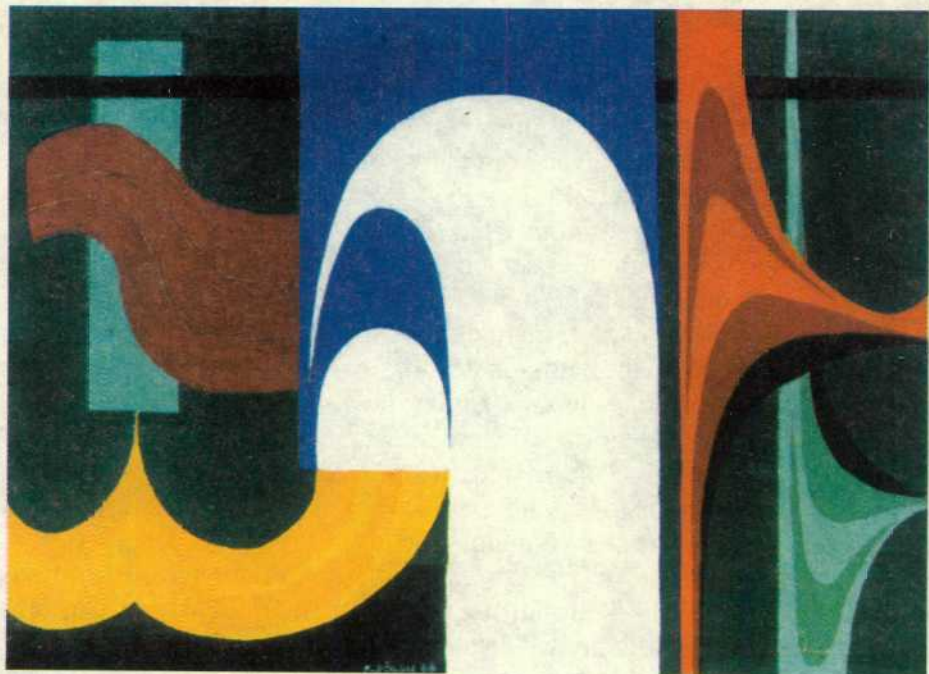
Väsinud.

Kuulis, kuidas Mira pani nipsasju pakkimiskasti.

Ta oli Nykarlebys töökoha saanud. Kolimise kuupäev oli kindlaks määratud. Ove ei teadnud veel, mis ta seal üleval Põhjas peale hakkab.

Väsinud.

Kuigi mitte enam nii üleskrutitud. Mõtted voolasid, ta ei suutnud ikka veel endiselt neid juhtida. Aga ta oli omadega liiga läbi selleks, et see oleks teda õieti vaevanud. Mira ümises köögis. Ove mäletas, kuidas nad olid J-stadis Skutnäsगतanile sisse kolinud. Raadio oli mänginud Abbat. *Money money money must be funny in a rich man's world*. See pidi olema seitsmekümne seitsmendal aastal. Või seitsmekümne kaheksandal. Seitsmekümne kuuendal?

Kaljo Põllu.
"Kompositsioon nr. 11". Õli. (66,5 x 93,0).
1966.

Kaljo Põllu.
"Kompositsioon nr. 10". Õli. (57,0 x 75,0).
1966.

Kaljo Põllu.
"Kompositsioon nr.7". Õli. (49,7 x 40,3).
1966.

Miral olid kõik need tobedad klaasasjad kodust kaasa võetud: klaashobused klaaskassid klaasimaalid tillu-tillukesed klaasimaalid –

kiri! Ta ei tohi kirja unustada! Et ta ei olnud seda siis leidnud, kui ta koristas! Ta ei jõudnud rohkem toimetusse minna. Fortelius. Fortelius pidi selle eest hoolt kandma.

Taas sõnade vool: Kelle tõde? Kellele sinu tõde vaja on? Kes on sind palunud

–
kas tõde ei olegi vaja? Vahest oli igal inimesel oma tõde?

Mis see nüüd oli, mis selles André Gide'i käsitlevas raamatus oli kirjutatud?

Umbes nii, et Gide lõpetas Jumala käsitlemise kellenagi, kes oli kunagi eksisteerinud ja surnud. Selle asemel hakkas ta teda käsitlema kui kedagi, kes oli ehk tekkimas-kujunemas, kui uue inimsuse tekkimise võimalust.

Kui kedagi, keda ei olnud, kuid kes oli võimalik.

See muutis rasked keerulised moraaliküsimused taas tähtsaks.

Gide'i jaoks küll.

Ove lükkas need kohutavad küsimused kõrvale, katsus mõtelda Mira peale ta keerab Fäbodas oma selja vastu tuult ta määrib oma rinnad kreemiga sisse nad on just kohtunud Ove on mittekoosseisuline ajakirjanik ja kakskümmend kaks ja Mira kakskümmend ja Ovele meeldib pealt vaadata, kui Mira s...

miks pidi Jaska seda tegema?

Jaska: Ma olin nii rumal. Ma ei uskunud, et sa kirjutad.

Sa teadsid ju, et jutustamine on minu elukutse!

Mida oled sa kartma hakanud, Ove? Maailma kurjust? Loba. Mingit kurjust ei ole olemas, on vaid viletsus.

Kardad iseennast? No-nii, nüüd hakkab asi jumet võtma. Sa oled ise üks viletsus.

seitse väikest kurdi ringis ja siis käis pauk ja siis ei olnud enam midagi, ei mäleta, mis kurdide nimed olid, nende seitsme, ei mäleta... Hossein Mubari oli ühe nimi... Ali Rah...Rahmazin... mis selle verd täis valgunud silmade ja täisoksendatud kaelaga lapse nimi oli?

proua Kenakkala ja viies korrus Kervos Khalid Wazir ja tema viiemeheline komandorühm.

Mira! Mira! kas Jasper on juba õuest tuppa tulnud? MIRA! Ära kolista niimoodi...mis? Et KAS JASPER ON TUPPA TULNUD ahah

Mira. Mira. Mõtle Mira peale ta istub liiva sees ja määrib ennast kreemiga sisse tahab sa kannaksid saatan saatan saatan ait

ei: Jumal. Jumal aita. Võta need kriipsud ära. Aita mind. Võta need kriipsud ära. *Out damned sp*

Mira: Ove, kallid, nad on ju juba palju paremaks läinud ja muidu on su enesetunne ju hea

jah aga ma ei suuda enam. Ei suu-

Hossein Mubari. Ali Rahmazin.

Laps.

Ja Jaska, saatana Jaska su kiri on mul peas ehkki ma ei taha ehkki ma tahan unustada. Unustada. UNUSTADA.

Ma tahan et sa kannaksid ma tahan et sa kannaksid Ove saatan pigem põrgu ma ei taha

ma ei suuda

helista Forteliusele! Ära unusta Forteliusele helistada!

miks tegime me kõik näo et me võime teha mis me tahame?

seitse väikest kurdi ringis siis käis põmm ja siis ei olnud

ma ei suuda

maailm miks lubasid sa mulle et ma võin teha mida ma tahan miks ei öelnud sa et seda võib-olla ei tohi?

Claes? Jev? Kus te olete?

Mira! Mira!

EI! -

jah.

Neid pean ma kandma.

FORTELIUS:

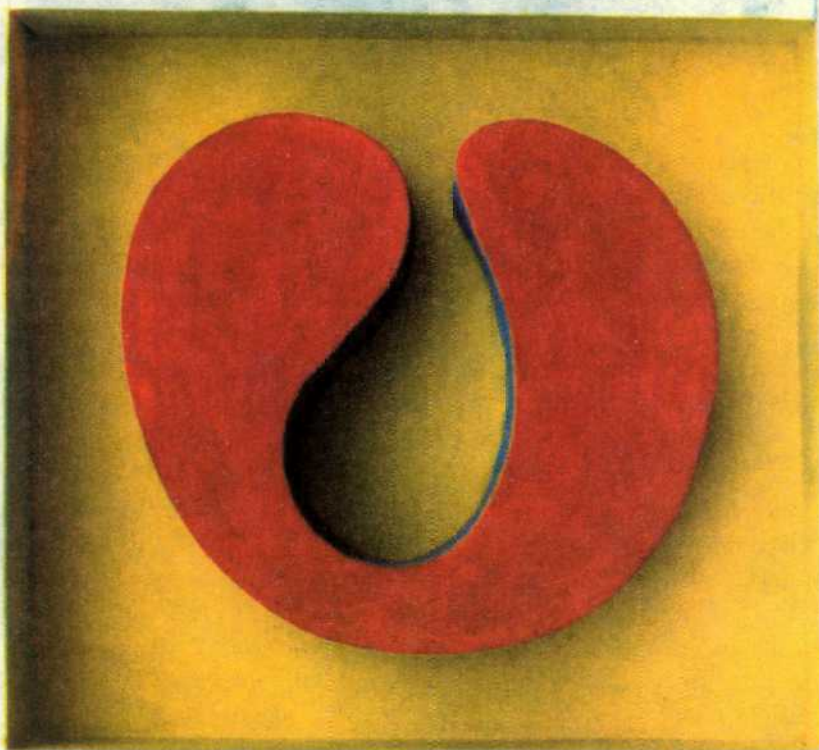
Ove võttis enda töölt lahti kohe pärast jaanipäeva. Järgmistel päevadel oli toimetuses peaaegu et tunda kergendatud meeleolu.

Lohakalt korraldatud lahkumiskohvil pidasid nii Källberg kui Major kõne. Nad mõlemad rõhutasid, et Ove võimekusest ja andest tuntakse suurt puudust, aga nad olid ära näinud, et ta oli selle ameti vastu huvi kaotanud ja et nad respektierisid tema otsust. Major osutas ühtlasi sellele, kui lihtne on tänapäeval andekal ja veel noorel mehel ümber õppida. Gunilla nuttis. Ove ei öelnud midagi, aga umbes tund aega hiljem helistas ta mulle minu tupp ja kutsus mind välja paarile viskile.

Inimhääle registris on toon, mis annab tunnistust suurest väsimusest. Keegi on pikka aega raske probleemi kallal pead murdnud ja annab alla. Mõtiskleja plahvatab. See, mis on teda piinanud, aga mida ta ei ole tahtnud tunnistada, tungib esile, murrab välja ja ta räägib, räägib, räägib hullumeelses tempos, sõbrale või võõrale, see on ükspuha. Sellest õhtust sai ränk katsumus. Jutt pahises Ove suust nagu aur kiirkeedupotist. Tema karjääri vähimadki detailid oli vaja lagedale tuua ja kõlbelisest seisukohast läbi võtta. Ma sain kuulda sõjaväelistest diktatuuridest, kus ta oli lihtsaid inimesi täis jootnud ja nendelt režiimikriitikat välja meelitanud, misjärel ta oli koju sõitnud ja nende pildid koos nimedega üle nelja veeru laiali laotanud. Ma sain kuulda tagasisaadetud kurdi põgenikest (seda lugu ma mäletan, me saime Avaliku Arvamuse Komisjonilt märkuse) ja ma sain kuulda Mõlndali mõrvari emast ja tema segastest jutustustest ja kuidas poeg oli juba lasteaias tüdrukuid kiusanud... Ta valas kogu selle jubeda, banaalse sopa mulle kaela; Ove, proff, kes oli kaotanud kõik. Alles õhtu lõpu poole rahunes ta veidi ja meil õnnestus vestelda enam-vähem mõistlikult sellest, et Jevgenij Hjorth on siga ja karjerist, aga et ta täidab Ove koha enam kui suurepäraselt. Kui me hakkasime Skillnadeni juures hüvasti

Kaljo Põllu.
"Silmapiir". Akvatinta, ready-made. (38,0 x 32,8).
1968.

Kaljo Põllu.
"Iive,iive". Puit, metall, plastmass. (57,0 x 46,0 x 8,2).
1967.

jätma, rääkis Ove peenikese häälega pika tüütu joru kirjast, mis tal toa tühjendamisel oli maha jäänud. Ta ütles, et kõige parema meelega tuleks ta veel toimetusse ja et kiri lebab ühes kirjutuslaua sahtlis, kõige alumises, lahtise vineertahvli all. "Mul ei ole midagi selle vastu, kui sa seda loed," ütles ta, "oluline on, et sa selle ära põletad, niipea kui saad, ilma seda kellelegi teisele näitamata."

Ma olin sellest usaldusest, mida ta mulle osutas, veidi meelitatud. Aga puhkus tuli vahele: ma unustasin oma ülesande.

Mira, Jasper ja Ove kolisid augusti keskel. Kolijateks olid Leo, Major ja mina. Mira kõht oli juba paisunud. Ove paistis olevat oma jõu tagasi saanud, aga ta näis soojale ilmale vaatamata külmetavat, oli lämbest õhtust hoolimata rietatud pikka mantlisse.

Kolimise ajal tõmbas Ove mind ühel hetkel kõrvale, küsis: "Kiri? Põletasid selle ära?" See tuli mulle täiesti ootamatult, mingi sekundisajandiku jooksul kobasin ma pimesi ringi, siis tuli mulle meelde ja mu nägu võttis täiesti pingevaba ilme, mis oli ilmselt teravas kontrastis Ove pingul ilmega. "Loomulikult. Juba samal õhtul." – "Kas sa seda lugesid?" – "Ei," vastasin ma ausalt.

Me lehvitasime neile hüvastijätuks. Mira oli roolis. Ma kujutasin endale ette, kuidas turistid ja suvitajad bensiinijaamakohvikutes Kuljus, Tavastkyros ja Seinäjoel vaatavad neid uurivalt, kui nad läbi maa põhja poole sõidavad:

kraamikoormat, ilusat rasedat naist rooli taga, ulakavõitu väljanägemisega linalakka poissi ja popliinmantlis sinakaskahvatut värisevate kätega meest.

Ma mõtlesin, et Ove saab endaga toime, tal oli ju Mira kogu oma tugevusega, ja ma tabasin end mõttelt: on ta selle ära teeninud?

Tol õhtul istusin ma toimetuses. Kiri oli seal, kus Ove oli öelnud selle olevat. Ma heastasin oma varasema unustamise viimasel hetkel; kahe päeva pärast pidi Jevgenij Hjorth sellesse ilusasse tuppä sisse kolima. Jevgenij Hjorth. Ma lugesin kirja läbi. Ma lugesin seda veel korra. Ma ei suutnud ennast sundida seda ära põletama, isegi mitte sellepärast, et kirja servad olid – piltlikult öeldes – kõrbenud sellest vastikusest, mida Ove oli selle vastu tundnud. Ma viisin selle koju ja panin ta ühte tolmunud kausta, mis... vabandust?

Annad sa mulle kirja lugeda? Võid sa seda teha?

"Ove. Niisuguseid nagu mina nähakse ja kuuldakse tihti. Me naerame ja ootame järgmist matši. Me ei tohi nõrgad olla. Aga niisuguste jaoks nagu sina muutume me huvitavaks alles siis, kui me oleme sealmaal; omadega läbi ja haavatavad. Mis ma olen teinud. Kui ma rääkisin sulle meist. Annast. Kõigest sellest, mida ma ei oleks pidanud rääkima. Ei oleks tohtinud rääkida. Ma olin nii loll. Ma ei uskunud, et sa kirjutad seda, mida sina just otsustasid kirjutada.

Ma tapsin ta. Esimesel korral ei olnud see mina, aga ma tapsin ta teist korda. Ma rüvetasin tema keha ja tema mõtted. Tema sõnad, selle, mis ta ütles siis, kui ta elas. Ja ometi ei olnud see mina, mitte mina ükski. See olid ka sina, Ove, kes tappis ta teist korda. Ja nüüd nii, et kõik inimesed nägid seda. Ma ei taha, et sa selle käest pääseksid. Ma tean küll, mis sa ütled. Sa ütled, et sa pead tõe lagedale tooma. Kelle tõe? Kellele on su tõe vaja, Ove? Kes sult seda palunud

on? Just sellisena, nagu sina seda kirjutad? See olid sina, kes tappis Anna teist korda, ja sina tegid seda iseenda pärast. Sa saad rikkaks selle pealt, mida sina tööks nimetad.

Kuid ka mina olen süüdi. Kas sa tead, et ma ei petnud Annat mitte kunagi, kui ta elas. Kuigi ta oli teisega abielus. Ja ma ei valetanud talle mitte kunagi. Aga kui ta oli surnud, reetsin ma ta. Sinu abiga panin ma ta kõigile vaatamiseks välja. Mina ei kavatse elada edasi teadmiseга, et ma olen seda teinud. Seda pead tegema sina, Ove. Seda pead sina kandma. Sa ei saa teha nägu, et sinul ei ole sellega mingit pistmist. Ma tahan, et sa kannaksid seda koormat.

Jaska"

Rootsi keelest tõlkinud Enno Turmen

TOOMAS RAUDAM

MINA OLEN VISARID

Aastal 1913, veidi enne jõule, lõpetas Kandinsky suuremõõtmelise abstraktse maali, mis sarnanes värvilise arabeskiga, kuid mille kompositsioonis oli midagi, mis tuletas meelde plahvatusi, läbi õhu vihisevaid kuule, tulelaineid jms.

Kui kunstnikult hiljem küsiti, kas ta oli ette näinud sõda, s.o Esimest maailmasõda, vastas ta:

"Mitte seda sõda. Sellest mul mingit eelaimust polnud. Aga ma olin teadlik kohutavast võitlusest spirituaalses sfääris ning see pani mind seda pilti maalima."

Kui Kaljo Põllu käest küsida, kas ta teadis kuuekümnendatel aastatel op- ja popkunsti viljeldes, Tartus kunstikabineti tööd juhataades, üliõpilasi (ka mind) tõlkimisele innustades, näitusi korraldades, "Visareid" luues, et kolmekümne aasta pärast muutub maailm avatuks, kõik kunstivoolud võrdselt lubatavaks ja viljeldavaks, siis ma arvan, et vastus võiks olla umbes samasugune kui Kandinskyl. Või pigem ehk nagu Vlaminckil, tollel kuulsal fauvistil, keda kiitis Apollinaire ning kellele meeldis Aafrika. Vlamincki arvates mängisid kubismi allakäigus peale tolle kunstivoolu enda sisemise tühjuse suurt osa igasorti imetlejad ja austajad:

"1914. a juuni keskel külastasin üht moodsa kunsti galeriid la Boétie tänaval. Sinna oli kogunenud hulgaliselt esteete, kes vahtisid lummatult Paul Guillaume'i laua kohal rippuvat viimast kubistlikku meditatsiooni ning rääkisid sellest nagu initsiatsiooniriitusest osavõtjad või usuvahetajad. Maapind mu jalge all

võbises. Nähes seda nn kunstiliiti, neid noori intellektuaale ja tõsiseid isandaid kuldraamidega prillides vaatamas harda austusega kubistlikke värviplekke, kuuldes neid küsimas selgitusi neilt, kes sääraseid müstifikatsioone finantseerisid, olles veendunud, et saavad väikese raha eest kätte oma osa hiiglaslikust varandusest, sain ma aru, et seisame kuristiku äärel. Nägin, et inimlik rumalus ei tunne piire, ning taipasin, et see tobedus ei pruugi sugugi jääda viimaseks. Äkitselt ilmus minu ette plahvatusena nägemus sõjast."

Need on muidugi ülikauged paralleelid, teine on aeg ja teised olid inimesed, kuid mingi äraspidine sarnasus siiski eksisteerib. Toon kohe näite.

"1969. a aprillis sattusin kunstikabinetti, mis asus Ülikooli tänaval, otse kohvik "Werneri" vastas. Sinna oli kogunenud rühm vanaldasi ja keskealisi esteete. Tundsin nende hulgas ära neli õppejõudu, kunstnike liidu liiget, ning ühe tegelinski ülikooli parteikomiteest, kelle nime ma ei teadnud. Kõik nad vahtisid lummatult kunstikabineti juhataja Põllu ateljee põrandal vastu molbertijalga ülesseatud maali. Nende näod olid mõtlikud, lõug rusikal, näpp pikalt üle põse, silmad vidukil ning vaid vähesed väärtuslikud sõnad langesid üle kitsaste järelemõtlikult sinkjate huulte. Püüdmaks neid sõnu, oli ateljee uksepoolses nurgas kobar kunstnikke, tööde autoreid: Kaljo Põllu, Enn Tego-va, Peeter Urbla. Sõnad olid ebamäärased – jah, seda küll, aga võiks, peaks –, kuid väljendasid hukkamõistu. Imelik küll, sest otsustades tõsiduse järgi, millega mehed pildipuurimisse olid pühendunud, võinuks vabalt ka vastupidist – heakskiitu, imetlust, innustust – eeldada. "Seal on soolikad," ütles 1. "Mis rahvas sellest võib arvata?" – "Mulle tundub, et soolikad pole hästi läbi maalitud," ütles 2. "Muuseas, kuidas on pildi nimi?" – "'Harakiri'," ütles 3. "Minu teada tegeldakse sellega Jaapanis, meie ühiskonnale pole see iseloomulik." – "Kes on pildi autor?" ütles 4. – "Mina, minu nimi on Peeter Urbla." – "Mida te oma pildiga öelda tahate? Ärge arvake, me ei soovi teile halba, vast paari sõnaga..." ütles 5 (parteisekretär). – "Ma..." Maa mu jalge all võbises, arglik ateljeehiireke, kes vahel tunni ajal nina august välja pistis ja üle põranda sebis, oli juba ammu plehku pistnud. Nähes neid nn kunstiakadeemikuid ja -ametnikke langetamas hinnanguid piltidele, mille autoreiks nad pikemas ajaloolises ja ajalises perspektiivis ehk ise olla oleks soovinud, kuid mida nad ametliku kunsti huvides maha tegema/maha rebima pidid, sain ma aru, et seisame kuristiku äärel. Miks pidi see kõik nii olema? Miks ei tahtnud nad penni eest – heatahtliku sõna eest – saada osaliseks hiiglaslikus varanduses, mis oma ilmses alastuses ja abituses nende ees seisis, kuid tulevikus väärtuseks saada töotas? Nägin, et inimlik rumalus ei tunne piire ning taipasin, et see tobedus ei pruugi sugugi jääda viimaseks."

Äkitselt ilmus minu ette plahvatusena nägemus – vabadusest, Eestist, vabast Eestist? Ma arvan, et teen õigesti, kui jätan Vlamincki viimase lause väänamata, sest usun, et nii ei olnud. Ma usun, et oli tõesti nii nagu "Visarite" loomisloos kirjas – iseenda leidmine kunstis, kunsti kaudu. Mõistagi oli see vastuhakk vanale kunstile, mis millegipärast midagi kujutas. Miks pidi ta midagi kujutama? Miks ei võinud ilma, puhtalt, niisama, prügimäelt, käe-jala juurest, silma

võrkkestalt? Ma usun, et see oli meie aja vaim: puhas, habras, õrn. Mõni ime siis, et ta nii kergesti ja kiiresti purunes – oleks ju võinud kauem? Võib ju asja nii ette kujutada, et keelati ära ja kõik – nagu ülikooli sotslabor Koobi ajal. Kes teab, ehk oli ka nii, kindlasti oli – küsige Põllult, tema teab. Mina tean, et oli elu, olid asjad, mis panid meid põlema ning see õhetus meis paistis kaugele välja, oli ebatavaline, ebaloomulik neile, kel endal seda kalduvust polnud – partei- ja komsomolitegelinskile, KGB-le, Moskvale, Tallinnale, kohvik "Tempo" administraatorile, vana-Pälsoni ühika komandandile ja ehk veel mõnele vähemtähtsale komale. See elu, see ühisus (sugugi mitte alati ühismeel) oli kõige tähtsam. Ja sellega, sellistena, usun, olime ka ohtlikud. Meile jäi märk külge. On siiani. Olime visarid. Visarid, mis tähendabki Simuna murdes rahulolematut vastuhakku, on imelik sõna. Ei anna kuidagi käänata, hakkab vastu. Sest kuidas sa ütled – mina olen visar, kõlab kuidagi imelikult, õigem oleks mina olen visarid, mina olen üks visaritest või visareist korrektsemgi veel, aga kui aus olla, siis minevik kõlab kõige paremini, minevik sobib selle sõnaga kokku, järelikult olime hukkumisele määratud juba sündides. Mina olin visar, mina olin visarid, mina olin üks visaritest või visareist. Ja olemine oligi ohtlik. Meie olemisse pääsesid vähesed. Käisid kabinetis ja naeratasid – teadusliku kommunismi õppejõud, komsomolikomiteest, "Edasist" –, Põllu aga saatis nad tagasi. Võttis küll vastu, oli viisakas, naeratas ja ütles tere, aga omaks ei võtnud. Muuseas, Põllu oli tihti pinkide peal pikali. Eestoaas, neli-viis tooli all, Sallineni maal pea kohal. Ta oli siis tunniandmisest väsinud. Mõnikord kostis teisest toast vaikust, pliitsikahinat – joonistati pealuud, mis seisis postamendil sinise lina peal, hambad irevil (Priit Pärn joonistas koos teistega, pildi pealkirjaks aga pani "Kaugelt näen kodu kasvamas" – kohe näha, et talent, kuigi joonistada hästi ei osanud) –, Põllu aga oli toolide peal pikali, puhkas. Õnneks keegi sisse ei tulnud. Mina tulin, aga minust ei teinud Kaljo (ma ei mäleta, millal me sina peale läksime, ehk siis?) välja, sest mina ei joonistanud, minu käest on viisnurgaga vedur üle sõitnud, keelest mitte, keel on mul käes, nagu näete. Mina tõlkisin ainult, aga ma ise eriti ei tundnud, et see kuidagi väiksem või vähemtähtis oleks olnud, sest olime üks ühisus ja ei lasknud teisi niisama kergesti ligi, isegi kui nad suured juhtusid olema. Kaplinski pääses sellepärast, et tema naine, kes sel ajal polnud veel tema naine, ainult armas armuke, töötas siis kunstikabineti laborandina. Nagu ka minu naine, aga see on teine jutt – mina olin siiski enne kui minu naine. Kangilaski, kes pidas moodsa kunsti ajaloo loenguid ja klõpsatas ringauditooriumis diapositiive projektsiooniaparaati, ei pääsenud, kuigi oleks võinud, sest tema naine käis ka kunstikabinetis, mis kokkuvõttes oli üks suur üksteise ja kunsti ülesleidmise paik, aga Kangilaski oli laisk ja natuke vist pelgas ka. Ma mõtlen, et ta kas kartis vaime, mitte kunsti, sest kunst oli tal – plöks, plöks, plöks – käpas, meie jälle uskusime. Vaime, mis eemaldusid kehast, selg ees, ja võisid mõnikord mõne joodiku sisse ära eksida (joodiku vaim on kehaga lõdvalt seotud, en bee!), UFOsid, mida võis näha Kvissentali heinamaal ja Kohtla-Järve tuhamägede vahel, elust pärast surma rääkimata – see oli see kõige loomulikum asi.

Meie elu, meie olemine. Nimesid nimetamata, sest me kõik olime üks, ning kui keegi oli suurem, siis tegi ta ennast teiste juuresolekul väikseks, nii et teised upitama ei pidanud, mida nad/me ei teinud. Olime ühesuurused, ühesugused, ühevääksused, sugude vahel väike vahe oli, nagu see eelnevatest näidetest ja mõnest mainimata jäänud juhust selgus (Mirka, mu Mirka!), aga selle kompenseeris meie vaimsus, spirituaalsus nagu Mondrianil või Kandinskyl. Kandinsky, on tunne, oli meie liikumise võtmefiguur, A&O, mis toob meelde alfabeedi, superindividaalse tähestiku, mille endale ühel julmal suveööl valmis meisterdasin, QWERTYUIOPASDFGHJKLZXCVBNMÄÖ, milles asjatundja hoobilt kirjutusmasina tähestiku ära tunneb, aga ma ei valeta, kui ütlen, et tookordse järjestuse aluseks oli tunne, vaim, kes minuga läbi lahtise akna õunapuu tagant kontakti võttis. Nagu Kandinskyl, kelle jaoks igal värvil oli kindel vaimne tähendus, mis indiviiditi mõistagi erinev. Kandinsky viga oli selles, et lõpuks hakkas ta arvama, nagu oleks värvide tähendus objektiivne, absoluutne, subjektiivsest idealistist sai objektiivne idealist, kuid see polnud veel kes teab mis õnnetus, peaasi, et oli idealist. Vaimud olid üks põhjus, miks Kandinskyt tõlgitud sai, miks just temast pihta hakati. Värvide õpetus, vaimude õpetus. Vaimud ja värvid, neil suurt vahet pole. Vähem kui sugudel. Põhjus? Põhjustest nagu ka tagajärgedest on vastik rääkida. Põhjused ja tagajärjed on nagu stoppmärgid, sunnivad peatuma, meie elu aga oli ainumas minek, liikumine, kulg. Miks mitte uskuda lollusi? Ma usun, et see oli ka üks põhjus, üks väga vastik põhjus, miks me uskusime. Visareid, vaime, värve. Ükskord Varblane (Hannes) küsis minu käest, et ei tea, kui suur see vaimude liikumiskiirus ka olla võiks. Sina selle asjaga tegeled, sa peaks teadma. Ta lihtsalt pidi nii küsima, temast võis seda arvata, sest esiteks oli ta Nõost, kus õpiti füüsilikat, ja teiseks oli ta ennast arendada sooviv ignoraamus, kes armastab küsida seda, millel pole vastust või isegi kui on, siis pole mõtet vastata, sest peab uskuma. Ta nägi seda küsides üsna hale ja õnnetu välja ja autokastis, millega me Tallinna poole loksusime, oli külm ja väljas oli veelgi külmem – talv. Minu usk sellest küsimisest suurt viga ei saanud, Hannes (Varblane) sai aga väikese ususüsti küll, sest ignoraamus võis ta olla, immuunne aga kaugeltki mitte.

Elu kohta: me olime ka siis kunstikabinetis, kui me seal parajasti ei olnud. Õllekeldris või üliskooli kohvikus näiteks. Lause kõlab õõnsalt sellepärast, et ei taha öelda: me kandsime kunstikabinetti enestega kaasas. Kanname siiani. Püksitaskus, krae vahel, leinava sõrmeküüne all. See oleks labane, kulunud, väsinud, vesine. Meie seda polnud. Me olime täiesti mittelabased, mittekulunud, mitteväsinud, mittevesised. Meie olemise kõrgpunkt võis olla – oli! oli! – 11. aprilli 1969 õhtul, kui Enn Tegova (tuntud kui Tee-kohv), Peeter Urbla ja Viktor Kerge tegid risti ja Toomas Raudam (tuntud kui Raud-aam) tuli kohviku vahesaalist kellukesega, jalutas aeglaselt laudade vahelt läbi ja tegi aeg-ajalt till, till-till ja see tähendas seda, et nüüd kohe algab. See, mis algama pidi, oli Eesti esimene *happening* ja seda tasub kunstiajaloolastel kõrva taha panna. Niisiis, 11. 04. 69 ja Kerge kui kõige artistlikum meie hulgas mängis risti, oli lapiti vastu kohviku tagaseina, vööst saati paljas, ja jüngrid Enn ja

Peeter tegid tema ümber punase kontuuri ja kõikseeaeg mängis *hippy-musical* "Hair" ja loeti luuletusi, mille kvaliteet ja autorid (elus) olid erinevad, kuid sõnum üks – elagu vaba looming ja Biafra vabariik, mis mõned kuud tagasi oli endale vabaduse kätte võidelnud, ja kõik said aru, mida see tähendas, kui Kaplinski oma luulelugemise lõpus hüüdis, et elagu vaba Biafra, sest Biafra oli väike ja okupeeritud nagu Eestigi, kuid peale selle oli ta endale hümniks võtnud Sibeliuse "Finlandia" ja lipuvärvideks üksipuha millises järjekorras või mispidi lipukangal sinine, must ja valge. Aasta otsa sai vaba olla, siis neelati Nigeeriasse tagasi, küllap pingutas üle, loodame, et meiega nii ei juhtu. Mis mulle viha teeb, on see, et ajalugu näpsatakse meil käest, Bauman ja Osolin on liikuma lasknud müüdi, nagu oleksid nemad või vähemalt üks neist eesti esimene diskor ja see fakt on vist juba mingis raamatus ka kirjas, katsu seda nüüd parandada või sealt välja rookida. Tehkem siiski katset: eesti esimesed diskorid olid Aleksander Müller ja Allakirjutanu, kes ülikooli kohvikus korraldasid *beat*-muusika õhtuid, sõid praemune ja jõid veini ning esimene ansambel, keda sedamoodi mängitatud sai, oli "The Cream". Raiu see endale pealuu sisse, Osolin, jäta inimeste petmine, Bauman, tunnustage tõe, kaht nime: Müller, Raudam (ja vähe ka Varblane). Ma võin une pealt öelda, millise loo ajal mitu praksu kostis – kui miski muu sind ei veena, siis see vast ikka, sest see oli aeg, kui hea plaat maksis liiter puhast piiritust, kui soomlase nurga taga kätte said ja äri ajada oskasid.

Ma ei usu, et see meie olemine või kunstitegemine paljalt niisama tühja augu täitmine oli. Auke oli teisigi ja kõige suuremad augud olid kommunistlikus parteis – miks me siis kunsti valisime? Või kunst meid? Või see kunst meid? Küsimus pole ka selles, nagu oleks keelatud/taunitud asjadega tegelemine kuidagi eriti õilistav. Rääkimata mingist psühhoanalüütilisest korruste ja pööningute jampsist. Ma usun, et oleksime olnud samasugused rõõmsad klähvijad, ametnike ja ametliku kunsti kaudu purejad ka Ameerikas, Inglismaal, Lääne-Saksamaal, Austrias, Soomes, Rootsis, Jaapanis. Vahe on vast selles, et meie kunst, Põllu kunst aga iseäranis, oli mahedam, soojem, lubavam, naeratavam, samal ajal kui analoogilised nähud välismaal olid puritaanlikud ning sellega seoses ka silmakirjalikud, umbes nagu briljantsõrmuste ja kuldnööpidega pintsakus B. B. King südantlõhestavat *bluesi* laulmas.

Paari aasta eest juhtusin nägema filmi Vasarelyst ja mulle meenus kohe Kaljo Põllu. Käis vanake omanimelises pildigaleriis iseoma piltide, pead- ja südant pööratavate optiliste hiigelkonstruktsioonide vahel ringi ja rääkis juttu ja kõik oli õige, nii õige. See oli nagu doktoridissertatsioon, mille geniaalsus peitub paaris efektses metafooris, muu maailma väljalülitamisklõpsus. See oli avar, kuid ka üliahas maailm. Kummist lukuauk, mida saab sõrmedega näosuuseks venitada.

Vale, vale, vale? Saan ma Põllu op- ja poppilte vaadates nõndamoodi öelda? Ei, sest kuigi kõik oli ajutine ning tehtud küllap mitte nii suure sisemise veendumusega (ehk teisiti öeldult: noorena, noorelt, iseennast kunstis leidmas nagu me kõik) kui praegused maailmametafoorsed pildid, milles selgeid jälgi

ka opist, kuid kus uus kannapööre vast vähe tõenäoline, olid need mustad nupud, punased klotsid ja heledad metallpinnad, esemed ja esemed, peeglite vahel kaabut kergitavad meesfiguurid (üht neist, mäletan, kutsusime joviaalselt KGB agendiks), vooljad maastikud ja His Master's Voice grammofoni ees istuvad kurvad koerad ilmsetest eeskujudest hoolimata (või just tänu neile) täiesti omad, iseseisvad, suveräänsed. Op ja pop olid just need, mis nad olid: näivused, mis sisaldasid endas edasiminekut, kunsti. Meil polnud teooriaid, mis meid ahistanud oleks, järelikult polnud me tigidad. Usun – väga usun –, et Põllu loomingus on kõige rohkem neid sõnu:

"Ma olen sündinud Hiiumaal... Mõned sellised detailid tulevad meelde, mida hilisemast ajast sugugi ei mäleta, kasvõi see, kuskohal mõnel momendil paistis päike või missugune ilm oli või kui isa ja ema midagi ütles, mis tal võis parajasti seljas olla ja kus ta seisis." (Kaljo Põllu, "Postimees", 24. 03. 94.)

SIRJE HELME

MIDA SA TEED PÄRAST ORGIAT?

Teatud põhjustel ja vaikival kokkuleppel, vahest ka korraliku informatsiooni puuduse tõttu ei nimetatud 60. ja 70. aastatel asju tihti kunstis õigete nimedega. Kui avati Kaljo Põllu tööde retrospektiivne näitus, polnud midagi lihtsamat kui kasutada kirjeldamiseks sõnu popkunst, abstraktsioon, *ready-made* jne.

Kuidas kõik tegelikult toimus, millistes suhetes moodsa kunsti ilmingud eesti kunstnike töödes olid, see jääb teemaks, millest niipea lahti ei saa. Toimub igavene projitseerimine tolleaegsele sotsiaalsele taustale, mis on ilmselt õige või vähemalt üks autentsemaid meetodeid ja mis jääb tulevikus vaid kitsale kunstiajaloolaste ringile oluliseks. Toimub samasugune kehastumine nagu igasuguses kunstiajaloo – konkreetne teos elab edasi silmale, teda tähendusega toita ja nii ennast rõõmustada jääb vähete kunstiajaloolaste mureks ja intellektuaalseks mängumaaks.

Teades, et Kaljo Põllu rolli, tema fastsineerivat (ja miks ka mitte terroriseerivat) isiksust on selles "Vikerkaare" numbris kirjeldamas ka Toomas Raudam, käsitleksin siinkohal ainult mõnd tema kunstiprobleemi – paratamatult koos kohaliku kontekstiga. 1967.–72. aasta näituse põhjal oli Põllu popkunstnik. Sugugi mitte hilinevalt, maneeritsevalt. Euroopa *pop* legaliseeriti 1968. aastal Kasseli *Documental*, 1967. aastal valmib Põllul "Kanderaam" ja "Iive, iive!". Sellest ajast on reprodutseeritud intelligentset "Kurbust" (1968) ja kindlasti mitte sama intelligentset, kuid varjamatult endasse suurt osa *popi* sotsiaalsest paatosest haaravat "Kanderaami". *Pop* hävitas kõrge kunsti müüdi ja asendas ta massimeedia müüdiga. *Pop* kritiseeris loodust, senist kunsti jumalat. *Pop*

oli korruga superkääniline ja väga romantiline – Warhol tekitab ideest muutuda rohkem kui masinaks – reprodutseeritud masinaks uue kultuurikoodi, Saksa maal interpreteeritakse samal ajal *poppi* kui sotsiaalset antiautoritaarset projekti ja süvenetakse Marcuse kultuuriteooriatesse. Mida teeb Põllu Eestis? Ta pole ainus ja esimene kõrge kunsti müüdi lõhkuja, aga tal on vastasrinnas uskumatult jõulisem traditsioon kui näiteks ameeriklastel. Meie "Pallas" polnud tollal üksnes meisterlikkuse näide, vaid ka rahva ja tema kunsti vabaduse, ootuse, nostalgia, vastuhaku sümbol. "Pallase" kuulsusel oli sel ajal noore mässumeelse kultuuri suhtes enam kui kahemõtteline positsioon. Rännata seda tähendas peaaegu et rännata vabaduse aadet. Kas Põllul oli südametunnistusepiinu, kui ta värviga määritud kaltse puukolakatele kleepis? Kas ta tõi asemele massimeedia müüdi? See viimane on kahtlemata delikaatne küsimus, sest meie massimeedia kangelane Juri Gagarin näiteks ei sobinud kokku ettekujutusega popkultuuri vabadusest, sest need kangelased sümboliseerisid nii või teisiti autoritaarset riiki. Sellist perverssust oskas kokku panna tookord Andres Tolts ja tegi seda lausa geniaalselt. Põllu asendab Marylini või Presley anonüümsete nägudega ja annab neile jutustusega täidetud allkirjad – "Tervitus", "Ärev mõte", "Kaks mõtet". Omamoodi vastupidine käik näiteks ameerika *popile*, mis kinnitab veel kord *popi* – läbi ja lõhki analüüsitud kunsti – paradoksaalsust ja mitmekihilisust. Milline suhe loodusega on sel perioodil Põllul, kes hiljem kogu oma pöörase ande ainult ürgmüüdi ette laotab? Ma ei leidnud sellelt näituselt ühtki vihjet loodusele. "Kolm õit" pole ju looduspilt, pigem äraeksinud sürrealistlik aknalaud, milles, tõsi, ei puudu teatav nostalgia. Aga üldiselt ei tegele Põllu siiski ka looduse mõnitamisega. Teda ei huvita masinad, vaid esemed, masinate paratamatud kaaslased. "Mängutuba" (1967–68), "Kollane ring" (1970), "Neljas esem" (1970), "Tormilatern" (1968) on nähtus, mis vääriks kindlasti omaette pikemat uuringut. Küsimus on juba Duchampi aegadest pärit *ready-made*'is. Duchampil oli see ironiseerimise, popkunstis heroiseerimise väljund. Põllut ei saanud supertarbimine piinata – meil lihtsalt polnud seda. Tal pole põhjust ei künismiks ega paatoseks – ja valmivad esemed, mille kohta kõige rohkem sobiks nimetus *hand-made ready-made*. See termin kuulub Brian O'Dohertyle, kui ta kirjeldas popkunsti originaalassamblaáže, mille eesmärk oli maskeeruda valmistoodangu koopiatega. Popkunsti *ready-made* on kahtlemata tema suurejoonelisemaid paradokse, sest tahtes olla labaste asjade kunst, muutis *pop* ka tavalise/labase metafüüsiliseks kategooriaks ning igasugune *ready-made/hand-made* muutus samasuguseks märgiks nagu Veenuse süünd või Püha Antoniuse kannatused. *Pop* ei saa veel lahti traditsioonilise esteetika kategooriatest, ja kui James Rosenquist kirjeldab oma loomeprotsessi täiesti klassikaliselt: "...kõik langes spontaanselt oma kohale – idee, kompositsioon, kujundid, värvid, iga asi hakkas iseenesest tööle", siis kehtib see ka Põllu esemite puhul.

On veel kaks küsimust sel näitusel – Põllu kiindumus opkunsti ja tema abstraktsed maalid. Viimaste puhul (valdavalt aastast 1966) on suhe popkunstiga ja areng viimase suunas täiesti loogiline. Popkunstnike terav kriitika

abstraksionismi vastu on küll üldtuntud, aga ka see, et enamik neist alustas New Yorgi koolkonna hiilgava tiiva all. Nende jaoks oli abstraksionism igav, aga nende kahe kunstivormi kooselu ei olnud näiteks 50. aastatel ka midagi ebanormaalselt. Seesama sugulus lööb välja ka Põllu "Kanderaamis".

Mis puutub opkunsti teostesse, siis kahtlustan, et Põllu hindas neid oma esemitest tähtsamaks. Et kontsentreeritus ja materjalivaldamine opkustis kompenseeris seda paratamatut mitmes suunas liikumist, mis Põllu kunstikäsitluses valitses. *Op* oli eksperiment silmale, rõõm hingele, paistab, et ta oli oma vaimult kõige süüdimatum ja rõõmsameelsem nähtus, mida 20. sajandi kunst on suutnud välja mõelda. Põllut huvitas eksperimendi pool, ja hoolimata sellest et mõned efektid, mis oleksid pidanud olema ehk ruumilised, on temal maalitud, on tegu väga professionaalsete katsetega. Põllu pole kunagi oma põhjaliku huvi *op* 'i vastu varjanud. Ta ei olnud manerist või kordaja ka selles osas. Minul on muidugi kahju, et tema esemite periood jäi nii lühikeseks, aga see on juba teine teema.

Põllu näitus, mis võttis kokku aastad 1966 – 1971, langes ajale, mida võib Baudrillard'i (ajaliselt pisut nihutades) tsiteerides nimetada totaalseks orgiaks. See, mis toimus maailmas, puudutas ju siiski ka meid – nii elasime (kuigi väga näruselt) kaasa nendele orgiastilistele protsessidele – demokraatlikule vabanemisele, seksuaalsele vabanemisele, tootmise vabanemisele, destruktiivsete jõudude vabanemisele, naiste vabanemisele, alateadvuse vabanemisele, kunsti vabanemisele. See aeg on ammu läbi ja seepärast tulebki küsida – mida sa teed pärast orgiat? Põllu ei järginud ettenähtud stsenaariumi, ei liitunud kõikvõimalike postmodernistlike supersimulatsioonidega. Ta läks hoopis minema, aga see on jälle teine teema.

MARI MEEL

RAHVAS JA TEMA EETIKA

MAX WEBERI "PROTESTANTLIK EETIKA JA KAPITALISMI VAIM"¹

on pikk ja keeruline lugu. Aga tema sõnum on (või vähemalt tundub mulle) lühike ja selge: protestantlik eetika on tööeetika ja kapitalism on sellele eetikale parim majanduslik väljund.

Ehk veidi pikemalt ümberseletatuna: protestandi jaoks on elu sisu ja siht (lunastus) väärtust loovas töös. Aja või muude ressurside kulutamine millegi muu peale kui väärtuse taastootmisele ja uue väärtuse loomisele on nende raiskamine ja seega patt. Kapitalism, kus nii kapitalist kui palgatööline on huvitatud olemasoleva väärtuse (ressursside) võimalikult ökonoomsest kasutamisest uue väärtuse loomiseks (mida rohkem suudab kapitalist olemasolevate ressursidega luua müüdavat, st ühiskonnale vajalikku, seda enam ta oma rikkust suurendab; mida enam suudab tööline oma tööjõuga uut väärtust toota, seda enam ta teenib), vastab täielikult kui mingi muu majandussüsteem protestantlikule eetikale: tegelikkuses ei põhine kapitalismi võidukäik mitte rikkuste kokkuahnitsemisel kõikvõimalike vahendite ja mooduste abil (seda on tehtud igas ühiskonnas), vaid väärtuse visal, pideval suurendamisel loova ja säästliku töö kaudu.

Sealjuures on veel huvitav, et Max Weber peab tõeliseks protestantismiks (tõeliseks kapitalismi vaimu toitjaks) kalvinismi – viimasega võrreldes kaldub luterlus tunduvalt enam traditsionalismi, mis halvustab tööd "maapealse varanduse kokkukuhjamise nimel" ega seosta lunastuse saavutamist edene misega ilmalikus elus.

Muidugi on mu siinne kokkuvõte Weberi loost sama labane kui lühiteade ajakirjanduses uue maailmarekordi, uue vähiravimi vms kohta, aga ma arvan, et lugejal, kes säärase

lakoonilise kokkuvõttega rahule ei jää, on targem endal see raske, kuid kaunis teekond koos Weberiga ette võtta kui vahendajalt küll põhjalikumaid, ent siiski puudulikuks jäävaid kommentaare oodata.

Ja minul on targem avaldada oma mõtete kõrvalradu, millele ma sel teekonnal põikasin.

Kõige vahetumalt seostus Weber minu meeles hollandlase Geert Hofstede tööga², kus statistiliste vaatluste abil uuritakse 40st eri rahvusest inimeste kultuurilis-sotsiaalseid hoiakuid ja eelistusi, seostamata neid religiooniga, majandusliku arengutasemega või millegi muuga peale rahvusliku kuuluvuse.

Weber kirjutas oma "Protestantliku eetika..." selle sajandi alguses, kui Ameerika Ühendriikides tegi kapitalism hoogsat võidukäiku ja Saksamaa näis temaga võrreldes tukastavat, ja minu meelest paistab Weberi teosest siit-sealt välja kibestumus Saksamaa mahajäämuse üle. Saksamaa oli küll katoliiklikust Itaaliast kapitalistlikus arengus ees tänu distsiplineeritud luterlik-protestantlikule tööjõule (vt Weber, lk 2026-2027), kuid Luther ise oli oma arengus kaldunud üha enam traditsionalismi poole (vt nt Weber, lk 2254-2256). Ja nii jäi Saksa (st luterlik-protestantlikule ja muidugi veel enam katoliiklikule) kultuurile siiski võõristatavaks see kalvinistliku kasvatuses saanud Benjamin Franklini mõtelaad, mida kõige lähemalt võib väljendada lausega "aeg on raha" (vt Weber, lk 2014-2016). See mõtelaad sai alguse protestantlikult Uus-Inglismaalt veel enne, kui sai tekkida kapitalism majandussüsteemina (sest viimaseks oli vaja ka tehnoloogilisi eeldusi), ja levitas kapitalismi vaimu üle kogu Põhja-Ameerika ning oli veel Weberi-ajal iseloomulik "jänkidele" ning emotsionaalselt vastandlik saksa mõtelaadile (vt

1 M. Weber, Protestantlik eetika ja kapitalismi vaim. Saksa k-st tlk J. Isotamm. "Akadeemia" 1993, nr 8-12; 1994, nr 1-3. Edaspidised viited tekstis on sama väljaande lk-dele.

2 G. Hofstede, Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad? "Organization Dynamics" 1980, Summer.

Weber, lk 2016). Ja nii oleme meiegi (või vähemalt mina siiani) harjunud seda mõtte-laadi jänkide-Ameerikaga seostama. Aga kui nüüd vaadata Hofstedet, kes mõõdab eri rahvuste esindajate suhtumist elust tulenevasse ebakindlusse, siis tundub, nagu oleks vana Uus-Inglismaa 1970. aastateks kolinud üle Saksa kultuuri aladele.

Hofstede eristab rahvusliku kultuuri ise-loomustamisel 4 dimensiooni: suhe võimuga

(*power distance*); ebakindluse vältimine (*uncertainty avoidance*); individualism-kollektivism; maskuliinsus-feminiinsus (lisasin kahele esimesele dimensioonile ingliskeel- sed vasted, kuna minu tõlge tundub mulle õige kohmakas).

Käesoleva teemaga seostub kõige enam teine dimensioon – (elu) ebakindluse vältimi- ne, mis on väljendatud järgmiste tegurite abil:

NÕRK EBAKINDLUSE VÄLTIMINE	TUGEV EBAKINDLUSE VÄLTIMINE
<ol style="list-style-type: none"> 1. Elule omast ebakindlust võetakse kergelt ja iga päeva sellisena, nagu ta kätte tuleb. 2. Stress on madal. 3. Aeg on "vaba". 4. Ränk töö ei ole väärtus iseenesest. 5. Agressiivsele käitumisele vaadatakse viltu. 6. Eelistatakse vähem emotsioone näidata. 7. Konflikte ja võistlust vaadatakse "ausa mängu" tasandilt ja kasutatakse konstruktiiivselt. 8. Erimeelsused on aktsepteeritavad. 9. Kõrvalekaldeid normist ei peeta ohtlikuks. Suur tolerantsus. 10. Natsionalism on vähelevinud. 11. Noorte peale vaadatakse hästi. 12. Ollakse valmis rohkem riskima. 13. Rõhk on relativismil, empiritsismil. 14. Püütakse nii väheste reeglite poole kui võimalik. 15. Kui reeglitest ei saa kinni pidada, tuleb neid muuta. 16. Usutakse tervet mõistust ja üldistavaid seisukohti. 17. Juhid on selleks, et teenida kodanikke. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Elu ebakindlust võetakse kui pidevat ähvardust ja peetakse vajalikuks sellega võidelda. 2. Tugev stress. 3. Aeg on raha. 4. On sisemine sundus teha ränka tööd. 5. Agressiivset käitumist aktsepteeritakse. 6. Eelistatakse rohkem emotsioone näidata. 7. Konflikt ja võistlus võib väljuda kontrolli alt ja seda tuleb seepärast vältida. 8. Taotletakse üksmeelt. 9. Anormaalsed isikud ja ideed on ohtlikud. 10. Natsionalism on levinud. 11. Noorust kahtlustatakse. 12. Püütakse suurema kindluse poole. 13. Rõhk on absoluutsetel tõdedel ja väärtustel. 14. On vajadus kirjutatud reeglite järele (range regulatsioon). 15. Kes ei pea reegleist kinni, seda tuleb karistada. 16. Toetatakse ekspertidele ja nende teadmistele. 17. Kodanikud on võrreldes juhtidega ebakompetentsed ja peavad kuuletuma.

Need tegurid peaksid iseloomustama, mil määral antud rahvus (ühiskond, kultuur) tunneb end ahistatuna elu ebakindlusest. Näiteks püüab ühiskond, kes enam pelgab elu ebakindlust, vältida seda rangema reglementeerimisega, autokraatsusega, kuid ka agressiivsusega, mis omakorda suurendab inimestes sisemist sundi tugevamini töötada. Vaatluste usaldusväärsust iseloomustab see, et neid teostati kahel korral (aastatel 1967–69 ja 1971–73); vaadeldi 116 000 isikut 40 maalt – vastavate põhirahvuste esindajaid – sh madalalt kvalifitseeritud töölistest tippjuhtideni ja teadlasteni ning ka eri vanusegruppide ning soolise kuuluvuse järgi. (Küsimustikud olid koostatud vastava rahvuse keeles.) Hoolimata kõigist neist diferentsidest olid eri rahvuste eelistused ja hoiakud selgelt eristatavad ja rühmasiseselt homogeensed.

Ja sellest vaatlusest selgub, et kui Suurbritannia, USA ja Kanada kuuluvad maade hulka, kus ebakindluse vältimisele ei pöörata suuremat tähelepanu, siis Šveitsis, Saksamaal (tollases Lääne-Saksas) ja Austrias tuntakse tugevat vajadust ebakindluse vältimiseks. Nii veider kui see ka pole, kuid just sakslane ütles 1970. aastail, et aeg on raha, ja tundis sisemist sundi teha ränka tööd. Seevastu jänki leidis sagedamini, et töö ei ole väärtus iseenesest, et iga päeva tuleb võtta sellisena, nagu ta juhtub tulema, ning et risk on huvitav. Ning et aega tuleb kulutada võimalikult vabalt... Esimese hooga võib muidugi arvata, et suur värviliste immigrantide sissetung on aja jooksul brittide ja jänkide töösse suhtumise ära rikkunud. Aga kui äkki siiski juhib rahvaste kultuuri arengut mingi seaduspärasus? –

– Nii Weber kui ka Hofstede peavad rahvuse kultuuri (hoiakuid, tõekspidamisi, suundumusi) õige püsivaks. Ometi on vähem kui saja aasta jooksul toimunud märgatav nihe?

Võib-olla oleks mõttekas läheneda probleemile ka teisest otsast ja küsida, millised riigid (rahvad) on kapitalistlikul arenguteel kõige jõudsamalt edenenu? Minu jaoks paistavad siin teiste seast välja 4 rahvast-riiki: juudid, Ameerika Ühendriigid, Lääne-Saksa ja Jaapan. Siin on nüüd segi üks rahvas, üks segarahvustega riik, üks poolik riik ja üks praktiliselt täiesti homogeenne rahvusriik, ometi võib intuiitiivselt tunda, kes neist nel-

jast vähegi midagi teab, et igapähele neist on omane mingi isikupärane kultuur, mida annab teistega omavahel võrrelda. Eesmärgiks oleks välja selgitada, kas nende "kapitalistlikult edukate" rahvaste kultuuris-mõttelaadis on midagi iseloomulikult ühist.

Kõigepealt juutidest:

Max Weber püüab kapitalismi vaimu õige rangelt ühendada just protestantliku (kalvinistliku) eetikaga, ometi on ta (väga põhjaliku, täpse ja ausameelse inimesena) sunnitud oma teose mitmes kohas märkima heebrea mõttelaadi sarnasust protestantismile. Näiteks sõna "(elu)kutse" (sh ka ilmalike elukutsete mõttes) usuline värving, mis on iseloomulik vaid peamiselt protestantlikele rahvastele ja heebrea keelele (vt Weber, lk 2239-2240 ja 2242); või vanatestamentliku mõttelaadi valdavus puritaanlikus filosoofias Uue Testamendi ees (vt Weber, lk 2697-2698). Ja kui me loeme Weberilt kalvinistide "Jumala raamatupidamise" kohta, et "...Elu sakraliseerimine võis nii muutuda peaaegu mingiks äriettevõtmiseks..." (Weber, lk 2699), meenuvad analoogidena Jaakobi, Taaveti, Saalomoni jt äravalitud juutide läbirääkimised ja lepingud Jehoovaga. Muidugi on Vanas Testamendis palju kihte ja ta võimaldab Jumalat näha õige mitmes palges, ent üldmulje (laiemale üldsusele määratud mulje) jääb Jehoovast kui ratsionaalsest jumalast, kellega on võimalik sõlmida ausaid lepinguid (kes on aus partner) ja kes nõuab ka aktiivset tegutsemist; sealjuures on tavalise juudi kõik ilmalikud tööd ja toimingud sakraalselt reglementeeritud (vt nt Vana Testamendi eeskirju põlluharimise kohta vms).

Teiseks tunduvad mulle Benjamin Franklini põhimõtted raha kohta õige kokkusobivad vanade juutide-liigkasuvõtjate tegevusega. Sest liigkasuvõtjad olid nad vaid teiste silmis – nende silmis, kes ei suutnud märgata raha osadust väärtuskasvu protsessis. See, et vanad juudid mõistsid laenuprotsendi olemust ning "raha sigivat ja paljunevat loomust" ja pidasid raha "kasvatamist" sarnaselt Franklinile eetiliseks tegevuseks ning selle sukasääres hoidmist ebaeetiliseks, ilmneb Kristuse tähendamissõnadest talentide kohta: isanda heakskiidu pälvisid need sulased, kes nende kätte usaldatud talendid tegevusse lasksid ning nende väärtuse

kahekordseks kasvatasid; hukka mõisteti see, kes enda hoolde usaldatud talendi maha mat-
tis. Muidugi oli tähendamissõna antud teises
mõttes, ent seda teist mõtet selgitas Kristus
just nimelt raha väärtuse kasvatamise kaudu,
et see oleks laiemale üldsusele arusaadav (vt
Matteus 25, 14-30).

Kokkuvõttes tunduvad mulle protestantlik
ja juudiusu eetika õige sugulaslikud nii kutse-
kui ka toimimiseetika poolest ja kapitalistlik
vaim tundub olevat elanud juudi kaupmees-
konnas ammu enne, kui see kalvinistlikul
Uus-Inglismaal tõeliselt õitsele puhkes – tänu
kujunenud majanduslik-tehnilistele eelduste-
le.

Kui nüüd aga võrrelda Jaapani kultuuri ja
eetilise-religioosset maailmapilti juutide ja
protestantidega, siis tundub küll, et Jaapani
meelelaad peaks olema veel sügavamalt tra-
ditsionalistlik kui katoliiklaste oma. Konfutsi-
aanlus, sintoism ja budism, mis siin kõik
omavahel ilusasti segunenud, nõuavad ühelt
poolt esivanemate ja traditsioonide austamist
(sintoism, konfutsiaanlus), teiselt poolt soo-
vitavad maailmast ärapäordumist (budism).
Kuid võib-olla just see mitme religiooni ja
maailmavaate segunemine andiski võimalu-
se kapitalismi vaimu "idanemiseks"? Kui
näiteks katoliiklikes või islamimaades on in-
mese kogu elu ja tegevus allutatud ühele vai-
mulaadile (ja usule) – kusjuures selle
tõkestavat mõju kapitalismi vaimu arengule
Weber väga ilmekalt selgitas –, siis jaapanla-
sele ei ole midagi loomu- ega kõlblusevastast
selles, et ajutada end erinevate uskude vahel:
abielluda Sinto templis, elada oma ühiskond-
likku elu konfutsiaanlike reeglite järgi, lasta
end matta budistliku kombe kohaselt jne.
Nähtavasti just konfutsiaanlus on heaks rat-
sionaalseks aluseks argi- (äri-)tegevuses. Li-
saks seostub see jaapanlastel ühe väga
kindla-püsiva traditsiooniga, mis vanast kü-
lakogukonnast tänapäeva ellu on üle kandu-
nud – austada ja täita kord sõlmitud
lepinguid; vaeses Jaapani külas suudeti elus
püsida vaid tänu kollektiivsele tööle (viimast
nõudis ka riisikasvatuse iseloom), sealjuures
oli iga perekonna panus rangelt mõõdetud ja
koguni dokumenteeritud. Tänu sellele ei saa-
dud võlgu "unustada" – kui kord naaber sind
oli aidanud ja temal sinult oma eluajal ana-
loogilist abi vaja ei läinud, siis kandus see

võlg üle sinu pojale, pojapojale jne. Nii kju-
nes välja väga sügav ja aktiivne kohusetunne,
mis oli küll ilmalik, kuid õige sarnane juutide
või protestantide lepingutega ja kohusetun-
dega oma jumala suhtes. Võib-olla just see
traditsioon koos jaapanlastele omase kolle-
giaalsusega on sünnitanud õige uudse ja oma-
pärase kapitalismi, millegi, mida võiks ehk
nimetada kollektiivseks kapitalismiks ja mis
loogiliselt võttes (vähemalt eurooplase mõt-
telaadi jaoks) tundub õige utoopiline. (Uto-
opilisena tundub kas või näiteks see, et väga
kõrget tööintensiivsust on saanud kapitalist-
likus ettevõttes ühendada praktiliselt eluaeg-
se tööhõivega, st et töötaja vallandamine on
Jaapani ettevõttes võrreldes Ameerika või
Euroopa ettevõttega haruldane asi.)

Tundub, et nüüd on mul õnnestunud leida
nende nelja kultuuri eetilises meelsuses mi-
dagi ühist: seda võiks ehk nimetada aktiiv-
seks ehk "ilmalikuks" kohusetundeks –
kohusetundeks, mis peab realiseeruma
(kandma vilja) käesolevas elus, mitte ei ole
igapäevases elust ära pöördunud. Muidugi
püüdsin mina seda tõestada vaid juutide ja
jaapanlaste suhtes; protestantide suhtes tegi
seda Max Weber.

Nüüd tuleks jätkata ja küsida, miks näiteks
kapitalismi vaim "puhkes õitsele" nende nel-
ja kultuuri puhul nii erinevatel aegadel? Loo-
giline oleks arvata, et just nimelt noil aegadel
avanesid selleks "õitselepuhkemiseks" iga
kultuuri juures mingid erilised tingimused –
eriliselt soodsad kapitalismi jaoks ja võib-
olla milleski sarnased, hoolimata ajajärgude
ja kultuuride erinevustest.

Kui alustada jällegi juutidest, siis tundub,
nagu käiksid nood mingid erilised tingimu-
sed nendega kaasas: mis sajandit või põhirah-
vust ka vaadata – juut on ikka sealt esile
kerkinud kaupmehena, pankurina vms või-
malikus äritegevuses. Ja kui jälgida juutide
olelustingimusi eri aegadel eri rahvaste seas,
on need kord küll leebemad, kord karmimad,
ent ühes asjas põhimõtteliselt ikka ühesugu-
sed: alati on juut pidanud leppima võõra rah-
va tõekspidamistega ning austama võõra
rahva seadusi. Sealjuures on oma kultuuri ja
religiooni kõrge tase sundinud rahvast end
säilitama. Seega on kujunenud kahestunud
suhtumine maailma: ühelt poolt paindlik suh-
tumine ümbritsevasse keskkonda (sh ka põ-

hirahvuse kultuuri); teiselt poolt oma rahvuse sügavate eetiliste tõekspidamiste ja kultuuri range säilitamine. Ja muidugi, kui need kahe- sugused tõekspidamised vastuollu lähevad, siis püütakse võõraid arvestada vaid hädavajalikkuse piires. Ainult niiviisi, paindlikkuse ja jäikuse ühenduses, on sel rahval olnud võimalik ennast säilitada. Ja lisaks, kui allutatu seisundis on rahvas, kes on valitsejast oma kultuuri ja religiooni arengutasemelt kõrgemal või vähemalt mitte madalamal (nagu juudid seda on traditsiooniliselt olnud), siis püüab ta ennast ikka kuidagi teostada ka põhiühiskonnas. Kõrge ühiskondliku positsiooni saavutamine mingil muul viisil kui raha võimu kaudu on tal aga peaaegu võimatu.

Kas on neil juutide olelustingimustel olnud midagi ühist protestantide olukorraga Uus-Inglismaal 18. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses? Pealtnäha paistab olukord küll täiesti erinev – kui juutide puhul oli tegemist varjatud vastupanuga võõrale kultuurile, siis Uus-Inglismaalt kasvas välja avalik sõda (algul iseseisvus-, siis territooriumide laiendamiseks, siis kodusõda), mille tulemusena protestantliku meelelaadi (seega ka kapitalismi vaimu?) ülemvõim laius üle valdava osa Põhja-Ameerikast. Aga ometi tundub mulle neis kahes olukorras midagi ühist – nende dünaamilisus. Nii juut kui Ühendriikide protestant püüdsid võõrastes oludes, võõraste rahvaste hulgas säilitada oma eetilist meelsust; juut teiste rahvastega kompromissi otsides, protestant – teisi allutades. Kui piltlikult väljendada – aja ja rahvaste voolus püsisid nad oma meelelaadis nagu oma parvel, kahtlemata selle saladusväärsuses, püüdmata kuhugi mujale sulanduda. Ja tegelikult kinnitas nende meelelaadi usaldusväärsust majandusliku edu kaudu. Ilma majandusliku eduta, mis põhines järjekindlal väärtuse kasvatamise protsessil (sellele eesmärgile olid ju allutatud ka Ameerika Ühendriikide tehnoloogilised uuendused), poleks ei juudi kogukondade ega USA tänapäevast mõjuvõimsust.

1920.– 30. aastatel, kui kapitalismi areng USAs oli täies hoos, võiks öelda, et Saksamaa ja Jaapan alles hõõrusid silmi: USAs tegutses põllumajanduses ligikaudu 21% elanikkonnast, Saksamal 30% ja Jaapanis – enamik rahvastikust; sealjuures rohkem kui pool

Saksamaa tööstusest elatuvast rahvastikust olid tegelikult väiketootjad-käsitöölised. Teine maailmasõda paiskas nii Saksamaa kui ka Jaapani majanduslikku laosesse, vaesusse ja võiks arvata, et ka ideoloogilisse kaosesse, sest potentsiaalseist maailmavalitsejast olid need rahvad degradeeritud sõjakurjategijaiks. Aga just siit sai alguse nende riikide (v. a muidugi kommunistlik Ida-Saksa) ülihoogne majanduslik areng – kapitalismi õitseng. Kas ei andnud selleks tõuget analoogiline olukord kui Uus-Inglismaa protestantidel, aga eriti juutidel: suhteliselt kõrgel kultuurilis-religioosel arengutasemel rahvad, kellele oli omane eetiline meelsus, mis põhines töö ja lepingute austamisel, olid sattunud teiste rahvaste poliitilise, ideoloogilise ja majandusliku surve alla, millest ei olnud võimalik välja pääseda muul viisil kui ainult majandusliku edu abil?

Ülalesitatud seisukohad on muidugi vaid hüpoteesid, mida ma vaevalt küll tõestada suudaksin. Neid kokku võttes julgen (või tahan) aga siiski arvata, et õige mitmegi rahva eetilises meelsuses võivad olla peidus jooned, mis vastavate olelustingimuste tekkimisel võivad tingida kapitalismi vaimu võimulepääsemise (õitselepuhkemise). See omakorda võib põhjustada rahva üldise eetilise meelsuse muutumise (näiteks hinnangute "aeg on raha", "ränk töö on väärtus omaette" taandumise jänkide mõttelaadis ja esikohale tõusmise sakslaste ning jaapanlaste mõttelaadis – ja väga võimalik ka, et nende hinnangute taandumise noorte sakslaste ning jaapanlaste mõttelaadis, kui elu hakkab tunduma juba liiga hästi kindlustatud). Muidugi huvitaks meid (või vähemalt mind), mis järeldusi võiks sellest praeguse Eesti ja eestlaste kohta teha.

Meie vanavanemate ja vanemate põhiliselt protestantlik meelelaad (ja mälestus kunagisest "heast Eesti ajast", mis põhines ju areneval kapitalismil), laseb arvata, et meie meelsusest ei ole kadunud jooned, mis annavad uuesti võimaluse kapitalismi kiireks arenguks. Lisaks oleks nagu aeg selleks soodus – eraomand on jälle au sees. Ja meie olelustingimustes on midagi õige sarnast sakslaste ning jaapanlaste omaga II maailmasõja järgses laoses: seni oma kultuuri-, haridus- ja elatustaset (ida)naabriga võrreldes

õige kõrgeks teadvustanud rahvas on nüüd oma (lääne)naabrite suhtes justkui alaväär-tuslik – pilk on pöördunud ja sellega muutunud ka enesehinnang – ning vastavalt peaks suurenema ka edasipüüdlemissoov.

Teiselt poolt on meid viiskümmend aastat harjutatud ühe teise vaimuga, mida võiks ju nimetada kommunismi vaimuks, aga kuna eri inimeste ettekujutuses tähistab see sõna väga erinevaid asju, siis peaks seda siin täpsemalt lahti mõtestama. Ja võimalikult lühidalt ei oska ma seda teistmoodi sõnastada kui materialistlik-terroristlik kristlus (jäägu nüüd selle väljendi põhjalikum lahtimõtestamine aja ja ruumi puudusel lugeja mureks). Sellest on meile sisse kasvanud ebakindlus omandi suhtes: kui siiaaani teistes kultuurides oli omand põhimõtteliselt ikka au sees, kuigi konkreetset omandit aeg-ajalt võidi lausa röövellikult võõrandada, siis Nõukogude Liidus ei teatud kunagi, mis hetkel võib kõrgem võim omandi (omamise) kuritegelikuks kuulutada – kindlam oli omada nn isiklikku omandit (auto, äärmisel juhul maja) ja neidki võimalikult varjatud kujul – näiteks sisuliselt osta või võimu kaudu omandada luksuskorter, mis ametlikult kuulus riigile; teiseks, kuna üldjuhul võõrandati ka töö – st tehtud tööd tasustati mitte selle väärtusele vastavalt, vaid suvaliselt – vahel võrdsustamise põhimõttel, vahel teenetele vastavalt jne, siis juurdus kapitalismi vaimule otse vastupidine arusaam, et rikkust (jõukustki) ei saa omandada ausa töö kaudu. Ja kui vaadata praegust, vahel lausa paanilist tarbimist, kus tootja eelistab kasumi reinvesteeringu asemel soetada luksusauto või -eluaseme (isegi kui ol-lakse pankroti lävel) ja riigiametnik ei hooli oma maine säilitamisest või kasvatamisest seeläbi, et paigutaks ressursse võimalikult ökonoomselt ning tulusalt oma asutuse töö parandamisse (mis oleks ju tema töö ja tööta-

sustamise iseloomu juures sisuliselt reinves-teerimine), vaid eelistab talle hetkelist isik-likku kasu toovaid välisreise, siis ilmneb minu meelest selle kaudu just too nõukogulik ebakindlus omandi ja töö väärtustamise suhtes. Välja võiks sellest kasvada ajapikku, sedamööda kuidas usaldus omandit austava riigikorra ja seaduslikkuse suhtes suureneb. Ja siiski jääb meie naabriks hüglane Vene-maa, kus mainitud nähtused ilmnevad veel palju teravamal kujul. Nii et võib-olla meil ei olegi tagasiteed "vanasse heasse kapitalis-mi"? Võib-olla tungib hoopis meie ebakind-lus Lääne-Euroopasse ja Põhja-Ameerikas-segi – sedamööda kuidas laienevad sõjad ja suureneb keskkonna reostus. Kui suureneb elu ja üldse inimkonna säilitamise küsitavus, väheneb ka kindlus omandi suhtes.

Võib-olla viib siit välja hoopis teine tee, teine vaimus – võib-olla midagi taolist, mida pakub välja Schumacher oma "budistlikus majanduses"¹. Kui siiani on nähtud töö pea-mist tähtsust väärtuse loomises (ühiskonnale vajalike kaupade ja teenuste tootmises), siis Schumacher seab esimesele kohale töö funktsiooni inimeste eneseteostuse ja enesetäien-damise vahendina; teisele kohale võimaluse arendada ja kujundada töö kaudu inimeste ühiskondlikku suhtlemist – kollektiivse mõtlemise ja teotsemise oskust, ja alles kolman-dale – töö funktsiooni vajalike kaupade ning teenuste loojana. Võib-olla tulevikühiston-nas, kus keskkonna reostumine sunnib tarbi-mist üha enam piirama, kujunebki inimeste valdaval osal üheks tähtsamaks rõõmu ja rahulduse allikaks töö iseenesest?

Muidugi kergitab viimane küsimus üles palju uusi küsimusi – säärase töö iseloomu ja võimalikkuse kohta... Aga selleks korraks aitab!

1 E. F. Schumacher, *Small is Beautiful*. New York, 1973, lk 53-57.

AAP NELJAS

LIBERALISM JA DEMOKRAATIA KAASAJA MAAILMAS

I

Eestis on liberaalse ideoloogia kõige selge-
kujulisemaks kandjaks olnud 1990. aastal
loodud Eesti Liberaaldemokraatlik Partei.
Vaatamata oma väiksusele on ELDP suutnud
küllaltki efektiivselt mõjutada Eesti poliiti-
kat, eriti kultuuripoliitikat.

Riigikogu valimiste tulemusena võimule
tulnud koalitsioonivalitsus on teostanud üldi-
selt liberaalset, antiproteksionistlikku, vaba
konkurentsi ja turumajanduslike reformide
arengule suunatud majanduspoliitikat ja sta-
biilse finantskeskkonna loomisele suunatud
rahanduspoliitikat. Liberaalidel on olnud ak-
tiivne osa selle poliitika kujundamises, ehkki
nad ei saa rahul olla kõigi selle tulemustega,
eriti mis puudutab erastamise reaalsel tem-
pot.

ELDP programmis on seostatud liberalis-
mi eri suundade elemendid. Majanduses
pooldatakse võimalikult kiire ja kõikehõlma-
va erastamisprogrammi elluviimist ja vaba
konkurentsi põhimõtte järgimist; kodaniku-
vabaduste osas kõigi seadusandlike piirangu-
te kõrvaldamist indiviidi eneserealiseerimise
teelt – ainsaks piiriks oleks siin reaalse kahju
tekitamine mõnele teisele indiviidile; samal
ajal aga pooldatakse riigi toetust rahvuskul-
tuuri ja haridussüsteemi ülalhoidmisel ja re-
formimisel, aidates kaasa ka eraomanduslike
kultuuri- ja haridusasutuste tekkele.

ELDP alustas oma arengut parteina, mis
seisis küllalt lähedal sotsiaalliberaalsele suu-
nale. Eesti riigi reaalse majandusliku olukor-
ra ja võimaluste analüüs ja eraettevõtjate
osatahtsuse kasv liikmeskonnas on aga läh-
endanud parteid klassikalise liberalismi põ-
himõttele. ELDPd ei saa pidada ühe ega teise
suuna puhtakujuliseks esindajaks. Eesti libe-
ralism kujutab endast Eesti konkreetsetele
oludele kohandatud sünteesi liberalismi eri
suundade poolt väljapakutud ja läbiproovitud
ideedest.

II

Liberalismi probleemid on paradoksaalsel
moel paljuski seotud liberaalsete ideede või-
dukäiguga. Liberaalide poliitilise programmi
põhiseisukohad – isikuvabadus, esinduslik
riigikord, võimude lahusus ning vabaturg –
on sisse kirjutatud kõikide demokraatlike
maade põhiseadustesse. Seetõttu on raske tul-
la välja lööva liberaalse programmiga – kõik
teised parteid on vähemalt sõnades nende
seisukohtadega nõus ja oma kindla huvigrupi
nõudmised on neil pealekauba. Liberaalid on
traditsiooniliselt rõhunud ratsionaalsele mõt-
lemisele ja indiviidi mõistlikule omakasu-
taotlusele, need aga on nõudmised, mis
iseloomustavad intelligentsi ja professionaal-
seid keskklasse. Ajal, mil keskklass on kaot-
anud oma majandusliku iseseisvuse, on
kaotanud ligitõmbavuse ka ratsionaalse isik-
suse täieliku autonoomia loosungid. Kesk-
klass on tänapäeval samuti huvitatud riigi
sekkumisest majandusse teatud küsimustes,
et tagada kõigile ühiskonna liikmetele võrd-
seid võimalusi. Liberaalid on välja astunud
väikeärimeeste, aga ka noorte, invaliidide
ning teiste vähemuste õiguste kaitseks. Spet-
siifiline nõudmiste programm on "valgekrae-
dest" teenistujatel, kes on enamasti
liberaalide põhitoetajad ja huvitatud isikuva-
baduse kaitsest.

Suhtumine vabameelsusesse on ühiskon-
nas seotud majandusliku jõukuse kasvuga;
kui majanduse kasv pidurdub, siis tugevnevad
konservatiivsed ja autoritaarsed tendentsid
ja hakatakse nõudma "kõva kätt" korra
loomiseks ja "võrdsuse" tagamiseks.

Sama tendents on praegu täheldatav ka
Eestis. "Laulva revolutsiooni" aegne üldine
vabadustaotlus on asendumas korrataotluse-
ga iga hinna eest. Ja kui keegi hakkaks sulisid
laternaposti otsa pooma, võiks ta kindel olla
masside heakskiidus.

Tuule tiibadesse on saanud mitmed ekst-
remistlikud liikumised, kes nõuavad riiklikku

terrorit kurjategijate ja venelaste vastu. Vähe-
neb toetus turumajanduslikele reformidele,
milles nähakse oma kehva majandusliku olu-
korra põhjust.

Eesti oludes on probleemiks ka ideoloogi-
liste piiride üldine selgusetus eri parteide ja
liikumiste vahel ja sees. Ennast üht- või teist-
pidi liberaalseid põhimõtteid pooldavaks
kuulutanud parteisid on Eestis praegu päris
mitu. Nad ei taha end küll otseselt liberalismi
kui sellisega siduda. Keskerakond väidab
end toetavat sotsiaalliberalismi ja "Isamaa"
ning Koonderakond klassikaliste liberaalsete
majandusteoreetikute (nt Adam Smith) seisukoh-
ti. Seetõttu võivad liberalismi olemus ja
selle variantide erisused tavakodaniku jaoks
üpris ähmaseks muutuda.

Asja muudab veelgi segasemaks Vladimir
Žirinovski poolt juhitud Venemaa Liberaal-
demokraatliku Partei ja selle Eestiski toimi-
vate liikmete tegevus. Žirinovski parteil pole
nimele vaatamata küll liberalismiga midagi
tegemist, sest see on fašistlik organisatsioon,
mis propageerib maadevallutusliku välispoli-
tiitika (Vene impeeriumi piiride taastamine)
kõrval diktatuurirežiimi ja mittevenelaste ta-
gakiusamist siseriigis. Esimese sammu dikta-
tuuri suunas tegi Žirinovski hiljuti oma partei
sees, saades piiramatud juhivolitused kuni
loodetava võimuhaaramiseni Venemaal.
Sõna "liberaaldemokraatlik" on partei nime-
tusse sattunud ilmselt sellest ajast, kui KGB
üritas Läänele tõestada mitmeparteilise de-
mokraatia olemasolu NLis, luues "lääneliku
nimetusega" Žirinovski partei, mida ta ise
kontrollis. Samas on see nimi suurepäraseks
kattevarjuks, nagu omal ajal Hitleril "natsio-
naalne" ja "sotsialistlik", mis olid 20. aastatel
sama moodsad sõnad nagu "liberaalne de-
mokraatia" praegu.

Seetõttu oleks kohane veel kord üle vaa-
data liberalismi põhiseisukohad ja nende eri-
nevus teiste põhiideoloogiate seisukohtadest.

Liberalismi omapäraks on see, et kõigi
väärtuste seas, mida tunnustab kaasaja ühis-
kond, seatakse esikohale **vabadus üldiselt**,
üksikisiku õiguste ja vabaduste kaitse suhetes
riigi ja teiste ühiskonna võimustruktuuridega.
Riik on üles ehitatud kodanike vahel sõlmi-
tud ühiskondlikule lepingule, mis peab taga-
ma kõigile indiviididele võimaluse vabalt
taotleda omaenese poolt seatud eesmärged,

olgu need siis omakasupüüdmatud või oma-
kasupüüdlilikud, ning sõlmida sel eesmärgil
üksteisega lepinguid, näiteks ostu-müügi teh-
hinguid. Sealjuures eelistab liberalism asjade
sellist korraldust mitte ainult eetilises plaanis,
vaid ka efektiivsuse vaatepunktist. Klassika-
lise liberaalse mudeli järgi on kõige tõhusa-
malt toimiv süsteem selline, kus indiviidid,
kes astuvad üksteisega vastastikuse kasusa-
amise nimel lepingulistesse suhetesse, loovad
efektiivse ja ilma riikliku suunamiseta toimi-
va tsiviilühiskonna, milles ainult kõige häda-
pärasemad ja täpselt määratletud
funktsioonid on jäetud riigi kanda (riigivalit-
semine, riigi- ja korrakaitse, õigussüsteem).
Eraelus on igauks kaitstud riigipoolse sekku-
mise eest, mille tagab riigivõimu teostamine
põhiseaduse alusel. See näeb ette vabariikli-
ku riigikorralduse, mis sisaldab põhiliste
võõrandamatute inim- ja kodanikuõiguste
loetelu, nn "õiguste billi" ning võimude lahu-
suse põhimõtte. Nii tekib täiendav garantii
üksikisiku kodaniku vabaduste riigivõimu-
poolsete kuritarvituste vastu. Oluline osa on
ka hästikorraldatud kohtusüsteemil, mis tag-
gab vabalt sõlmitud lepingute järgimise ja
kaitseb üksikisiku vabadusi kaaskodanike ja
riigiväliste võimustruktuuride kallalekippu-
mise eest. Selline kontseptsioon peegeldab
muidugi oma loomisaja, XVII – XVIII sajandi
aegset asjade seisu. Tollal pidasid liberaalid
näiteks õigeks, et valimisõigus oleks
ainult maksumaksjatel kui vastutusvõimelistel
kodanikel. XIX sajandi jooksul tekkis libe-
raalse ja ülddemokraatliku mõttesuuna
ühtesulamise tagajärjel liberaalne demokraa-
tia, mis nõuab kõigi kodanike formaalõigus-
like võimaluste võrdsust ja mille olulisim
nõue on üldine valimisõigus ja rahva suve-
räänsusel rajanev riigikorraldus, kus sooli-
sed, usulised, rassilised või rahvuslikud
erinevused ja varanduslik seisund ei põhjusta
mingeid erinevusi kodanike poliitilistes
õigustes. Selle teooria seisukohad jõudsidki
hiljemalt XX sajandi algupoolel enamiku lää-
neriikide põhiseadustesse ja kuulutati ÜRO
Inimõiguste Ülddeklaratsioonis formaalselt
universaalseks. Kodanike võrdsete võima-
luste põhimõte ongi peapõhjuseks, miks libe-
raalid ei poolda konservatiivide ja
sotsiaaldemokraatide poolt eriti sõjajärgses
Euroopas harrastatud "klassidevaheliste le-

pingute ja solidaarsuse" poliitikat, mis soosib suurkorporatsioone ja ametiühinguid, reguleeritud vabaturuprotsesse korporatiivsete gruppide huvides ja allutades palgatingimused kesksele riiklikule kontrollile. See asetab ebasoodsasse olukorda need inimesed, kes traditsiooniliselt ei kuulunud ametiühingutesse, näiteks loominguised töötajad. Liberaalid on püüdnud "ausa konkurentsi" tingimusi tagava reeglustiku loomisega vastu seista ka suurkorporatsioonide kartellikokkulepetele. Võrdsete võimaluste põhimõtte edasiarendamine ja rakendamine ka majandus- ja sotsiaalküsimustes viis sotsiaalliberalismi mudeli kujunemisele. See mudel püüab ühtlustada erineva varandusliku tasemega inimeste "lähtepositsioone": luua tasuta haridus- ja tervishoiusüsteemi; kujundada ümberõppe- ja abirahade süsteemi töötutele; toetada rahvuslikke kultuuriinstitutsioone, nii et kultuur oleks kõigile kättesaadav.

See kõik nõuab loomulikult riigi täiendavat sekkumist tsiviilühiskonna ellu ja palju raha, järelikult ka kõrgeid makse ja tulude ümberjagamist eri gruppide vahel. Siit tekib ka peamine lahkhehi liberalismi klassikalise parempoolsema ja sotsiaalliberaalse suuna vahel. Klassikaline liberalism püüab ju hoida riigi sekkumist tsiviilühiskonna ellu minimaalsena, sotsiaalliberalism näeb selles aga teatud juhul vajalikku instrumenti isikuvabaduse suurendamiseks. Küsimusele, kust läheb piir vajaliku ja kahjuliku sekkumise vahel, on eri aegadel erinevalt vastatud. Praeguseks on heaoluriik enamikus läänemaades muutunud majandusele nii koormavaks, et klassikalised liberaalid ja konservatiivid nõuavad selle vohamise piiramist. Eriti selgelt avaldub see alates 80. aastatest. Asjade selline käik on tinginud monetaristlikest põhimõtetest lähtuva majanduspoliitika võidulepääsu mitmes lääneriigis: on vähendatud riigi otsest sekkumist majanduse juhtimisse ja püütud maksude alandamise teel saavutada majanduse elavnemist. Sedalaadi poliitika rakendamine on olnud ka Eesti praeguse majandusedu põhjuseks, kusjuures me ei ole muidugi pääsenud ka negatiivsetest tagajärgedest, mis ilmneb sotsiaalsete pingete kasvus ühiskonna edukamate ja vähem edukate liikmete vahel.

III

Külma sõja lõppu ja Nõukogude impeeriumi kokkuvarisemist pidasid paljud optimistlikud poliitika- ja ajaloouurijad läänelike väärtuste ja liberaalse demokraatia lõpliku võidukäigu alguseks kogu maailmas. USA filosoof Francis Fukuyama leidis mõni aasta tagasi koguni, et on saabunud ajaloo lõpp – maailm jaguneb tulevikus kaheks: lääts, kus on juba saavutatud ühiskondliku arengu kõrgeim aste – liberaalne demokraatia – ja ajalooline areng on sellega lõppenud; ülejäänud maailm, kus areng liberaalse demokraatia, kõige täiuslikuma ühiskonnakorralduse poole veel kestab.

Inimkonna ajaloolise arengu kogemused ja viimaste aastate jooksul maailmas toimuv lubavad selles hegellikus konstruktsioonis kahelda. Veel hiljuti suhteliselt kindlapiirilisteks osadeks jagunenud planeet, kus Esimene ja Teine maailm (lääts ja sotsialismileer) omavahel ülemvõimu pärast kemplesid, üritades oma ideoloogiat ja mõjuvõimu Kolmandas maailmas maksma panna, on bipolaarse jõutasakaalu kadudes asendunud olukorraga, kus kehtib ühelt poolt lääne suhteline üleolek kogu ülejäänud maailma suhtes, teisalt aga on süvenenud üldine kaos. Ida-Euroopa ja arengumaad on muutunud üksteisega võitlevate grupeeringute tallermaaks, keda seni ohjeldas suurriikide omavaheline vastasseis ja nende poolt toetatud diktatuurid. Lääts aga, olles seotud oma sisemiste ümberkorraldustega, tunneb üha vähem huvi mujal maailmas toimuva vastu – kui see just otseselt ei ohusta lääne julgeolekut, nagu NList järelejäänud tuumapommid või Kuveidi nafta minek väljapressijast diktaatori kontrolli alla. Ka on murenemas lääne enda ühtsus, mis tekkis välisohu survele, ja välja on kujunemas kolm konkureerivat kaubandusblokki – Euroopa Liit, NAFTA ja Kaug-Ida "tiigrite" liit Jaapani juhtimisel, mis seab kahtluse alla seni USA poolt toetatud liberaalse ja vabakaubandust soodustanud GATTi režiimi edasise saatuse.

Kommunistlik ja sotsialistlik ideoloogia on Läänes peale NLi kokkuvarisemist kaotanud oma endise toetajaskonna, kuid jõudu koguvad kõikvõimalikud populistlikud grupeeringud (natsionalistliku või regionaalse ideoloogia põhjal), kes suhtuvad eitavalt libe-

raalse demokraatia mängureeglitesse. Selliseid meeleolusid võib täheldada eriti Itaalias, kus fašistide ja Lombardia Liiga edu viimastel valimistel on nakatavaks eeskujuks teistele "kõva käe" nõudjatele, eriti vaesemas Lõuna-Euroopas.

Huvitav olukord on tekkinud ka Ida-Euroopas, kus demokraatlike jõudude esialgse võidukäigu järel võib täheldada äärmusnatsionalistide ja endise parteinomenklatuuri liitumist platvormil, kus ühelt poolt sotsialistlikud ja teisalt regionaalsed või natsionalistlikud loosungid on ühendatud irratsionaalseid kirgi õhutavaks ideoloogiks, mis on võimaldanud nende jõudude edukäiku kõikjal peale mõnede enamarenenud maade. See protsess on kulgenud kahes variandis – mõõdukalt demokraatia raamesse jäävana ja äärmuslikuna, demokraatiat lagundavana, sõltudes maa poliitilise kultuuri tasemest ja konfliktide teravusest.

Milosevici režiim Serbias ja selle poolt algatatud sõda endises Jugoslaavias on selge näide, et äärmuslikult natsionaalsotsialistlikud loosungid ei vii üksnes diktatuuri taastamisele (või alleshoidmisele) omal maal, vaid ka relvastatud kokkupõrgete ja sõjaõhutamiseni "vaenlasteks" peetavate maade, rahvusrühmade või religioossete kogukondade vahel. Endise NLi aladel aitavad sedalaadi

kokkupõrked loomulikult alles hoida ka Venemaa ülemvõimu nende maade üle (mida tõestavad Kaukaasia ja Moldova sündmused), Venemaal endal seab aga "punapruunide" jätkuv tugevnemine demokraatia tekke üldse kahtluse alla,

Arengumaades on aga selgelt märgata sellist "importideoloogiate" mõju nõrgenemist nagu riigirahvuslus, liberalism või sotsialism. Paljudes riikides on tugevnenud klanni- või hõimusolidaarsus, mis põhjustab veriseid kodusõdu. Tugevnenud on ka religioosne fundamentalism, eriti muhameedlaste ja hinduistide seas. See ohustab väheseid ilmalikuid ja tolerantsemaid režiime islamimaailmas ja "maailma suurimaks demokraatiaks" kutsutud India usukogukondade rahulikkude koostelu. Kõigil neil juhtudel on tegemist religioosel ideoloogial põhinevate rahvaliidumistega, mis näevad liberaalses demokraatias ja selle indiviidikesksuses ning tolerantsuses teisitimõtlejate suhtes ohtu oma traditsioonilistele eluväärtustele. Iraani islamirevolutsioon ja Homeini surmaotsus kirjanik Salman Rushdiele on selgeks näiteks, et läänestunud eliidi ülemvõimu asendumine populistlike liikumiste ülemvõimuga võib nii mõnelgi pool kaasa tuua isikuvabaduse järsu piiramise.

IRINA BELOBROVTSEVA SVETLANA KULJUS

M. BULGAKOVI ROMAANI "MEISTER JA MARGARITA" KUI ESOTEERILINE TEKST I

Maagia

Mihhail Bulgakovi loomingu uurijad on juba osutanud romaani "Meister ja Margarita" üldisele "maagilisele toonusele".¹ Kuid uurijatel on kahe silma vahele jäänud, et sisuliselt on tegemist romaaniga, mis kujutab endast "maagilist kristalli", pöörates meie poole iga kord erineva tahu.

Otseselt "maagiline" sfäär on romaanis vaid üks koostisosa kolmainsusest maagia – alkeemia – massoonlus. Selle kolmainsuse organiseerimise viis näitab kätte romaani-teksti kui paindliku struktuuri organiseerimise põhilised võtted. Seetõttu annab tekst hea võimaluse püstitada mis tahes hüpoteese ja intoneerida teksti teatud kohti ning toob nii esile romaani üha uusi tahke. Samuti peegeldab see assotsiatsioonide ahela tekkemehhanismi, selle ahela esimesed lülid on romaanis teadlikult ette antud ning hargnevad seejärel ilmsete ja varjatud viidete ulatuslikuks võrguks (nii on vaadeldaval juhul pealispinnale jäetud kolmainsuse kõigile lülidele ühised võtmemärgid: täht "M", Meister, kolmnurk).

Niiviisi loodud romaani eriline aura on eksimatult äratuntav, kuid mäng seda organiseerivate tähendustega on sageli sedavõrd

varjatud ja šifreeritud, et loob esoteerilise teksti efekti, mida on vaja dešifreerida, otsides selleks sobivaid koode. Sealjuures on autor kahtlemata arvestanud teksti mitmekihilise lugemisega ja ka sellega, et tuntakse maailmakultuuri väga spetsiifilisi valdkondi.

Kolmest nimetatud kihist² on "maagilise" kihi enda ladestumissügavus kõige väiksem. Maagia motiiv ilmneb nii romaanis kui ka üksikute peatükkide esialgsetes ja hilisemates pealkirjades ("Must maag", "Must teoloog", "Must maagia ja selle paljastamine" jt); "kanoonilises" tekstis ning selle variantides esinevates viidetes hüpnotiseerijatele ja kõhurääkijatele, astroloogidele ja maagidele, šarlatanidele ja mustkunstnikele, nõidumisele ja võlumisele, trikimeestele ja alkeemikutele, *empusadele*³ ja vampiiridele, maagilisele gloobusele ja kirjadega amuletitele, kolmnurga kujutisega portsigarile ja kellele ning muudele maagilistele atribuutidele. Ettevalmistustööd annavad tunnistust sellest, et romaani demonoloogiline liin⁴ oli hoolikalt läbi mõeldud; samuti ilmneb siin Bulgakovi eriline huvi Euroopa keskaja vastu, iseäranis selle ajastu vastu, mil valitses "paaniliste meeolude kõrgeperiood" saatana suhtes, laiemalt võttes aga ajastu vastu, mida

1 B. M. G a s p a r o v, Iz nabljudenii nad motivnoi strukturoi romana M. A. Bulgakova "Master i Margarita", – "Daugava" 1988, nr 10–12; O. K u š l i n a, I. S m i r n o v, Nekotoroje voprosõ poetiki romana "Master i Margarita". – Rmtr-s: M. A. Bulgakov – dramaturg i hudožestvennaja kultura ego vremena. M, 1988, lk 285–303.

2 Antud töös vaadeldakse kaht koostisosa: maagiat ja alkeemiat. Kõik viited romaanile esitatakse sulgudes lehekülje numbril kujul otse artikli tekstis väljaande järel: M. Bulgakov, "Meister ja Margarita", kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn, 1968.

3 *empusa* – naisekujuline viirastus vanakreeka rahvauskumuses.

4 M. Tšudakova on näidanud, et üks varajasemate redaktsioonide tegelasi Fesja on Meistri eelkäija ning "demonoloogia" spetsialist. (M. T š u d a k o v a, Žizneopisanije Mihhaila Bulgakova. M 1988, lk 309, 377–376.)

nimetatakse "saatana kuldseks sajandiks".¹ Kirjaniku arhiiv kirendab niisugustest nime-dest nagu Cagliostro ja Casanova; Herbert Aurillacist, õpetlane ja teoloog, keda peeti alkeemikuks; astroloog Nostradamus; oma elu viimastel aastatel kabalistikaga tegelenud Pico della Mirandola; Rotterdami Erasmuse õpilane Jacques Weyer, kes, nagu ka Nettesheimi Agrippa, oli kuulus selle poolest, et astus välja nõidade eest, keda ta pidas kaitset vajavateks haigeteks naisteks; Jacques Bodin, kuulsate "Demonomaniae des sorciers" (1580) ja "Colloquium heptaplomeres" autor, kes kutsus üles nõidasid põletama; L. Taxil, raamatu "Saatan XIX sajandil" autor; M. Orlov, kes on kirjutanud teose "Inimese ja saatana suhte ajalugu"; Peeter I kaasvõitleja Jakob Bruce, keda peeti võluriks ja mustkunstnikuks (ühe tema revolutsioonielusel Venemaal populaarsetest kalendritest kinkis M. Bulgakovile 1935. aasta mais O. Bokšanskaja) jt.²

Selles mõttes on huvitavad ka Bulgakovi märkused I. Mirimski artikli "Hoffmanni sotsiaalne fantastika" tekstis.³ On teada, et Bulgakovile meeldis lustakalt müstifitseerida, ta luges ette tsitaate sellest artiklist, esitades neid omaenda loomingu uurimuse pähe. Lähimõeldud valitud tsitaadid ning ette loetud katkendid sobisid kokku nii Bulgakovi kui ka Hoffmanni loominguga ja maailmavaate eripärasustega. Üks selliseid juhtumeid on eriti ilmekas. Katkendis "Tõsiteaduslikult tsiteeritakse kuulsate maagide ja demonolaatorite algupäraseid töid, mida Hoffmann ise tundis vaid kuulu järgi. Tulemuseks on, et Hoffmanni nime juurde kinnistuvad ja levivad laialt sellised hüüdnimed nagu spiritist, teosoof, ekstraatik, visionäär ja lõpuks lihtsalt hull" tõmbas Bulgakov sinise pliiatsiga alla selle lõpuosa alates sõnadest "nime juurde", aktsenteerides nii viisi oma teadmisi maagia ja demonoloogia vallas, mida täielikult kinnitab tema "loojanguromaan".

Muude motiividega varieerudes läbib maagia motiiv teose kogu kunstilist kudet. Kohe esimestest lehekülgedest peale on Woland maagi kujul meie ees. Varasemates redaktsioonides on teda nimetatud "valge maagia spetsialistiks"⁴ ja lõpptekstis musta maagia spetsialistiks. "Maagiks, regendiks ja võluriks" nimetatakse ka Korovjevi. Just saatana ja tema kaaskonnaga ongi kõige selgemalt seotud maagiline kiht romaanis: siin on esitatud peaaegu kogu võlurite ja maagide nõidumisvõimaluste arsenal, mistõttu "Meister ja Margarita" on otsekui illustratsiooniks võlumisentsüklopeediale. Romaanis tuleb tihti ette tegelaste, nende kehade, kehaosade või varjude imetabaseid tekkimisi ja kadumisi; võltslepingute, kirjade, paljude esemete ja asjade maagilist kadumist ja ilmumist, mõnikord lausa tsirkusepäraselt kirevas, "silma-moondajalikus" või parodeerivas vormis (musta maagia seansid, skandaal Sadovaja tänaval), kaasa arvatud terve linna kadumine romaani finaalis. Peale selle on "Meistris ja Margaritas" arvukalt inimeste imelisi moonumisi loomadeks ja vastupidi (kass moonud kassinäoliseks paksukeseks; nõiaaks muutunud Nataša moonud – nagu Kirke – orikaks Margarita naabrimehe; Berlioz peast saab karikas saatana ballil, kus arvukad külalised elustuvad kõdunenud luukeredest ja muutuvad taas põrmuks; Hella osutub koolunud naiseks, kellest on saanud vampiir; metamorfoosi teevad läbi "saatana" rahatähed jms); tegelased asuvad ruumis ümber üleloomuliku kiirusega (uskumatu kiirusega jälitab Ivan vanakurja, lendavad sabatile Margarita ja Nataša, silmapilgu jooksul paisatakse Jaltasse Stjopa Lihhodejev jms). Põrgutegelasi ei taba kuulid ega jälitajad, neil on telepaatilised võimed, nad on suutelised hüpnotiseerima ja sündmusi ennustama. Nii teab Woland, kes nähtamatuna jälgib maist askeldamist, kõigi peategelaste minevikku ja tulevikku. Wolandi ja tema kaaskonna ennustused rajanevad nagu saatuste aprioorsel teadmisel, en-

1 Vt J. M. Lotman, Tehnitšeskii progress kak kulturologitšeskaja problema. – "Tr. po znak. sistemam." XX. Tartu, 1988, lk 102–110.

2 Vt nt Dnevnik Jelenõ Bulgakovoi. M, 1990, lk 98.

3 Venemaa Riikliku Raamatukogu Käsikirjade Osakond, M. Bulgakovi fond – edaspidi VRR KO.

4 VRR KO. (M. Zolotonosov kinnitab koguni, et Woland ei ole mitte niivõrd saatana kui "salongimaag" – M. Zolotonosov, "Master i Margarita": jevreiskie tainõ. – "Tšas pik", 1991, nr 19, lk 10.)

nustamine ei tee neile mingeid raskusi ("Mõtleks, kus mul Newtoni binoom," ütleb Korovjev, ennustades einelauapidaja surma). Ainult Berlioz'i puhul toimib Woland maagina, avalikustab oma võtmed ja kasutab Berlioz'i surma ennustades koodi, mis asjassepühendamata jääb arusaamatuks: "Üks, kaks... Merkuur teises kijas... kuu on loojunud... kuus – õnnetus... õhtu – seitse" (lk 16). Kuigi Berlioz'i saatuse joon on antud travestia vormis, on sellel kõik tõelise astroloogilise ennustamise tunnused. Termini "koda" kasutamine, astroloogias ülitähtsate planeetide – muutliku Merkuuri ja Kuu – nimetamine (Kuu asend ja kasvamine või kahanemine inimese sünnihetkel määrab ära tema saatuse) – kõik annab tunnistust sellest, et Bulgakov tundis horoskoopide koostamise mehhanismi. Merkuuri paiknemine teises "kijas" (arvu 2 peetakse numeroloogias kurja lätteks) ja Kuu kahanemine annab kõikiteadvale Wolandile alust öelda välja Berlioz'i jaoks saatuslik ennustus. "Profiaan" Berliozile tundub see olevat absurdne.

Romaani maagilist aurat tugevdab tege- laste ebatavaline psüühiline seisund: hallutsinatsioonid, prohveticlikud unenäod (st pilguheitmine teise reaalsusesse) ja mõistagi nõidumiskunsti tähtsaima dogma – saatanaga lepingu sõlmimise maagiline akt. Sellele läh- heb välja Margarita, kohtumist saatanaga ot- sib Meister, olles selle eest valmis ära andma haigla võtmekimbu, st vabaduse. Lõpuks on romaanis esitatud ka üks "musta" ja "vasaku- kää" maagia tähtsamaid kombetalitusi – "must missa". Seda toimetab Woland ise, asendades satanistlikus kultuses tavapäras- usutaganejat vaimuliku (vrdl tema katoliik- liku sutaani meenutamist). Saatanateenistus toimub niisugustele rituaalidele tavalisel ajal – reede keskööl, mis langeb pühadust teota- valt ühte "suure reedega". Selliste tseremoo- niate tavaline toimumiskoht – mahajäetud ja rüvetatud altariga kirik, nahkhiirte ja öökul- lide elupaik¹ on Bulgakovil asendatud "jube- da korteriga" nr 50. Siiski vihjatakse öökulli- ja ilmselt ka nahkhiirte olemasolule Wolandi

ajutises elupaigas, "kus oli kuulda vaikseid kahinaid ja kus miski riivas Margarita pead" (lk 237). Saatana ball kujutab endast sakraal- seid keelde eiravat, pühadust teotavalt ritua- liseeritud kiriklikku liturgiat, paradeerides samaaegselt ka püha õhtusöömaega ja viim- sepäevakohut (vrdl "pasunate üürgamine", kohus Berlioz'i ja parun Maygeli üle, Frieda saatuse muutmise). "Musta" kombetalituse paljud tunnused on silmanähtavad: tradit- sioonilise Issanda kiituseks hüütava "Halle- luuja!" asendamine jumalavallatu džässiga, rituaalne verrega pesemine (Margarita võtab kaks korda veredušši), parun Maygeli rituaal- ne tapmine (hukkajateks deemon Azazello ja basilisk Abadonna pilk) ja lõpuks saatanliku "euharistia" sakrament. Imikuvere asemel joovad nii mustkunsti preester ise kui ka balli "perenaine" pealuukarikast pealekaebaja verd. Tõsi küll, pisut enne saatana pidu ilmub Wolandi maagilisel gloobusel ka rituaaliks vajalik "verelombis väike laps, käed laiali". Romaani maagilist dekoori ei loo üksnes "põrguvürst". Ka Ješua esineb valge maagi ja ekstrasensina, ennustades Juudase saatust ja rävades Pilatuse peavalu.

Kui see "maagiline" kiht romaanis, mis on põrgujõududega seotud, esitatakse silmanä- htavalt, siis Meistri kui maagi liin on märksa varjatud. See on antud laialipillatud detaili- dena, mis näilisest juhuslikkusest hoolimata liituvad tervikuks. Selle liini võtmeks on täht M Meistri mustal mütsil, mis eespoolõeldu kontekstis assotsieerub vältimatult heade vai- mude kujutamise maagias, nende seas on ka suur M², mis muuseumi tähistab maagi- ta massoonluses. Pealegi – lõplikus tekstis il- mub peategelane areenile 13. peatükis, mis vastab vanajuudi tähestiku 13. tähele. Tähel "M" ("Mem") on selles tähestikus saladuslik tähendus "naine" ja sümboliks on "inimese muundumine", maagilises tähestikus omista- takse sellele aga juhuslik tähendus "nekro- mantia". Hõlpus on märgata, et selle taga peituv tähenduste spekter projitseerub ker- gesti "Meistri" süzele. Kogu seda "kabalist- likku" tausta³ võiks pidada juhuslikuks, kui

1 Vt J. G. F r a z e r, Zolotaja vetv. M, 1986, lk 57–58; Man, myth and magic. N-Y, 1970.

2 Drevnjaja võšaja magia. Teoria ja praktikšeskie formulõ. Sankt-Peterburg, 1910, lk 54.

3 M. Zolotonossov kaldub kabalistika hulka arvama ka kirjanike suvilate arvu Perelõginos, mis vastab vanajuudi tähestiku 22 tähele. (M. Zolotonossov, lk 10.)

ei oleks veel mõningaid ühtgelangemisi: Saalomoni omistatava kogumiku "Clavicula" mainimist Bulgakovi mustandites. Selle teose pealkiri juhib Kabala õpetuse sümboolse kujutamise juurde, mida teatavasti peetakse okultsete teaduste "võtmeks" ja mida on korduvalt reprodutseeritud sajandi alguse salapäraseid asju kirjeldavas literatuuris; Wolandi portsigaril ja kellal on kolmurga kujutis¹ – kolmnurk, nagu ka ring, on aga maagiliste rituaalide tähtis element, sümboliseerides võimu inimhingede üle, ning pretendeerib koos maagilise gloobusega, selle Wolandi "kõikenägeva" silmaga, Jumala sümbolile (silm kolmurga sees). Kolmnurka kasutatakse nii kombetalitustes kui ka maagilises ornamentikas **pantaaklite** koostamisel, mis peavad ühe märgiga andma edasi varjatud mõtte. Sellega seoses on sobiv meenutada üht iseloomulikku üksikasja M. Bulgakovi enda eluloost. J. Bulgakova tunnistusel oli neil isiklik "pantaakel" ainult neile endile teadaoleva tähendusega, millega tähistati erilisi elujuhtumeid – "paljude ristumispunkti lähtuvate joontega rist".² Kommenteerija eeldab, et "see märk tähistab risti". Kuid see pantaakel langeb ühte ka nõidumise, võlumise ja öö jumalanna Hekate embleemiga, mida kasutatakse maagilises kombetalituses. Oluline on, et see rist sümboliseeris muuhulgas nais- ja meesalge lahutamatu seost ning elu "kuupoolset" külge, alltekstis sisaldub aga kogu ristiga seonduv sümboolika (ristikäik, surm, ülestõusmine jms), mida on tulvil ka romaan "Meister ja Margarita".

Eriliseks sümboliks on kollase siidiga mustale alusele tikitud ja ringiga (mütsi ringjoon) ümbritsetud "heraldiline" täht M, Meistri anagramm ja samal ajal ka Bulgakovi enda nime anagramm. Hermetism kinnitas sõna tähenduse, nime ja selle kirjapaneku müstilist sõltuvust. Peategelase tõelist nime romaanis antud ei ole. Tema uus nimi, mis saadab teda "maise", elu viimasel etapil – Meister – annab anagrammi surm. (Tegu on venekeelsete sõnadega "Master" ja "smertj". – *Tlk.*) See anagramm organiseerib kogu

Meistri ruumi: looming, anne, meisterlikkus on lahutamatu seotud surma ja surematusega, ülestõusmise ja teisitiolemisega. Meistri märk lisab nendele motiividele ka Meistri kui maagi motiivi (20).

Romaanis on antud ka Meistri kujunemine maagiks, mis assotsieerub initsiatsiooni kombetalitusega. Meistri elu enne Margarita ilmumist on erilist liiki kangelastegu: olles võitnud sada tuhat rubla, sulgus Meister otsekui mingit töotust järgides oma keldrisse ja süüvis loomemaailma. Rängad katsumused tõid kaasa psüühilise haigestumise (hirm, eelaimused, ängistus, rahutus). Haiguse tundemärgid on sarnased nendele, mis paljude rahvaste uskumustes tähistavad tulevase nõia, šamaani, maagi äravalitust. Meenutame selles seoses ka Ivani äpardusi: Ivan jättis arulageda inimese mulje ja toimis asjassepühendamata silmis nagu metslane. Samal ajal annavad Ivan Bezdomnõi teod tunnistust sellest, et ta on avastamas elu uusi avarusi ja dimensioone, valmistub *vita nuova* vastu, kohtumiseks õpetajaga, Meistriga – näiliselt "arutu" paberist ikooni (st üleloomuliku reaalsuse "kujutise", teisitiolemise märgi) kaasavõtmise; suplemine Moskva jões, st hinge ja keha puhastamine järgnevas muutumiseks, mis hõlpsasti projitseerub ristimisele Jordani jões.

Meistri "märterlus", tema tõus Moskva kirjandusliku maailma Kolgatale muudab tema maise elu traagiliselt katartiliseks, võimaldab teha maagilisi toiminguid ja annab võtme olemise saladuste mõistmiseks. Selles mõttes on tähtsad mõned episoodid. Esiteks Margaritaga kohtumise ime (ime on üldse üleloomuliku sümbol elu "loomulikus" käigus), mida võib käsitleda Meistri uue loomuse tähisena. On iseloomulik, et kohtumise hetkel on peategelased erilises maagilises ringis: Moskva kesklinnas, keset päeva, mil "Tverskajal vooris tuhandeid inimesi", märkas Margarita ainult Meistrit, nii nagu ka Meister nägi ainult Margaritat. Mõlemad osutuvad sealjuures asuvat inimtühjas paigas, mis on eraldatud "profaanses" ruumist. Koh-

¹ Kolmnurk teravikuga ülespoole tähistab headuse võitu ja teravnurgaga allapoole kurja võitu. Kolmnurga määramatu asend Wolandi "asjadel" on kooskõlas romaani epigraafiga ja põrguvürsti ebatraditsioonilise palgaga.

² Dnevnik Jelenõ Bulgakovoi. M, 1990, lk 379.

tumist märgistab ka eriline maagiline tähis – kollased lilled naispeategelase musta kevadpalitu taustal: "Võtsin kuulda seda kollast märguannet ja keerasin samuti põiktänavasse ning läksin talle järele. Kõndisime sõnatult mööda kõverat põiktänavat... Ja terves põiktänavas, kas oskate arvata, polnud ainsatki hingelist. Kohtumise ebatavalisust rõhutatakse sellega, et Margarita hääl kõlas nii, et tundus: "põiktänavas kaikus kaja (mitte hääl, vaid selle "vari", peegeldus – I. B., S. K.) ja pörkas tagasi kollaselt määrdunud seinalt."

Maagilise tseremooniana on kujutatud ka käsikirja põletamise hetke. Seda tehakse võõraste pilkude eest varjatud ruumis¹ tule läbi, mis on maagilise akti kohustuslik atribuut; sealjuures leiab aset "armulaud" veiniga ja "ohvritoomine" – käsikirja põletamine, mis valmistab ette Meistri "uut teed". Selle toimingu ajal kutsub Meister Margaritat erilise vormeliga, mille loitsivat efekti suurendab kordus: "Tule, tule, tule!" Romaani kestel kasutab ta teisi loitse: "Oh jumalad, suured jumalad!", "Põle, põle, endine elu" ja "Juudamaa viies prokuraator, ratsanik Pontius Pilatus". See viimane lause, mida viis korda korratakse (ja mis oli Meistril lõpplausena algselt ette antud) ei ole lihtsalt kompositsioonivõte, vaid ka romaani "märk", see punkt, kuhu koondub kogu Jeršalaimi süžee. Romaanis on ka "negatiivse" maagiaga seotud manamisi, "vanakurja" nimetamisega seotud seiku. Vrdl Wolandi ilmumist pärast seda, kui Berlioz kurja vannub, Azazello saabumist, kui Margarita on kolm korda kuradit nimetanud, Prohhor Petrovitši saatust, kes õnnetul kombel ütles ettevaatamatult: "kurat mind võtku" (lk 178) või lõpuks episoodi Margaritaga, kes kutsus kohale Azazello, lausudes: "Oh, annaksin vist küll hinge kuradile..." (lk 213). Erilist manamisjuhtu esindab Levius Matteuse käitumine, kes Ješua hukkamise stseenis Jumalat needes sisuliselt palub saatanal asjasse sekkuda ja tema palvet võetaksegi kuulda. Romaanis on ka tegelasi, kes püüavad leida "vastumürki" kurja nõidumise

vastu. Nii näiteks loodavad varietee administraatorid peita end sealpoolsete jõudude eest "soomustatud kambrisse", kuid jumalasalgaja Nikanor Bossoi, kellele vanakuri on hirmu naha vahele ajanud, kasutab äraproovitud vahendit: ta palub GPU esindajaid ruumi "piserdada pühitsetud veega", lööb risti ette, kutsub appi Jumalat, "tõelist" ja "kõikvõimsat".²

Süüvimine loomemaailma, hea ja kurja, elu ja surma ning olemise olemuse saladustesse teeb veelgi ilmsemaks Meistri kui maagi palge, kes järsult erineb "profaansest" ümbrusest – Gribojedovi maja literaatidest. Ei ole juhuslik, et viimaste seas on kriitik Ariman, kelle nimi zoroastrismis langeb ühte vale ja kurja mõistega ning tähendab hukatavat alget. Zoroastra uskumuses on ta Ormuzdi antipood, Bulgakovi romaanis Meistri antipood.

Erinevalt Arimanist on Meister looja, demiurg, kes mõistab maailma olemust, mis on asjassepühendamatu kättesaamatu. Tema loomingu tõesust kinnitab valitud teema – Ješua ja Pilatuse lugu, milles Meister näeb "igavest" süžeed, seda ülemaailmselt müsteeriumi, mis peab patuses maises eksistentsis erinevates variatsioonides üha uuesti korduma. Talle on antud saada tõeliseks evangelistiksi, dešifreerida ajaloo teksti. Nagu maag elustab Meister Lethesse kadunud sündmusi. Mõõdanik, mis on kättesaamatu vahetule kaemusele, omandab tema sule all uue reaalsuse ja langeb tegelikkusega ühte (nagu tunnistab "pealtnägija" Woland). Ei ole juhus, et Meister ütleb enda kohta: "Oh, kui täpselt ma seda aimasin!", lausudes seda nagu loitsu. Osutub, et varjatud reaalsus on tunnetatav kunsti abil. Kunst annab ka mõistmise, et varjatud teadmine on peidetud sümbolitesse (Jješua maine hüpostaas, ristilöömine ja ülestõusmine). Seega on loomeakt võrdne absoluutse teadmiseega. Maailma "saladuste" võtme omandamine on samal ajal Nettesheimi Agrippa sõnul osasaamine "kõrgeimast maagiast". Maailma suurimatest saladustest

1 "Maagiliseks ringiks" on antud juhu Meistri kelder (1. peatükis on maagiliseks ringiks äkitselt tühjenenud pargiallee, Stravinski haiglas/vanglas hoonet ümbritsev purunemiskindlast klaasist akendega rõdu, varietees on selleks lihtsalt ring – tsirkuseareen).

2 Tähelepanuväärne on selles mõttes Bulgakovi huvi kogumiku "Clavicula" ja kogumiku "Grimoires of Honorius" vastu, mis koosnes loitsudest ja nõidumisvastastest manamissõnadest.

saab osa ka Meister. Bulgakovi kunstnik loob erilise reaalsuse, maailma, milles sisaldub tema hinge maagiline alge, ja tema looming on maagiline akt, mis annab inimhingedele sellest aimu ainuvõimalikul moel. Seda romaani tulenevat loomekontseptsiooni võib samastada maagiamääratlusega, mille on andnud kuulus alkeemik ja õpetlane Paracelsus. Paracelsus määratles maagiad kui kunsti "varjatud jõu" ja "teiste inimeste hingestava alge otsese mõju (...)" abil "luua asju, mis muidu oleksid mõeldamatud".¹ Meister romaani ongi sellise maagilise, hingestava energia lähtepunkt. Ta on sellise tasemega "maagiline vormel", et isegi fragmendil, mida Margarita kasutab ("Vahemerelt tulnud pimedus...") on võlujõud. Püüdes midagi teada saada Meistri saatuse kohta, sooritab Margarita maagilisi manipulatsioone tema isiklike asjadega. Nõidumise situatsiooni, teispoolete jõudude kutsumist rõhutab maagiline esemelisus ("saatana leiutise" peegli ja Meistri foto koosmõju), sellele eelneb Margarita prohvetlik unenägu, mida interpreteeritakse ja analüüsitakse nagu kõiki selliseid unenägusid, ning romaani katkendi mitmekordne lugemine, mis saatuse ennustamise kontekstis omandab loitsimisteksti iseloomu. Ei ole juhuslik, et see osutub "parooliks" kohtumisel Azazelloga. Homöopaatilise maagia akt ilmneb ka teisel kujul: varasemates redaktsioonides ahvatles Woland Bezdornõid tallama jalgadega puruks Kristuse kujutist liival, kaasates ta tegevusse, mis on seotud uskumusega, et kujutise kahjustamine kahjustab kujutatud objekti ennast.² Võrreldes seda analoogilise näitega traagilistest päevadest, mil Bulgakov ise piinarikkalt surmaga heitles: uusaastaõöl 1940 tehti kirjaniku haiguse "topis", millele Bulgakovi naine Jelena sobitas oma hõberebasest "pea" ja mille Bulgakovi kasupoeg "hukkas".³ Meistri romaani maagilised omadused ilmnevad muulgi moel. Esiteks kuulub romaan nende käsikir-

jade hulka, mis erinevalt Gribojedovi maja "paberikaustadest" "ei põle". Teiseks muutub romaan Margarita jaoks "eluks" ja sellest saab tema muutumiste põhjus, aga ka nende metamorfooside impuls, mis toimuvad Ivan Bezdornõiga. Kohtumine Meistriga põhjustab Bezdornõi silmapilke ümberkehastumise, Bezdornõi mõistab oma senise loomingu pühadusteotavat ja "koletislikku" iseloomu. Bezdornõi vabaneb vääropetaja ja väärentori Berlioz'i mõju alt. Ivani ümbersünni märgiks on talle tema tõelise nime tagasiandmine ning vale tee (poeesia) vahetamine õige tee (ajalugu) vastu. Lõpuks kindlustab romaan Meistrite surematuse ja pääsu bulgakovliku kosmoloogia "rahu" sfääri. Sellele eelneb Meistri ebatavaline "rituaalne" surm koos maagilise kahestumisega (Meistri hing on vabastatud keha kestast Stravinski kliinikus, sünkroonselt sellega on tema elutu keha keldritoas). Astunud üle maise eksisteerimise piiri, säilitab Meister oma maagivõimed. Pontius Pilatuse vabastamine on romaanis viimane ja kõrgeima tasemega maagiline akt. Meistri sõna muutub kõuemüriks, mis purustab "kaljuseinad" ning kutsub ellu nägemuse Uuest Jeršalaimist, Pilatuse uuest elukohast. Meistrit ootav "igavene peatuspaik" on väliselt maine ja seal on kõik, mida Meister armastas oma maises elus. Kuid oma uues peatuspaigas hakkab Meister Wolandi ennustuse kohaselt "tegelema muuga": teda ootab "uue Fausti" tee – õpetlane, võlur, alkeemik, "uue homunkuluse" looja.

Ja viimaseks. Ilmselt võib rääkida ka kõrgemat järku "maagilisest vormelist" – romaani "Meister ja Margarita" endast, mis kinkis selle autorile Mihhail Bulgakovile surematuse. Siinkohal on sobiv meenutada sureva kirjaniku erakordselt iseloomulikku loitsu, mis on säilinud tema käsikirja servadel: "Lõpetada, enne kui tuleb surm!"⁴ Bulgakovi elu oli selles mõttes adekvaatne suurimale "ohvrile" enne lahkumist teise olemisse, mille reaalsu-

1 Tsit rmt: V. R a b i n o v i t š, Alhimia kak fenomen srednevekovoï kulturõ. M, 1979, lk 232.

2 M. B u l g a k o v, Velikij kantsler. M, 1992, lk 239–240.

3 Dnevnik Jelenõ Bulgakovoi, lk 287.

4 L. J a n o v s k a j a, Tvortšeskii putj Mihhaila Bulgakova. M, 1983, lk 289; vrdl seda "ennustuslikku" loitsu tembutamisega: nii näiteks, rääkides oma naisele Jelena Bulgakovale kavandatavast Molière'i-teemalisest näidendist, Bulgakov "kontrollis uksti, sosistas loitsu, vaatas selja taha" (M. Tšudakova, lk 327).

sesse kirjanik nähtavasti siiralt uskus.¹ Fakt, et Bulgakov ennustas täpselt oma surma-aastat (vrđl Ahmatova rida: "Ja kohutava külalise sa ise sisse lasksid") ja ka romaani lõpetamise ühtelangemine surmatunniga on sundinud nii uurijaid kui ka lugejaid nägema selles mingit kõrgema ettehooldet ilmingut ning andnud vene kultuuris impulsi müüdi tekkimiseks M. Bulgakovi elu ja surma "saladuslikkusest".

(Järgneb)

Vene keelest tõlkinud Jüri Ojamaa

Irina Belobrovtsjeva (s 1946) – Tallinna Pedagoogikaülikooli dotsent, filoloogiakandidaat. Uurib XX sajandi vene kirjanduse ja kultuuri probleeme.

Svetlana Kuljus (s 1946) – Tallinna Pedagoogikaülikooli dotsent, filoloogiakandidaat. Uurib "hõbedase ajajärgu" vene kirjandust ja filosoofiat, viimastel aastatel M. Bulgakovi loomingut.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

9. loeng

Eesti kirjandus sajandivahetusel: keemisperiod moodunud sajandi lõpust kuni 1920. aastate keskpaigani

4. osa: Modernismi esimene tulekukatse

1919. aasta keskel jõuab lõpule vana kirjandussituatsioon, kus aegamisi oli domineerima tõusnud uusromantism, eelkõige oma estetismikesksel kujul. Keematõusmisprotsess, mis oli järjest suurema hooga kestnud juba moodunud sajandi lõpust peale, lahvatab keemiseks. Algab modernismi esimene katse vallutada eesti kirjandust. Selle tipp jääb aastasse 1919 – 20, siis tuleb aeglane langus, mis kestab 1922. aastani, ja seejärel kiire resigneerumine, mida elavdavad veel vaid üksikud hüüded modernismiivalt (Barbarus, Ralf Rond). Järgneb uue kirjandusperioidi algus 20. aastate keskel.

Konkreetselt on seda aega üsna palju uuritud ja suure osa väidete vastu pole põhjust

vaielda. Suurimad puudused tolle aja kohta käivates töödes on nende selge nõukogulik angažeeritus nagu Harald Peebul või katse loobuda üldistustest, väita, et pea võimatu on siduda eesti autoreid rahvusvaheliste vooludega. Seda suunda esindab kõige teravamalt Nigol Andresen ja selle taga on vähemalt osaliselt "sulaliste" tüüpiline katse mitte seostada eesti kirjanikke nõukogude süsteemile vaenulikuks peetud suundadega. Aga ehk ka kummaline arusaam, et kõik mujalt ülevõetu ongi halb ja et on olemas kirjandust, mis kasvab välja ainult eesti pinnast.

Olulisemad tööd: N. Andreseni kirjutised "Kirjandusliku ekspressionismi mõnest joonest" (Terendusi, 1979) ja "Uue kirjandusliku epohhi algusest Eestis" ("Keel ja Kirjandus" 1968, nr 9-10), H. Peebu kirjutis "Ajaluule

¹ Vrdl "Mõnikord mulle näib, et surm on elu jätkumine. Ainult me ei suuda endale ette kujutada, kuidas see toimub. Aga kuidagi see toimub" (sealsamas, lk 479); pöördumine J. Bulgakova poole "minu täht, kes sa alati sirad minu maises elus" (Dnevnik Jelenõ Bulgakovi, lk 292), arvamus, et surnud ema teab laste saatust" (Zapiski otdela rukopissei. Võp. 37. M, 1976, lk 103) jt.

poeetikast, ajast ja luulest" (Pilk peegli taha, 1967), R. Kruusi ülevaade "E. Hiire kirjanikutee alguse taustast" ("Looming" 1985, nr 3), T. Haugi "'Tarapita" ja tarapitalased" ("Keel ja Kirjandus" 1983, nr 1-2) ning T. Liivi "Eesti novell 1917 – 25" ("Keel ja Kirjandus" 1977, nr 4).

Ma pole esimene, kes seda perioodi millegi uuna vaatleb, olekski raske seda mitte teha. Oluline on minu arvates aga käsitleda seda aega just nimelt modernismi esimese tulekukatsena eesti kirjandusse ja seda kolmel tasandil.

Esiteks, nagu nägime eelmises loenguosas, just sel ajal teevad ekspressionism ja futurism esimese katse muuta eesti kirjandust. Teine ning sama oluline kui mitte olulisem tasand: kogu kirjandussituatsioon Eestis on sellal tüüpiline varasele modernismile. Kolmandaks, eesti kirjandus seostub paariks aastaks otseselt ja tugevasti rahvusvahelise, vene ja saksa modernistliku kirjandussituatsiooniga.

Siin räägime eelkõige teisest tasandist. Lisaks tuleb rääkida kahest olulisest eesti modernismi tuleku erinevusest: tal on 3 olulist erijoont ja ta lõpeb teisiti kui Euroopas üldiselt.

Kirjandussituatsioon 1919 – 22

Mis iseloomustab modernismi esimest tulemist?

Esiteks, hulk kiiresti tekkivaid ja sama kiiresti lagunevaid rühmi ja liikumisi ning niisama lühiealisi almanahhe ja ajakirju, nt "Ilo" (1919 – 1921), "Looming I" (1920), "Murrang" (märts – august 1921), "Tarapita" (suvi 1921 – detsember 1922)). Nende taga ja ümber on aina sama kirjanikeseltskond, valdavalt tuttav juba "Noor-Eestist" ja "Siurust".

Teiseks, rida manifeste ja muid programmikirjutisi ning nendes esitatud kirjanduslikke, aga ka ühiskondlikke programme: Hiire ja Kivika päevakäsed, Kivika "Maha lüüriline shokolaad!", Visnapuu värske sõnniku nõudmised, "Tarapita", Aaviku luuleviiletsuste filipikad ja keeleüuendus, jne.

Modernismi seisukohast on tähtis, et on manifeste, mis on kirjanduslikud ja modernistlikud nagu Hiire ja Kivika päevakäsed

või Kivika "Maha lüüriline shokolaad!" (maha müüt, uni, poos, nutt, sport!), aga on ka ühiskondlikke manifeste, mille vaimsus on modernistlik, näiteks Semperi sõnastatud "Tarapita" manifest, mille märksõnad on võetud põhiliselt ekspressionistlikust ideoloogiast (ühiskondliku ja vaimse barbaarsuse vastu, inimsuse nõue, vaimse revolutsiooni nõue, sotsiaalsete pahede kriitika).

Seega, seda aega iseloomustab varasele modernismile omane kirjandussituatsiooni dialoogilisus, täpsemalt polüloogilisus: võitlused ja väitlused eri esteetikate ja eetikat vahel, milles ükski suund pole selgelt hierarhiliselt teistest üle, pole kaanon ega peatee.

Mis siis seisid vastastikku? Üldisemalt vaadates võiksime keeruka polüloogi taandada 6 olulisema märksõna alla. Need on ekspressionism, futurism, uusrealism, uusromantika, kosmopoliitlik pahempoolsus, rahvuslik angažeeritus. Need põimuvad ja liituvad vägagi erinevalt ja tihti lühikeseks ajaks eri rühmade/suundade loosungeiks ja esile tõuseb kord ideoloogiline, kord esteetiline külg. Siin ainult mõned minu arvates olulisemad kombinatsioonid.

Korraga tulid turle kaks modernismisuunda: futurism ja ekspressionism, mis olid paljuski vastandmärgilised, nagu eelmises loengus nägime. Futurism oli keelekeskne avangardism. Ekspressionism, eriti oma hilisvariandis ja ka eesti kirjanduses oli sotsiaalmodernism, mis üritas kõlada vastu ühiskonnas toimunud muutustele.

Modernismiga seotud ideoloogiaks oli tavaliselt kosmopoliitlik pahempoolsus, mille skaala ulatus "pehmet" sotsialismist anarhistlike loosungiteni (nt sõbrapaaril Semper-Barbarus).

Kolmas oluline suund oli rahvuslik angažeeritus+uusrealism. See oli Vabadussõja, kodukoha ja oma riigi ülesehituse kirjandus. Selle alguses seisab juba Lutsu "Suvi", kus keskeks tegelaseks saab oma talu ülesehitav ja peremeheks kasvav Toots, siin tulevad Kivikas ja Tammsaare. (1922 – 24 hakkab see uusrealism muutuma kriitilisemaks – vt Tammsaare ja Metsanurk.) Luules on selle suuna analoogiks vanaromantiline või uusromantiline kodukohakirjandus, mille keskseteks märksõnadeks on pere ja kodu; katsetused legendide, rahvapärимuse, regi-

värsi ja murdega (Adamson, Suitsu "Lapse sünd", Ridala).

Selle suuna ideoloogiat kannavad nt paljud Aaviku kirjatööd, olgu rahvustunde nõrkusest või eesti luule viletsustest, aga ka mitmete autorite tekstidesse poetatud seisu-kohavõttud. (Loetagu või Lutsu siinsamas "Vikerkaares" taastrükitud "Vähkmann ja Co'd" või sedasama "Suve", millest pärineb vägagi tige kirjakoht, mis on paigutatud küll aastasse 1913, kuid ilmselgelt esindab ka Lutsu aastast 1919: "Aga paljud, kes peaksid minema eel ja hoidma tuletunglaid kõrgel pea kohal ja valgustama teed – need teevad naljakaid hüppeid mingisuguse otsitava aristokraatide poole. Neist hüppab mõni aeg-ajalt haruldaselt kõrgele, saab sest otsitavast aristokratismist hammastega kinni ja kõlgub mõninga aja maa ja taeva vahel. Harilikult katkevad hambad, mõnikord aga rebeneb seal ülal ja siis langeb kõlkuja alla tagasi, tükk aristokratismi irvitavates orjalõugades.")

Samal ajal jätkub ikka veel ka puhas uusromantika ja ilmuvad mitmed selle suuna väga head tööd (Lutsu "Kirjad Maarjale", Enno ja Suitsu luuletused), kuid see on ka tema viimane ohe.

Seega, see on dialoog, kus ei osale mitte ainult modernismisuunad, vaid ka teistmoodi esteetikat ja eetikat pooldavad autorid. Eriti põnev on, et erinevad jooned põimuvad samades inimestes ega moodusta mitte selgeid leere, vaid keerukaid kooslusi. Ilunäiteks sobib Visnapuu oma kolme 1920. aastal ilmunud koguga, milles on paralleelselt estetismi, angažeeritud ajaluulet ja eksperimente, ning Aavik, kes oli "Eesti luule viletsustes" esitanud estetistliku klassikalise vormi nõude, kes sisus taotleb rahvustunnet ja kelle keeleuuen-duse taga on modernistlik loosung keelest kui masinast. Või Kivika paralleelsed futuristlikud, ekspressionistlikud ja uusrealistlikud tööd. Ilmselt peegelduvad selles nii paljude autorite otsingud, mis olid tüüpilised ka euroopa modernismile, kui eesti kirjanduselu väiksus.

See, mis ühendab omavahel võitlevaid ja võistlevaid suundi, on uusromantika eitus, eelkõige puhta estetismi eitus. Olulisimad märksõnad nõuavad kirjanduse sidumist ühiskonna ja eluga, elulähedust. Isegi uusromantilist vormi hindavad ja kasutavad auto-

rid nõuavad ja pakuvad enamasti elulähedast sisu (Aavik ja Suits näiteks).

Eesti modernismisituatsiooni erijooni

Eelnevas nägime, et eesti modernistlik kirjandussituatsioon oli suuresti sarnane samaaegse situatsiooniga Lääne-Euroopas. Siiski oli erinevusi, millest tasub rõhutada kolme põhimõtet, mis oluliselt määrasid eesti modernismi edasise saatuse. Eesti kirjanduse lähteaspekteerid kirjanduskeele ja kirjanduskaanonis olid põhimõtteliselt teistsugused kui Lääne-Euroopas, ning eesti kirjandus sidus end modernismi kõrvalteedega.

Eesti modernismis said kokku lähim ida ja lähim lääts: saksa ekspressionism ja vene futurism. Tähtis on, et euroopa kirjandust tegelikult läbi sajanud valitsema jäänud ja modernismi normaalparadigmaks saanud prantsuse sürrealism ning inglise modernism eesti kirjandust sel ajal mõjutama ei pääsenudki. Vaatamata kaunitele loosungitele "prantsuse vaimust" ei saanud eesti kirjandus tegelikult ikka lahti oma vanast seotusest saksa ja vene kirjandusega. Sellega astus aga Eesti tegelikult modernismi kõrvalteele, mis emamaadelgi ruttu nii sisemisse kui ka välisesse ummikusse jooksis: mõlemal puhul olid lõpetajaks sisemine klišeestumine ja totalitaarne riigivõim.

Teine oluline erijoon on eesti modernismi ja üldse tollase eesti kirjanduse suhtumine keelde. (Nagu nägime, on keel ja keelekasutus modernismi, eriti avangardismi keskne probleem.)

Eesti kirjandus ei võtnud omaks keeltlammutavat futurismi ega tahtnud üldse saada keelekeskseks. Selle peapõhjus on ilmselt lihtne: eesti keeles polnud veel kujunenud oma ilukirjanduskeelt, ammugi siis lõhkumist vajavat keelekaanonit, mis oli Euroopas valmis ehitatud 19. sajandil.

Kuid eesti kultuur ei jäänud ootama niisuguse kirjanduskeele kujunemist, vaid üritas seda luua – Aaviku keeleuuen-duse kaudu, mis just sel ajal saavutab oma tipu ja läheb poeetide keelekasutuses veel kaugemale, veel esoteerilisemaks kui Aavikul endal.

Oluline on, et keeleuuen-duses ühinesid kummalisel viisil estetiism ja modernism.

Aavik ise oli süvaesteed ja tema uuenduste põhikriteeriumiks oli ilu. Aaviku eesmärgiks oli juurde ehitada ja muuta, mitte niivõrd lõhkuda. Ja modernistlik kirjandus, eelkõige luulevorm ning rahvusülene kosmopoliitlik ideoloogia olid talle sügavalt vastuvõtmatud.

Kuid samas oli keeleuuenduses ometi midagi modernistlikku, võib öelda futuristlikku. Olgu Aaviku definitsioon keelest kui masinast või see, et ilu otsiti range kombinatoorse käsitõega. Ja lisaks: tema keelekäsitust mõjutas eelkõige just eesti modernismi.

Kolmas oluline erinevus on selles, et Euroopas astus modernism välja ka kirjanduskaanoni vastu, rahvuskirjandustes kujunenud hierarhiate vastu (tuletame meelde Majakovski jt käsku heita üle parda Puškin, Tolstoi jt). Eesti kirjanduses polnud ka kirjanduskaanon sel ajal veel üldse välja kujunenud. Puudusid autoriteetsed kirjanduslood, puudus kirjanike ja teoste väljakujunenud hierarhia, puudus klassika selle sõna väärtustavas ja eeskujuvandvas tähenduses. Seega, seda polnud võimalik lõhkuda, vaid ta tuli alles luua. Ja seda ka tehti – paralleelselt moodsa kirjanduse loomisega. Esimese sellisuunalise tõsise katse tegi 1920 Tuglas oma "Eesti uuema ilukirjandusega". Klassika ja hierarhiate loomine pole muidugi modernistlik nähtus, kuid see, et eesti kaanoni loomine sattus just modernismiaega, polnud minu arvates juhus. Ja sellel olid olulised tagajärjed eesti kirjanduse arengule 20. sajandil.

Modernismi esimese tuleku lõpp

Esimese maailmasõja järgne kirjandusvõitlus viis Euroopas modernistliku kirjanduspildini, kus modernism oma teises faasis tõusis keskseks ja realism uuenenud kujul jäi sekundaarseks suureks paradigmaks. Tekkis läbi 20. sajandi kestnud hierarhia modernism – realism. Eesti modernism lõpeb teisiti ja tema esimese tulemise tagajärjed on kesised.

Esiteks, valdav osa tippaja moderniste muutub ise, loobudes suuremast osast radikaalsetest uuendustest ja tõmbudes tagasi veidi uuenenud eelmiste paradigmade, realismi ja uussümbolismi juurde. Loobumisaeg algab umbes 1922. aasta paiku ja järgnevat 3-4 aastat võibki vaadata kui selle modernis-

mi-tuleku viimaseid pingutusi. Siia jääb veel nt Underi, Hiire ja Schützi ekspressionistliku luulet ning Metsanurga ja Vallaku proosat. Ja siin on veel veidi Hiire futurismigi. Ainsad tõsised katsed veel kord vana modernismi-vaimu välja kiskuda tulevad Barbaruse konstruktivistlikest katsetustest, Ralf Rondi Majakovski-maigulisest futurismist ja Adamsi halenaljakatest ponnistustest elustada egot ja tema futurismi.

Teiseks, modernistlik dialoog asendatakse selge ja kauni autoritaarse kirjandussüsteemiga, esimese ja senivalitseva kirjanduskaanoniga eesti kultuuris. See käib paralleelselt modernismi kustumisega ja jätkub veel pikalt selle järel. Ja süsteemi loomise üheks oluliseks ajendiks saab nimelt seesama modernistlik, vaba ja vaidlev kirjandussituatsioon, mida Tuglas nimetab lihtsalt: kirjanduslik kaos. Ja loomulikult tuleb kaoses luua kord.

See korraloomiskatse on tal ja teistel nooreestlastel juba kolmas säärane (esimesed olid mäletatavasti "Noor-Eesti" ja "Siuru" alguses). Seekord see õnnestub lõpuks ja suuresti lõplikult. Korra alusteks tehakse kirjanduslik hierarhia ja võimusteed, korra tekstitunnusteks intellektuaalne uusrealism/uussümbolism ja korralik käsitööoskus. Pannakse paigale kirjanduse tekstide ja autorite hierarhia. Selle töö esimeseks viljaks ongi Tuglase "Eesti uuem ilukirjandus", millest pärit päramiid on püsinud suuresti tänaseni.

Pannakse paigale ka võimusteed kirjanduselus, kus selle märkideks on 1922 – 25 ehitatud masinavärk: Kirjanike Liit, "Looming" ja abirahade süsteem. Kirjanike kohta hierarhilises süsteemis näitavad abiraha suurus ja pikkus, liidu liikmepilet kui kvaliteedimärk ning avaldamine "Loomingus" kui avaldamishierarhia tipp.

See on otseselt võitlus modernismi dialoogilise kirjandussituatsiooni vastu, kuid muidugi on see ka võitlus kirjandusliku võimu eest. Selle, mis jääb kirjanduses keskseks, määrab see, kellele jääb kirjanduses võim, eriti nii väikeses kirjanduses kui eesti oma. Võim jääb "Noor-Eesti" tuumiku kätte. Tuglas toimetab, uurib ja juhib. Suits õpetab ja uurib, Semper toimetab, juhib, õpetab ja populariseerib, Aavik õpetab. Just nemad loovad kaanoni, millesse topitakse edaspidi eesti kirjandus. Nemad määravad, kes jääb kirjan-

duse keskmesse ja kes lükatakse perifeeriasse.

Kirjandussuunalt esindab see võimule jääv tuumik üsna ühesugust, realistlik-intellektuaalset uusromantismi. Ja sellele lähimad suunaarendused, luules intellektuaalne uus-sümbolism ja proosas uusrealism, saavad eesti kirjanduse peateeks.

Suhtumises keelde ühendab neid autoreid 1920. aastate alguseks jääk, maneerini arendatud uusromantiline keelekasutus kui keerukas iseendasse suubunud estetistlik käsitööoskus, keelekasutus, mis jätab mulje, nagu oleks tekstil kaks numbrit väiksem nahk seljas. (Ehk on selle taga lisaks jäigastunud estetismile ka talupojaühiskonnale tüüpilist hea käsitööoskuse ideaali.) Selline keelekasutus kuulutatakse eesti kirjanduse stiili-ideaaliks.

Selline modernismi isekustumise ja võimümängude tulemus on põhimõtteliselt erinev Euroopa 20. sajandi kirjandussituatsioonist. Eesti kirjandusest saab ühedimensiooniline autoritaarne nähtus. Selle keskel on uusrealistlik/uussümbolistlik peatee ja selle ümber hajali "kõrvaleviivad ummikharud", mis on *a priori* kehvmad. Kirjandust ei vaadelda eri suundade keeruka põimumisena ja dialoogina, vaid ühe ajaloolise joonena. Selliselt on kirjanduse areng määratud juba ette. Juba ette on teada, kes ja millise tekstiga pääseb keskmesse ja kes jääb perifeeriasse.

Ja see mudel seletab ka varase modernismi saatust. Kuigi futurismi ja ekspressionismi mõju oli erineva tugevusega ja erineva ulatusega, on nende saatus üsna sarnane. Mõlemad saavad negatiivse hinnangu ning kuulutatakse perifeerseks, vastavasuunalised luuletused autorite loomingus nõrgaks. Minu arust ei saa aga kuidagi öelda, et Underi esimesed kogud on paremad kui ta ekspressionistlikud või et futuristlik Hiir on kehv. Seda on nad üksnes valitseva esteetilise kaanoni taustal.

Miks nii läks?

Põhiosa põhjustest, miks modernism üritas tulla eesti kirjandusse just siis, kui ta tuli, ja miks ta lõpetas just nii kurvalt, on sõnastatud juba loengus "Modernismi neli tule-

mist" ("Vikerkaar" 1993, nr 12). Siin ainult kordamised ja lisandused:

* Estetismikeskne uusromantism oli enast ammendanud nii eesti kui euroopa kirjanduses.

* Noored kirjanikud ise olid hooga enast senises stiilis tühjaks kirjutanud ja vajasid muutust.

* Vahetu maailm kirjanike ümber oli teiseks saanud: Vabadussõda puudutas kõiki üsna lähedalt ja nõudis seisukohavõtte.

* Avanes muu maailm ja sealt (eriti saksa kirjandusest) tulnud mõjud klappisid hästi kokku selle hingeseisundiga, mis oli vallutanud kirjanikke: isiklik kriis ja ühiskondlik kriis said samasuunalisi tõukeid.

* Muud kultuurisituatsioonid liikusid samas suunas (kunstis ekspressionism ja futurism).

Miks lõppes eesti kirjanduses see periood hoopis vastupidiselt Euroopale?

* Eesti modernism oli rohkem reaktsioon ummikussejõudnud maailmale, vähem katse kirjanduslikust ummikust välja saada. Ja kui maailm muutus taas stabiilsemaks, siis kadus ka sellise reaktsiooni vajadus. (Seega tuleb osalt tagasi võtta loengusarja alguses öeldut, et modernismi esimene tulemine oli avangardistlik. Avangardism oli küll olemas, kuid just tema ei saanud mõju, vaid sotsiaalmodernism.)

* Eesti ühiskond liikus sõja järel selle raja alguses, mida Euroopa oli käinud 19. sajandil.

* Eestis ei olnud suurlinnu ja sellele vastavat elurütmi. Linnad üldse jäid esimest põlve linlastele võõraks ja eestlane väikekodanlaseks ning talupojaks.

* Kosmopolitism ei kujunenud oluliseks ideoloogiaks. Esimese maailmasõja rahvuslikkust laastava mõju asemel oli Eestis Vabadussõjal rahvuslikku ülendav mõju. Kirjandusele jäi täita tähtis roll rahvusliku enesepildi peeglina, rahvusliku enesemõistmise loojana.

* Realism ja ka uusromantism polnud eesti kirjanduses jõudnud läbi mängida kõike, mis neil anda oli, nad polnud veel jõudnud ummikusse kui kirjandusmeetodid.

* Eesti kirjanduses lihtsalt polnud piisavalt mängumeelsust, avangardikatseid.

* Puudus hierarhia ja kaanon kultuuris, mida lammutada. Kuid oli olemas vajadus süsteemi järele ja seda teravdas ohutunne kaosena paistva segaduse ees. Hierarhia tuli luua. Selle loomine hävitas modernismi vaba väärtuse ja tõi tagasi hierarhilise ja selgete reeglitega kirjandussituatsiooni.

* Kirjanduslik võimuvõitlus lõppes nende võiduga, kelle ideaaliks ei olnud modernism, vaid sümbolism ja realism. Seega: ühes suunas mõjusid kultuuri objektiivne vajadus oma süsteemi järele ja kirjanike isiklikud ambitsioonid.

DIXI

LAURI VAHTRE

Kord kõnelesin ühe Rootsi professoriga rahvastest ja rahvustest. Nagu muu hulgas tuli muidugi jutuks tõsiasi, et rahvaste vahel on pingeid ja ma püüdsin neid muu hulgas seletada eri rahvaste erineva iseloomuga. See oli 1989. aastal, Eesti oli maailmas juba tähelepanu äratanud ja mõnedes ka hirmu rahurikkumise ning suure Venemaa õrritamise pärast. Võib-olla sellepärast haistis professor mu jutus natsionalismitonti ega tahtnud mu arutlustega rahvuslikust iseloomust kuidagi nõustuda.

Tõenäoliselt väljendasin ennast ka ebatäpselt. Rahvuse all mõisteti tollal ja mõistetakse ka praegu – võib-olla Läänes mõneti isegi vähem kui Eestis – nimelt otseste veresidemetega, st põlvnemise kaudu seotud inimhulka. Seetõttu jäi mulje, nagu peaksin ma silmas midagi, mille inimene saab kaasa juba sündides, see omakorda viib aga mõtled väga kergesti rassismile ja halvast mõttes natsionalismile.

Tegelikult peaks taksonoomilise ühiku – rahvuse – defineerima pigem tema kultuuri kaudu. Kultuuri kaudu sõna laiemas mõttes, mis tähendab väärtushinnanguid, käitumisreegleid, tavasid jne, ja mitte ainult laulukoorre, raamatukogusid või kirjanduselu.

Inimene sünnib inimeseks sünniga ja sel hetkel on ta juba kaasa saanud midagi oma tulevases isiksusest. Pole mõtet eitada pärilikkust, niisamuti kui seda üle hinnata. Ent oma rahvuse kui kultuurilise ühiku liikmeks saab ta alles täiskasvanuna. Just sellepärast leiamegi igast kultuurist nii- või naasuguse

täiskasvanuks saamise ehk initsiatsiooni rii-tuse. Mõnedel loodusrahvastel kaasneb sellega isegi uue nime saamine. Pole kerge leida veel otsesemat vihjet, et seega tähendab initsiatsioon uut sündi – mitte enam lihtsalt inim-lapse, vaid uue ühiskonnaliikme sündi. Nii on see ka kristluses. Protestantliku leeriga ja katoliikliku konfirmatsiooniga võetakse nooruk, kes ju on küll ristitud ja seega justkui ristiinimene, alles päris ristiinimete hulka, kristliku koguduse liikmeks.

Ja selle teise sünni puhul võime samuti rääkida pärilikkuse faktorist. Füüsilisse sündi võtab laps kaasa midagi, mis anti talle eostamisel ja lootena; kultuurilisse sündi midagi, mille ta sai sünnihetkel ja lapsest täiskasvanuks saades. Laps kasvab ju üles reeglina ühes ja samas kultuurilises keskkonnas ega või valida oma mõjufaktoreid, vaid lihtsalt õpib seda, mida elu ja vanemad õpetavad. Kui ta siis kord täiskasvanuks saab, võib ta olla kui tahes kriitiline või mässumeelne, hinnata ümber ja muuta oma põhimõtteid, vahetada usku ja elukohta, ent kõigest, mida ta päris oma kahe sünni vahel, ta lahti ei saa. Näiteks KGB suursaavutus Kim Philby võis aastakümneid oma isamaad reeta ja siiralt kommunismi võitu oodata, aga kui ta Moskva lähedal oma elu lõpuaastaid veetis, oli tema lemmikajaviiteks ikkagi "Timesi" ristsõnade lahendamine. Antud näide on muidugi pigem metafoorne, ent sellegi puhul pole arvatavasti tegu mitte lihtsalt harjumusega, vaid millegi enamaga.

Kultuur on süsteem, ja sealjuures terviklik süsteem. Tema ülesandeks on olla ühtlasi ka ammendav, olla inimese kultuuriline kosmos

ja rahuldada kõik tema vajadused või vähemalt sisaldada kõikidele tema vajadustele vastavaid võimalusi. Võiks peaaegu öelda, et kultuur ei vaja teiste kultuuride olemasolu. Seda tõestavad mõned isoleeritud loodusrahvad. Aga siiski vaid "peaaegu", sest nii nagu indiviid nii peab ka kultuur ennast siiski identifitseerima ja enese identifitseerimine käib võrdluse ja vastandamise kaudu. Isoleeritud indiaanihõim võib seda teha muide ka looduse abil, mis tähendab teadvustatud piiri puudumist kultiveeritu ja loodusliku vahel. Aga see on ikkagi erandlik ja tavaline on, et iseenast määratletakse võrdluses teiste kultuuridega. Üldreeglina ei tehta seejuures erinevate võõraste vahel vahet, nad kõik on võõrad ja veidrad. Inglise keeles tähendabki sõna *strange* nii võõrast kui veidrat. Eestikeelne "võõras" aga samamoodi kas midagi tundmatut või midagi harjumatu, imelikku.

Seni kuni kommunikatsioon eri rahvaste vahel oli suhteliselt aeglane ja harv, oli kõik korras – olid omad ja võõrad. Tänapäeval on asi teisiti ja siit tulenevadki probleemid, eriti muidugi segarahvastikuga piirkondades, kus eri kultuurid oma esindajate kaudu üksteisele närvidel käivad. Võõraste traditsiooniline

osa iga kultuuri jaoks (juutide diasporaalne või mustlaskultuur ehk välja arvatud) on olla ääremaadel, nii otseses kui ülekantud tähenduses; mõjutada elu kulgu mitte ise, oma tegevusega, vaid lihtsalt oma olemasoluga ja kaudselt. Kus see nii enam pole, sugenevad pinged.

On väga hea, et Samuel Huntington on Lääne vaimueliidi tähelepanu juhtinud kultuurivastuoludele, nähes neis eeloleva ajaloopohhi põhiprobleemi. Ta teeb seda küll ühiku võrra kõrgemal, tsivilisatsioonide tasandil, aga see pole lõpuks oluline. Ega rahvuskultuuri pole mingi lõplik ja jagamatu üksus, sest seda võib edasi analüüsida. Rahvusriikide kujunemine annab siiski õigustuse pidada rahvuslikku tasandit kõige terviklikumaks. Sellest nii alla- kui ülespoole minnes tuleb heita kõrvale rida tervikliku süsteemi tunnuseid.

Nii või teisiti, rahvuslik iseloom, ehkki samuti pisut metafoorne, pole siiski vaid emotsionaalne puumõök, vaid täiesti tõsiselt võetav termin, mis vajab täpsustamist ja täiendamist. Pigem võib emotsionaalseks ja põhjendamatuks pidada katseid teda ignoreerida.

VAATENURK

JAAN UNT

Tõlkest, mis on kultuurisündmus

AURELIUS AUGUSTINUS. PIHTIMUSED (CONFESSIONES). Ladina k tlk I. Vene. "Logos"; "Hortus Litterarum", Tallinn, 1993. 400 lk.

Aurelius Augustinuse (354–430) ligi sajakonna teose hulgast on tuntumad ja ehk ka loetumad olnud kolm. Need on – kirjutamise järjekorras – "Pihtimused" (*Confessiones*, u 397–401), "Kolmainsusest" (*De Trinitate*, 399–419) ja "Jumalariigist" (*De Civitate Dei*, 413–426).

Kui mõelda ka ilmalikele eelistustele, siis on loetumaks osutunud kahtlemata "Pihtimused". Siiski võib see eesti keeles juba traditsiooniliseks saanud pealkirjatõlge tänapäevast lugejat eksitada. Tegemist ei ole "pihtimustega" romantilises laadis. Me ei leia siit hinge salasoppide sügavusse peidetud ihade ja kahtluste või kõigi varjatud tegude järjekindlat ja ennastnautivat päevalvalgele kiskumist. Ladina *confessio* oma kristlikus tähenduses peab silmas hoopiski pattude ülestunnistamist ja nende kahetsemist ning ühes sellega Jumala tunnistamist-tänamist-kiitmist, mis "Pihtimustes" domineeribki. Viitega Augustinusele selgitab seda õnnestunud Ilmar Vene oma tõlkele lisatud essees-järelsõna, mille esialgne pealkiri "Tunnistus Augustinuse "Tunnistustest"" näib mulle siiski õnnestunumana kui praegune ("Pihtimus Augustinuse "Pihtimustest").

Peale Ilmar Vene essees nimetatud Johannes Hiemetsa raamatu "Augustinus" (1935) on lugejal nüüd võimalik emakeelset esmatutvust kirikuisaga laiendada veel Elmar Salumaa "Filosoofia ajaloo" teise köite abil (EELK UI Toimetised VI, 1993, lk 55–73). Nimetada aga tuleks ka Kalle Kasemaa käsikirjalises tõlkes levinud B. Altaneri ja A. Struiberi "Patroloogiat" (lk 223–239) – üht autoriteetsemat bio-bibliograafilist käsiraamatut sellest vallast, mis kindlasti kirjastada tuleks.

"Pihtimustestki" on katkendeid varem ilmunud – Jaan Kaplinski tõlkes "Rooma kirjanduse antoloogias" (1971, lk 566–570). Seal on mu enese tõlkimiseeliste seisukohast meeldivana meelde jäänud ladina *Dominus/Domine* vastena "Isand" (emfaatilise "Issand" asemel), kuid et see on trükitud väikese algustähega, siis võib ühe põhjusena oletada ka tollast tsensuuri. Nõndasamuti on selge, et praegune maitse- (ja küllap ka kirjastuse "Logos" veendumuslik) nõue eelistab emfaatilist varianti. Ent see on lõppeks pisi asi. Nüüd võime Ilmar Venet tänada terviku eest ja on ilmne, et tervik seadis tõlkija ette hoopis raskemad probleemid kui üksikute poetiliste lõikude tõlkimine.

Olen "Pihtimuste" katkeid mõnel korral lugenud-tõlkinud koos üliõpilastega ja iga kord mõelnud, et selle teose tõlkimisel ei jääks vormilisest adekvaatsusest vist küll suuremat järele. Hämmastuse ja imetlusega pean nüüd tunnistama, et emakeeles pole võimatu miski. Vene on oma töö teinud piiril, mida ületada peaks olema üliiraske. Pühakirja ainutõesuse tundmusega täiendatud ladina professionaalne retoorika kõlab ka eesti keeles nauditavalt retoorilisena. Koguni ladinakeelsed maitselibastused säilivad kohati adekvaatselt, mõnel puhul aga, vastupidi, on nad tõlkes muutunud hoopis loomulikumaks kui originaalis, nt "tunnistusteohver mu keele käest" (pro "mu keele käe käest") või "mõistuse käega peletan nad mälestuste palgelt" (*et abigo ea manu cordis a facie recordationis meae*). Kaod, mis paratamatud, puudutavad eelkõige kõlamänge. Mõni lihtne näide: *Te nemo amittit nisi qui dimittit et, quia dimittit, quo it aut quo fugit...?* (4, IX (14), "Sind ei kaota keegi, välja arvatud see, kes Sind maha jätab, ja see, kes Sind maha jätab, kuhu ta läheb või kuhu põgeneb...?). Või siis lajav laeng 1, IV (4) algusest: *summe, optime, potentissime, omnipotentissime, misericordissime et justissime, secretissime et praesentissime, pulcherrime et fortissime, stabilis et incomprehensibilis, immutabilis* etc. Kõlavaim on see muidugi ladina keeles, kuid tõlkija peab tegema, mis võimalik, ning targa ja

stiilitundliku tõlkijana on Ilmar Vene siingi suutnud luua parimat.

Olen lugenud Ilmar Vene tõlget juba käsi- kirjas nii sõna-sõnalt kui ka diagonaaliti. Ent ikkagi on raamatulehekülgi lugedes pilk teistsugusem ja tänu vabadusele vahel ka teravam, ning mõni segadik või vahelejätt tor- kab ikka silma. Tean omast käest, et ka kõige pedantsemalt tehtud tõlke puhul mingil etapil midagi siiski juhtub: tõlkisin kunagi Aristo- telese "Poetika" ja mitu aastat hiljem oli mul vaja tsiteerida teose sissejuhatavat pikka lau- set; ehmatusega avastasin, et sellest puudub terve fraas, ja jälgi ajades selgus, et see oli kadunud viimase puhtandi ümbertrükkimi- sel. Küllap veelgi sagedamini tuleb seda ette masinaid üleliia usaldaval ajalul ja ilmselt leidub vääratusi ka Augustinuse-tõlkes. Esi- mesel ülelehitsemisel jäi silma kaks. Üks on pisi- asi ja puudutab vaid väljenduselgust: 7. lk alt 5. reas tuleks ilmselt lugeda "kuid need ei olnud ju sarnased sellega, mida tõeliselt tahtsin" vms. Teisel puhul on tegemist vahe- lejätuga, mis on oluline – lk 138 – 7, IX (13) – teises lõigus tuleks käsikirjalise traditsiooni järgi lugeda: "muretsesid Sa mulle.... mõnin- gad platoonikute raamatud, mis kreeka kee- lest olid tõlgitud ladina keelde". Vahelejäädud sõna "platoonikute" (vrd 8, II (3)) osutab Augustinuse pöördumistee ühele olulisele lõigule – uusplatonismi mõjule – ning Plotinose reministsentse leidub "Pihti- mustes" küllaga. Näiteks üks, mille puhul saame võrdluseks kasutada Marju Lepajõe tõlgitud Plotinose "Enneaadide" katkendit, I,6,8 ("Akadeemia" 1993, nr 5, lk 932): "Meie isamaa, kust tulime, ja meie isa on Seal. Mis reis ja mis põgenemine see on? See tee ei ole jala minna, sest jalad viivad alati ühelt maalt teisele. Ei tule valmis panna ka hobuseid ega vankrit või paati...". Võrrelgem sellega "Pih- timuste" 1. rmt XVIII(28), lk 22/23, kus Augustinus seostab Plotinose kirjakohta Uue Testamendi tähendamissõnaga kadunud po- jast (Luuka 15,11 jj).

Märkused "Pihtimuste" juurde (lk 376– 397) sisaldavad mõne üksiku seletuse kõrval vaid viiteid otsesetele tsitaatidele – reminist- sentsid on kõrvale jäetud – antiikautoreilt või Piiblist. See on osalt mõistetav – korralikult kommenteeritud Augustinuse-väljaanded ja ka sellealane uurimuslik kirjandus on meile

lähimas raamaturuumis valdavalt kättesaa- matu. Pealegi on "Pihtimused" tõepoolest loetav ka ilma igasuguse kommentaarita. Ja mujalgi on kirjanduse väljaandmine kom- mertskaalutlustel läinud mis tahes seletuste väljatõrjumise teed – süvenemistahteline lu- geja leiab vastused mujalt – teaduslikest väl- jaannetest, uurimustest jms, mis on põhimõtteliselt alati kättesaadavad. Ent ikka- gi – just meie konkreetset haridus- ja raama- turuumi ning sellist lugejat silmas pidades, kes ehk pole veel jäägilt muutunud "kesk- miseks" tarbijaks: midagi võiks ta ju lisaks tekstile kohe ja hõlpsasti ka tekstikõrvasest leida. Ainult üks näide: kui keegi vaimustu- nult Augustinuse tundelis-vaimset teekonda peaks tahtma järgida, siis oleks ju hea, kui ta samas kohe teada saaks, et näiteks kirikuisa 19-aastaselt loetud pöördumisallikat, Cicero "Hortensium", otsida pole mõtet – see ei ole meieni jõudnud. Lohutada aga võib ta end sellega, et ka Augustinuse enese lähtealuste antiigist pärinev osa koosnes üksnes haridus- ja kultuurifragmentidest. Temas "antiikkul- tuuri kokkuvõtet" näha ei oleks mõistlik – kuid see on ka ainus tõdemus Ilmar Vene essees, millega ma nõustuda ei saa.

Kokkuvõtteks: Augustinus väär-ib luge- mist isegi siis, kui ta lugejale meeldima ei peaks.

Lisamärkusena filoloogidele. Kahetsus- väärselt on tõlkeraadatus mainimata jäänud tekstiväljaanded, mille järgi "Pihtimused" on eestindatud. Need on: *S. Aureli Augustini Confessionum libri tredecim. Ed. P. Knöll* (Leipzig, 1898) ja *S. Augustini Confessiones. Texte établi et traduit par P. de Labriolle* (Paris, 1933–1937).

UKU MASING, VAATLUSI MAAILMA-
LE TEOLOOGI SEISUKOHALT. "Ilma-
maa", Tartu, 1993. 476 lk.

*aga kui öökull huikab kui vile
proovige vastu huigata
tema ei a ja end kohevile
ta kohevil o n ega suigata
(Jüri Üdi)*

Jaan Undusk on korra nimetanud Tuglast "meie kultuurimetsade isahirveks": siit tõm-
matava analoogia põhjal nimetaksin Masingu
nüüd meelsasti "öökulliks". Võib-olla et
see kujund ei avane kohe. Siiski tundub et
andvat piisavalt ambivalentse lähtekoha.

Eestis valitseb praegu konjunktuur, mis
kõike ristiusulist, teoloogilist, pastorlikku
väärtustab üpris kriitikavabalt. Ollakse veen-
dunud, et kirik (institutsioonina) ja teoloogia
(mõtlemise mudelina) on ainukesed abinõud,
mis aitavad üle saada "moraali kriisist" ja
suudavad täita ideoloogilise vaakumi. Mus-
takuuemehele on saanud poliitikuteks, publi-
tsistideks, telestaarideks ja muidugi ka
jõukateks omanikkudeks. Oma sõnade eest
vastutavad nad vähe – selle töö teeb nende
eest ära Jumal. Samas on usutegelane ena-
masti juba ette puhas võimalikest süüdistus-
test, mis võiksid osutada tema poliitilisele
"minevikule". Papp lihtsalt ei saanud KP-sse
kuuluda, tema usuline vankumatus on hinge-
puhtuse tõendiks ja ühtlasi märgiks, et ta juba
tollal andis suurima panuse kogu "dissent-
likku" vastupanuliikumisse.

Sel taustal omandab "Vaatlusi maailmale
teoloogi seisukohalt" kummalise aktsendi,
mida ei olnud ühelgi Masingu tekstil selle
ilmumisajal (viimane daatum valimikus on
aastast 1944) ega muidugi mitte neil arvuka-
tel omatrukkis levinud kirjutistel, mida iga
Masingu-tundja vallutatud Eestis pidi kohta-
ma. Sest Masingu karakterseks jooneks oli
niihästi elada kui kirjutada vihuti, kehtivate
olude ja arusaamade vastu. Masing oli tõeline
nonkonformist, poliitiliselt mitteangažeeritav
ja järjekindlalt marginaalsusse hoiduv.
Nõnda ongi üllatav, et ta nüüd meie ette il-

munud sedavõrd konformses ja üldaktsepteerit-
tavust taotlevas kuues.

Esimene üllatus on juba raamatu kirjaviisi:
kuhu on kadunud Masingu iseloomulik "y"?
Teame ju, et Masing oma veendunud saksa-
vaenulikkuses kunagi omaks ei võtnud mõ-
nesid eesti kirjakeele kõige saksalikumaid
elemente ja et ta seda veel eriliselt markeeris
keeleuendusest pärit y-ga. Y-l on eesti kir-
janduse lühikeses traditsioonis oma ainu-
omane paatos, ta märgib opositsiooni-
meelsust ja distantsi, tahtlikku ärritamispüü-
du ja kõrvaleastujahoiakut. Kõik need tunnu-
sed on Masingu tekstile omased ja peale selle
põhjendab y-d Masingu sõltumatu, koguni
arrogantne eestluse-kontseptsioon. Y asenda-
mine ü-ga on sisse toonud kogu tekstikorpust
läbiva nihke. See teeb asjatundlikuma lugeja
valvsaks.

Teine häiriv moment, mis ka väljaandjate
soliidsustaotlusega tegelikult vastuollu lä-
heb, on tehtud valik ise. Igaüks, kel on käe-
ulatuses mõni eksemplar Masingu tööde
bibliograafiat, mida eelmise kümnendi algul
käsikirjalisel levitati, võib veenduda, et ko-
gumikku võetu pole valitud perioodi kohta
ammendav. Eessõnas põhjendatakse valikut
nõnda: "Sellesse köitesse võetu on põhitoo-
nilt leebe, kuigi leidub ka pilkelisi ja parodee-
rivaid põikeid. Siiski püsib kõik
seltskondliku taluvuse raamides. Valitseb
isamaad, usku (pro kultuuri) ja eetikat üles-
ehitav paatos tollel euroopluse "mandumis-
ajastul" (Spengler)" (lk 7). Pean nüüd
tunnistama, et viimast lauset lugedes ei usku-
nud ma algul oma silmi. Masing – isamaad,
usku ja eetikat ülesehitav rahvusideoloog?
Masing – Öhtumaa hiilgust taganuttev speng-
leriaan? Raamatut lugema hakates nägin, et
teatavaid pidepunkte sellisele määratlusele
tekst ju tõepoolest pakub (isegi Spengleri
nime on nimetatud, lk 15). Ometi pidi kirju-
taja seesugust lauset sõnastades kuidagi ar-
vestama ka praegust poliitilist konteksti. Ja
sel juhul on iseloomustus igatahes eksitav.
Masing ei olnud mitte kuidagi pidi mingi
Vaterland'i-ideoloog, kristliku moraali too-
nitaja ega üldse parempoolne konservatiiv.
Võime teda nimetada pessimistikiks, anarhis-
tikiks, sümbolistiks, polemistikiks, müstikuks,
misogüüniks, budistikiks, šamanistikiks, koguni
omamoodi etnotsentristiks või rassistik –

kuid isamaalane ta ei olnud. Saksikud loosungid *à la*, "rahvus, usk ja isamaa" (mis ju Runneli sõnastusest halvasti varjatud parafrasina läbi paistab) olid Masingule pehmelt öeldes võõrad. Siit saabki alguse teine kahtlus: et põhimõtted, mille alusel on kogumiku valitud "kõige elementaarsem", ei pruugi sugugi olla päris Masingu-truud.

Jätame nüüd selle kahtluse – mis sai välja öeldud nimelt kui *kahtlus* – siiski provisoorselt kõrvale. Sest nagunii tuleb valikule teha veel teine etteheide, mis paraku enam ei ole oletuslik: nimelt, et laia temaatikaga esseevalikut koostades kordagi pole konsulteeritud asjatundjatega üheltki alalt. Sest Masing, tõepoolest, on väga ebahütlane kirjutaja. Kui ta kirjutab Vanast Testamendist, Sumerist või prohvet Maltsvetist, säilitab ta (eeldatavasti) teatava ranguse. Aga India? Pärsia? Arabia? Hiina? Jaapan? Kui usaldusväärne on Masing siin? Praegune kokkupanek jätab võrdstava mulje. Olen aga juba kuulnud japanisti negatiivset hinnangut.

Kuid läheme nüüd edasi selle juurde, mida see piisavalt mahukas raamat tegelikult sisaldab. Meie ees on kogum kirjutisi, mis jaotub kuude ossa; see on kokku pandud nii-öelda luulekogu põhimõttel, tähendab, järgib teatavat nõrka kronoloogilist printsipi ja on üksikutes lõikudes temaatiliselt hierarhiseeritud. Tõsiselt oluline jaotub siin minu meelest kolme rühma:

1) positiivne. Siia kuuluks kõik, mis on kuidagi uurimuslik või sisaldab suhteliselt ainulaadset informatsiooni. Näiteks "Prohvet Maltsvet", "Anatoti prohvet", "Usundiloo mõttest", "Ristitud mets".

2) negatiivne. Need on esseed, kus enamasti fantaseeritakse väga vabalt. Näiteks "Teema variatsioonidega", "Kristluse ülesanded", "Surma metateooriat", "Uue teoloogia võimalusi".

3) arvustuslik. Siia kuuluvad antud kogumikus kirjutised Eduard Tennmanni kohta.

Kõik, mis neist kolmest põhirühmast väljapoole jääb (näiteks jutlused, populariseerivad kirjutised), on juba juhuslikumat laadi ja võiks raamatust sama hästi ka puududa. Kõige omapärasem, irriteerivam ja poleemilisem on negatiivne rühm. Siin tuleks veel omaette eraldada eestluse-teemalised kirjutised: "Hüpoteesilist eesti keele psühholoogiat", "Eesti

laste usulisi eeldusi ja nende tähendus teoloogiale", "Eesti hingest" ja "Eestipärasest risti-usust". Julgen arvata, et just sellelaadsetele kirjutistele võlgnebki Masing Eestis oma ekstsentriku-maine. Üldiselt on negatiivne rühm ka väga lähedane Masingu luulele ning seda võib soovi korral lugeda luuleteksti kommentaarina.

Mis võiks aga olla ühine kogu Masingu tekstile tervikuna? See on teatav lahkulöömise-paatos, äraütlemise-kirg, mis suurema või vähema intensiivsusega kõikjal läbi lööb. Masing kuulub taoliste jutlustajate äravahtamatusse leeri, kes alati rõhutavad: inimesed, te elate valesti; te ei ole tõelisele elule ärganudki; te peate heaks seda, mis tõeliselt on halb, ja halvaks seda, mis on hea. Siit ka tema öökullilikult kume toon, apokalüptiline kõuekõmin iga lause varjus. Kui Masing kõnelema asub, hakkavad seinad higistama verd, taevas värvub vasekarva ja pitserid murtakse lahti. Tema kuulutamistöö eesmärgiks on *ilmutada teist maailma*. See on kogu masingliku diskursuse lättaks.

Iga lugeja põhiline eelhäälestus Masingu suhtes olenebki nüüd sellest, kuidas ta sellisesse paatosesse suhtub. See seab omad piirid lugejale, kuid teisest küljest ka Masingule enesele. Masing ei sobi kuidagi esindama mingit "klassikalist" vaimu, tema ainevaldkond võib küll ajalooliselt, geograafiliselt ja mentaalselt avarduda piiramatult, kuid ta ei või seejuures loobuda omaenda põhilisest eelhäälestusest. Nii juhtubki, et "teisele maailmale" silmad avanud supervisionäär teinekord mõjub pigem pimestatuna, ja vahel, mis parata, koguni pealetükkivana. Visionäär usub vaid ennast ja enda nägemisvõimet: tema diskursus on egotsentriiline, mõnikord koguni totalitaarne. Ta ei või õieti hetkekski lahti öelda veendumusest, et "maailm on hukas" ja inimesed eksiteel. Terroristliku innuga "puuslikke" purustades võib ta küll heauskliku lugeja kõigis loomulikes väärtustes kahtlema panna, kuid ei arenda seejuures ometi otsustusvõimet ega nii-öelda klassikalist skepsist.

Tautoloogiliselt võiks öelda: Masingu päästab vaid see, et ta on Masing; tema ekstsentrilisus, idiosünkraatilisus, taltsutamatu anarhilisus ja pöörasuseni viidud originaalsuspüüd. Kõige tugevamalt lööb see muidugi

välja ta luules, ja luule ongi kindlasti Masingu loomingu kõige olulisem osa. Kas Masing tõepoolest on ka arvestatav teoloog, ma ei tea; ma ei suuda uskuda, et teoloogia võiks tänapäeval olla mingi iseenesest oluline distsipliin, mis tegelikke probleeme lahendada aitab, ja nii ei tundugi see küsimus mulle põhiline.

Põhiline on, et Masingu omapära tuleks välja joonistada selle täies hiilguses ja viletsuses, midagi olulist varjamata ja ühtki hämarat kohta retušeerimata. Selleks peaks kõigepealt ta teoste editsioon olema hoolikas ja punktipealne. Mahukama kogumiku puhul peaks tühjendavus kindlasti olema esmane taotlus. Selle kõrval vajab Masingu tekst kindlasti ka tekstikriitilist ülelugemist. Nende kolme nõude vastu on selle raamatu tegemisel eksitud, kuid muidugi oleks seda järgnevatel väljaannetes võimalik parandada.

MART VELSKER Ohtlikul pinnal

TRIIN SOOMETS. RANDMES UNEJANU. "Tartumaa", Tartu, 1994. 48 lk.

Mitu arvustajat leidsid Triin Soometsa debüüdi puhul, et tekstidega kontakti saada on raske, peapõhjusena nimetati keerulisi kujundeid ja sõnarohkust. Nüüd, 1994. aasta kevadel, saab uue kogu "Randmes unejanu" toel anda kriitika nõutusele ka lisaseletuse. Selle illustreerimiseks võtan endale vabaduse kõnelda Lumivalgekesest ja asetan poolsihilikult kõrvuti kaks luuletust. Need on Mari Vallisoo "Muinasjutt" ja Triin Soometsa "Neid õrnu sõrmi murda vastu põlvi".

Vallisoo küsib: *Kas mu kallim tuleb, suudleb/ suule mind (...)?* Ja vastab: *Tuleb küll. Kuid kas see aitab?* Hirm on olemas, aga rollid selged – kirstus lebab Lumivalgeke, prints tuleb, ja lugeja võib ennast teksti asetada vastavalt soodumustele. Soometsaga on asi teine: *ma suudlesin Lumivalgekest ma magan/just selle unenäos, kes nägemise mulle müüs.* Autor ei lase lugejat ligi, suudleb iseennast, on ise prints ja Lumivalgeke, korraga ärkvel ja unes. Soometsa sulgub endasse, seda on juba tõdetud. Visa tahtega võiks sel-

lesse ringi siiski sisse minna, kuid toodud näites on kinniolek erilisel – androgüünisel – lõplik. Meid ei oodatagi "sisse", olemine on eneseküllane. Tekst lööb segi soolise kuuluvuse ja retsensent pillab sule.

Pillama peaksin minagi ja meheliku maailma võsuna võtma pealekauba tõsiselt arveteklaarimist "Fallokraatliku Surmaga" 17. leheküljel. Julgust annab tagasi see, et ideoloogiline otsesõnalisus jääb erandlikuks ning käsitlus võib loobuda keerutustest naisõigusluse teemadel. Feministlikkuse nentimine aitab Soometsa raamatut sotsiaalsel horisondil lahterdada, kuid see pole veel lubatäht teksti juurde.

Osalt samalaadne liigitusalus on ka nimetatud androgüünus, siin aga varjub veel midagi. Saab ilmselt kõnelda androgüünisest esteetikast, mis ei eeldagi "samastumist", psühholoogilist omaksvõttu, sisenemist teksti. Selle asemel pakutakse vaatamiseks-lugemiseks viimistletud pinda ja kontuure ning lastakse üksnes aimata nende taga olevaid peadpööritavaid sügavusi. Sedasorti programmilisusega sugudeväliselt ilu kohtame Friedebert Tuglasel ja Emil Todel, seega peaks eesti kirjanduses juba tekkima traditsioon ning pelga kulmukergituse aeg retseptisoonis möödub.

Pind on identsuste tühistamise ala, piir, kus kehtivad kokkulepped ja tinglikkus – niisiis kultuursus. *Need lilled on välja mõeldud, / need hellitused on pandud kirja.* Tsitaat luuletusest "L'art pour l'art" annab sobiliku viite veel märksa laiemale kirjanduslikule kontekstile, mis pole tingimatult seotud androgüünusega, kuid samal viisil keskendub pinna estetiseerimisele. Loosungi alla on avalikult ühinenud vähesed (kas Soometski?), kuid kaasalainetustest ei ole puudus. Nii näiteks pole luuletuses "Oh sukki siniseid täis valget ihu" allusioon noorele Underile juhuslik – kunstiline kooskõla on olemas, ehkki eluhiakuline joon põhimõtteliselt erineb.

Kultiveeritud ilu märgid torkavad silma sõnavaras ja motiivides (*nukker ja blond, sõrmostatud käsi, särav pisar, küünlad, purpurvaip, siidpaal, närtsinud roosid* jne). Värvide valik on "Sinise linnaga" võrreldes muutunud puhtamaks ja kontrastsemaks, kõrvale jäävad pruun ja hall; y ja ü vahelduv kasutamine on selgesti esteetilise põhjendusega. Piiriloleku

tulemuseks on tõe ja näivuse segimine, enesekaotus unes, miasmides, suitsetamises, al-rauni maagilis-mürgises juures, surmas. Julmuse Jumalanna kõlmutab jalgu, peegliid loovad oma jahedal pinnal tähendusvirvendusi ja enesearmastust.

Kui silmitseda Soometsalt ajakirjanduses ilmunud tekste, siis saab selgeks, et kogu on kokku pandud range valikuga. See on andnud tervikliku tulemuse ja nõrku lüüsid selles sisukorrata ketis vaat et pole. "Sinises linnas" oli pilt heterogeensem, haakuma ahvatles konkreetne kodumaine topograafia ja teisedki sidemed kirjandusvälise taustaga. Võib siis olla kahtlase spekulatiivsusega tagantjärele tark: see eriline suletus oli juba siis olemas ega lasknud ahvatluste õnge läinut ligi. Mitteid sellisuunalisi tähelepanekuid tehti tegelikult ka talvel 1991/1992, nii kirjutas Barbi Pilvre seoses peeglikujundiga "erootilisest nartsismist" ("Vikerkaar" 1992, nr 3, lk 84). Uuemast eesti luulest sobiks siia lisada kohe Max Harnooni-Hasso Krulli pooliroonilise väljapeetuse.

Krulliga kõrvuasetamine on kasulik ka teistpidi. Saab selgemaks, et mingis suhtes on siinne jutt oma üldistava kategoorilisusega teinud Soometsale liiga. Krulli luule on radikaalsem nii tervikhoiakute keelelises ülesehitamises kui ka nende säravateks kildudeks purustamises. See on läbinisti haritud ja kujundatud maastik. Soometsal kasvab aga ridadesse ajuti midagi metsikut, algupärast ja keeletagust. Seda, mis tekitab pinda vältimatuid kuristikke. Seetõttu on Soomets lähemal varasemale, 1970. aastast lähtuvale modernistlikule traditsioonile. Kaks Lumivalgekesse-teksti asuvad siiski omajagu kõrvuti. Täna autorit, et viited Juhan Liivile ja Mari

Vallisoole luuletusest "Juuksed tumerohelised" kätte sain.

Neid põhitõoni katkestusi on mitmesuguseid, olgu nimetatud vaid mõni problemaatilise. Raamatus kordub suuretäheline "Sõna". Ühelt poolt osutab see keelelisele tungile, mis luulekogu üldilmega sobib. Teisalt on otsingute lõpp-punktiks ilmselt too algupäraneim Sõna, mis saab Tõe ekvivalentiks. Tõde asub kuskil sügaval ja vorm mõranebki. Veel näib olevat tähenduslik vahe "sinal" ja "Sinal". Suure algustähe puhul androgüünne hoiak taandub ja tekst on psühholoogilisele eritlusele kättesaadavam, seejuures "Sina" ja "Sõna" seostuvad (lk 7, lk 28). Lausa ootamatult kaob enesele-isaks-olemine järgmistes ridades: *Su silmad nii hoolimatult võtavad mu alasti, / lase mul tunda ennast ilusamana mistahes mardikast, / pigista mind peopessa ja ära lase ära lennata.* Sama luuletus on oluline veel teise märksõna suhtes. Kui "Randmes unejanu" tervikuna iseloomustab "ykskõiksus", siis siin seisund avatakse: *kes veel kui Sina suudaksid mõista mu leebust, / mis pole kaugeltki ükskõiksus, vaid pigem tardunud viha, / meelega, kontrollitud nauding, hävitamise idee, millele kõik eelneb ja järgneb.* Kirjandusele ja arvustajale oleks muidugi ohtum, kui see viha end liigutama ei hakkaks.

Kokkuvõtteks. On lummav vorm, mida me saame katsuda. Kehalised kontaktid, puudutused, imetlevad hellitused. See pole ohutu siledus, seal peituvad pinged ja lõhandike ääred. *Pitskindas käsi vaevu puutus kylma pinda, / kuid peegel katki tõmbas kinda.* Pan gem luulekogu ettevaatlikult lauale ja võt kem kindad käest.

KALEIDOSKOOP

ASTRID REINLA

Tema kirjutab!

("Faatumii" romaanivõistlus)

Sedaegu, kui nemad seal "Akadeemias" ja "Eesti Ekspressi" "Areenis" muudkui arutavad, kas kirjandus on ikka surnd või ei, eesti rahvas muudkui kirjutab. "Faatumii" romaanivõistlusele laekus igatahes viiskümmend seitse romaani, üks paksem kui teine. Mina ei jõund neid kõiki läbi lugeda, ainult üle poole, enne tuli auhindamise aeg kätte. Õnneks teised kirjanikud lugesid ka, nii et ühelgi romaaniautoril ei maksa muretseda, ei jäänd tema saadeti mitte sahtlipõhja vedelema, vaid sai tähelepanelikult läbi uuritud. Enamik auhinna-ootajaid ei ole kindlasti žürii otsusega rahul, aga nii on see alati old. Žürii on nagu ikka konservatiivne, tema liikmed paksud, vanad ja kiilaspäised ega mõista kirjandusest mõhkugi.

Ometi on kirjandus nii tore asi, romaani kirjutamine eriti. Kirjutad ja kirjutad, kuni nelisada (kuussada, kaheksasada) lehekülge valmis saab. Siis lähed lased kirjutusmasinal (läptopil) ümber lüüa; kui raha ei ole, kirjutad käsitsi. Leo Tolstoi muide kirjutas hanesulega, pold häda midagi. Temal kirjutas naine käsikirjad ümber, küllap oli veel selgem kiri kui tänapäeva läptopil ongi. Žürii võis kurtvalt tõdeda, et Eesti Vabariigis on vaesus tõesti suur, ei jõua iga romaanikirjutaja osta ei augurauda ega korralikke kaasigi, mõnel puudub koguni pliiatsiraha, et saaks trükivigu parandada. Aga see-eest oli kõikisugu lilleke-si silmailuks käsikirja tiitellehele joonistet ja mõni oli koguni pataka lehti ilusa punase paelaga kinni sidund. Punane on südamlük värv, avaldas mõju küll, žüriiliikmed ka inimesed.

Oli selle vormistamisega kuidas oli, sisu oli igatahes veel mitmekesisem. Oli ajaloolisi romaane ja muinasjutte, "stagnaaja paljastamist" ja nüüdiselu kriitikat. Koguni üks gooti õudusromaan oli, too oli eriti ilus. Too kirendas "verdarretavast õudusest", "tontide kuulvalgel kiirgavatest silmadest" ja "õhus hupivast värskete vere lõhnast". Ikka stiilis, et

"põhjatumast põhjatum õõ on oma veriselt valged tiivaudemed tema kaela ümber pounud". Kahjuks krahv Draculast ei kirjutand keegi või ei antud seda mulle lugeda.

Imestama paneb, et nõnda vähe kirjutati Eesti esiajalooost, nüüd kus presidentki muudkui viit tuhandet Läänemere-aastat rõhutab. Mõni leidlik autor võinuks ju rekonstrueerida elu Kunda Lammasmäel või koguni Uurali algkodus, võinuks paberile panna sammalhabemega heeroose, kes turumajanduse džunglis kildudeks pudenevat eesti rahvast kangelasmineviku abil jälle kokku suudaks liita, aga ei, küllap ajaloolise romaani paremad päevad on veel ees.

Põhjalikumalt käsitleti Eesti NSVd, enamasti nõnda, et see oli paha ja kole aeg ja nõukogude võim rikkus eesti inimesed ära. Üks autor kirjeldab otsesõnu, kuidas minategelast ümbritsesid vaid kirvenäod ja vandaalid; teised on natuke leebemad ja mõõnavad, et vähemasti armastada võis nõukogude ajalgi, aga siis pidi armastus ilmtin-gimata halvasti lõppema.

Paar kirjanikku saadavad oma tegelasi punaarmee või Siberis, aga need päevad, kus "Maria Siberimaal" võis saja kahekümnes tuhandes eksemplaris ilmuda, on paraku mööda saand ja ilmselt tuleb ootama jääda midagi kvalitatiivselt uut, sest pelk kirjeldus enam mõjule ei pääse.

Eikellegimaad on eelistand mitu autorit, neist Eero Johannes – "Härgadele keelatud" – on žanriks valind poliitilise allegooria, kirjeldab mobiiltelefonidega feodalismi Bostonias. Veel viie aasta eest pälvinuks teos ehk auhinnagi, aga praegu tundub küll, et ka viljaka fantaasiaga kirjanikul on peaaegu võimatu välja mõelda groteski, mis karikatuurset tegelikkust üle suudaks trumbata. Veljo Niit oma muinasjutus "Ja alati algab päev taas" – mis küll terve muinasjutukogu paksune – näitab, kuidas kuri deemon Lutren headelt lastelt lüüa saab, ja see on ka vist ainuke õnneliku lõpuga lugu koguvõistlusel.

Eesti psühhoanalüütilist romaani esindas sedapuhku Heljo Männi "Rahareha", kus pole paraku juttu mitte niivõrd rahast kui

tundmustest. Prostituudiromaanidest vääriskäsi äramärkimist Jaan Tangsoo "Valguse vari", "Kameeliadaami" nüüdisanaloo. Südan- lühestavust jääb küll vajaka, aga see- eest on romaan tulvil mõtisklusi.

Tegelikult on lausa hirmus, kui palju eesti romaanikirjanikud oma tegelastel mõtiskleda lasevad. Kõnnib näiteks prostituut (äriees, kultuurimaja töötaja) mööda tänavat (metsa- rada, sadamakaid) ja muudkui mõtleb. Kõige üle, mis silma puutub või ette jääb. Näiteks et vasevargus ei ole ilus. Et majakeldrid on kasutamata. Et bussid on ülekoormatud. Et piim on liiga kallis ja poliitikut pahad ja kajakad karjuvad koledasti. Mõni romaan ainult nü- sugustest mõtisklustest koosnebki, mis näi- tab, et ajalehti loetakse seni ajani usinasti ja et eesti rahvas ikka veel mõtleb ka, ja kui juba, siis ikka kümme poognat järjest.

Kui aga eestlane parasjagu ei mõtle, siis tema loeb. Eesti kirjanikud ei ole elanud as- jata! Romaanitegelased on ju teatav läbilõige ühiskonnast, ja see ühiskond loeb Aadu Hinti ja Debora Vaarandit, Kersti Merilaasi ja Mih- kel Mutti, Lembit Kurvitsat ja Mati Unti ja Ain Kaalepit ja käib nendega kultuurimajas kohtumas; romaanilehekülgedel vilksatavad koguni kirjandusteoreetikud Karl Muru ja Sirje Olesk, teatrikriitikuist aga Oskar Kruus, kelle retsensioon õhinal lugemas käiakse. Igatahes meeldiv vaheldus *taevakarva sinilil- ledele* ja muudele sellistele reaalistele.

Romaangi on kirjanikust kirjutatud – Ave Alavainu "Prügimägi", kus autor asjatundli- kult kirjeldab üht kirjanik-olemise võimalust ja mitmeid alkoholimarke. Kaja Pino "Varjud selja taga" seevastu räägib lauljast, kes esineb Stockholmist – Tallinnast vahet sõitval laeval ja vaevleb eelkõige tunde-, mitte niivõrd loo- mekriisist; õnneks on lugu kirja pandud neut- raalselt ja õigel ajal ära lõpetet, andes päris hea mosaikpildi.

Nõnda hakkamegi tasapisi laureaateni jõudma. "Maaleht" pürgas eripreemiaga Al- bert Uustulndi "Rannavälja" – romaani, mis kannab talupojaideoloogiat. Eepiline lugu kolmest vennast ja nende onust, kes kõik tahvad talu pärida ja lõpuks võidab ajalooline õiglus. On põhjust karta, et selliseid ideoloogi- lisi romaane hakkab tulema veel ja veel.

Eesti Muinsuskaitse Seltsi preemia sai Harri Käo "Kolmekümne kuues, kolmeküm-

ne seitsmes, kolmekümne kaheksas". Need on loomulikult aastaarvud ja tähistavad mi- nategelase lapsepõlveaastaid eelmises Eesti Vabariigis. Lapse pilgu läbi nähtud toonane maailm peaks mõnelegi minevikuihalejale kainestavalt mõjuma.

Lõppvoorust jõudis kuus romaani. Reet Kudu "Vabadus ja armastus" on järjekordne lugu naiskunstnikust, kel nüüd nii palju vaba- dust käes, et võib armastuse järele koguni Pariisi sõita. Nikolai Baturini "Šanss" annab märku meistikäest; autor on loond ulmeilma, mis ei taha Remsu "Paabelile" alla jääda ja on vähemasti sama mahukas. Sõnaga mõistab Baturin sellel võistlusel osalenuist kõige pa- remini ümber käia, mõned tema leheküljed on kadestamist väärt just oma kujundite tõttu, mida Baturinil jätkub ka vähemate detailide tarbeks. Auhinnale tõusmist takistas ehk see, et neid lehekülgi oli liiga palju.

Kati Murutari "Abitu" on romaan, mille puudumise üle avaldasin imestust juba oma ammustes "Postimehe"-kommentaaries – professionaalne tarbekirjandus. Äraseletatult kodumaine menuromaan. Sest kui kaua peab eestlane rahulduma Herta Laipaiga sajandial- guse juveliiriprouadega – nüüd, kus on mobiiltelefonide ja läptoppide ajastu? Kõik need läptopid jm on Murutari romaanis kenasti olemas, tegelased on jõukad ja edukad ja isegi pimedaks-kurdiiks-jäämine ei muuda seni kaunist naist inetuks, vastupidi, siis ta alles õitsele puhkebki ja saab suureks kunst- nikuks. Ükski tegelane ei halise, kui koledaid komplekse nõukogude võim talle külge on pookind, vaid muudkui tegutseb nagu Holly- woodi filmis, aga ons see menuromaan pu- hul etteheide? Kati Murutari, kes nüüdiskeelse kirjutada mõistab, ootab Eesti kirjandusturul suur tulevik, kui just Eero Jo- hannes talle varsti kandadele ei astu.

Kolmanda auhinna sai Mait Rauna "Tuli- ne ratas". Teet Kallas muide meenutas sellest romaanist kõneldes Gabriel García Márquez't, ja miks ka mitte – eesti maagiline mütoloogia erineb küll kolumbia omast, aga intensiivsed on nad mõlemad. Imelik, et mü- tooloogilise perekonnasaaga Eesti ENSV elust on kirjutatud just noorem mees – aga võib- olla ongi see ainus võimalus.

Teise auhinna pälvis Arvo Uustalu ro- maan "Kasside salapärase kadumine" – lugu

sellest, kuidas ühiskonnaliige Arvo Talu prussakaist romaani kirjutab, aeg-ajalt arutledes, kas ühiskond on juba vahetund või ei. *Shit-kultuuri* teos; iseloomulik tsitaat: "Hakkasin mõtlema, et enne oli vähemalt lootustki siit sitast välja rabelda. Nüüd on siis selge – muutunud on ainult sita värv." Uut eesti kirjandust ei ole vaja päevavalgel taskulambiga otsimas käia, ta on juba tükk aega olemas old ja Arvo Uustalu kinnitab seda veenvalt veel kord.

Esimese auhinna saanud Henn Mikelsaar on ennegi kirjutand, aga mitte küll loorbereid lõigand. Tema "Käiski Nuustakul ära" võitis nüüd suure võistluse ja jääb tarkadele seletada, kas see naivistlikus tehnikas absurdiromaani on elitaarne kirjandus või külajutt või mõlemad korraga.

Žürii koosolekul muretseb Enn Vetemaa, kas "Kasside salapärase kadumist" auhinna ei tee me kogemata karuteenet eesti kirjandusele – ehk arvavad usinad romaanikirjutajad pärast selle läbilugemist, et auhinna saamiseks tulebki tänapäeval niimoodi kirjutada, rumalaid sõnu kasutada ja nii edasi. Lohutuseks ütlesin heale kolleegile, et muretsemiseks pole suuremat põhjust – usinad romaanikirjutajad ei võta enamasti millestki eeskujul! Sest kui nõnda arutada, siis on meil ju kümnetes tuhandetes eksemplari-des ilmud ja kõigile kättesaadavad näiteks Mati Undi, Viivi Luige, Ene Mihkelsoni, Madis Kõivu, Toomas Raudami, Arvo Valtoni proosateosed – kui ainult kodumaise ja nüüdisaegse kõrgkirjandusega piirduda –, aga kuidas on nad usinale romaanikirjutajale mõjund? Mitte kuidagi! Nagu ei oleks neid üldse olemaski. Ehk ei olegi. Ehk algab kirjandus iga romaanivõistlusega taas otsast peale.

HARRY LIIVRAND

Evi Pihlak – kriitik või esineja?

Millisena mäletan ma teda? Helesinises või roosas siidkleidis, šampanjaklaas käes, nii iseteadval häälel – talle väga iseomasel kurguhäälel – kõnelemas kunstiteadlase missioonist meile, Vappu Vabarile, Mart Kalmule ja mulle, Mart Elleri majas Tartus. On mai, täna 10 aastat tagasi, me oleme kaits-

nud diplomitööd, tuju on eufooriline ja meie ees on lahti kõik teed... Ainult raha ei jätku, aga pidu ei tohi veel lõppeda ja Eller arvab, et võiks ühe rahakarbi, mis tema juures seisab, katki lüüa ja raha ringlusse lasta... Kui pauk käib ja mündisadu algab, hüüatab Evi Pihlak: "Mulle meeldivad *happeningid!*"

...

1987. aastal ilmub paarikuuse intervalliga kaks tähelepanuväärset artiklit *happeningist* ja *performance'ist*. Mais trükitab ajakiri "Teater. Muusika. Kino" ära Leonhard Lapini artikli *happeningi* ajaloost "Mängides *happeningi*", juulikuu "Vikerkaar" avaldab Evi Pihlaku artikli "Taevas, tornid ja maa", mis käsitleb peamiselt Siim-Tanel Annuse *performance'eid*. Need on esimesed pikemad ja põhjalikumad artiklid etendusunsti kohta eesti autorite sulest, kusjuures esimese autor on ise aktiivselt olnud tegev *happeningide* korraldamisel, seisnud n-ö eesti *happeningi* hälli kõrval. Teise on kirjutanud akadeemilise renomeega kunstiteadlane, kes on selleks ajaks pealtvaatajana näinud kõiki Annuse lavastatud etendusi Tallinnas, ehk mujal mõnda veel. See kunstiteadlane on endale ammu nime teinud eesti maaliklassika uurijana. Võrdluseks veel nii palju, et esimesed ülevaatlilikud *happeningi*-monograafiad ilmusid 1965 ja 1966 (vastavalt Michael Kirby "Happenings" ja Allan Kaprow "Assemblage, Environments, Happenings") ning RoseLee Goldberg "Performance Art'i" esialgne variant tuli müüki juba 1979.

...

Siiski, siiski.

Mingeid lühiteateid kunstisündmustest mujal ja meist, mis ühendasid elemente kujutavast kunstist, teatrist, muusikast ja tantsust, ilmus ajakirjanduses ikka ning mida lähemale 80. aastate keskpaigale, seda sagedamini. Muide, juba 1974 ilmus "Teatrimärkmikus 1971/72" oma aja kohta lihtsalt suurepärase Malgorzata Semili artikkel "*Happeningist* ilma omapoolsete märkusteta", mille Aleksander Kurtina oli tõlkinud ühest 1966. aasta poola ajakirjast. Tiheda tekstiga artikkel annab läbilõike *happeningi* varasest ajaloost 60. aastate keskpaigani välja. Minu kogemusi näitab, et selle artikli olemasolu on paljudele uudiseks.

Kuuekümnendate aastate põlvkonnad, esmalt ANK-64, siis SOUP-69 ja "Visarid" elasid *happeningi* kui uue reaalsuse kiiresti omal nahal läbi, nii et Leonhard Lapin võis juba 1970 lõpetada käsikirja "Happening Eestmaal". 80. aastate keskel avaldab Lapin juba mälestusi heroilise kumaga minevikust, "ajast, mil oldi veel noored", nagu ta ise ütleb, ja kunstiavalikkus saab ajaloost järjest rohkem teada.

Evi Pihlak hakkab sel ajal kirjutama olevikust.

Mõtlen siin seda, et Pihlak võtab endale 80. aastatel teadlikult rolli, mis ei lase kahelda tema uues tõsisel huvis. Selle huvi keskmesse tõusevad esmajoones *happening* ja *performance* kui koos avangardiga sündinud kunstiavaldused, mis noore, neoekspressionismi tuuli nuusutava põlvkonna jaoks tähendavad aga senikogematuid võimalusi uueks emotsionaalseks väljenduslikkuseks, mida oli seni seostatud hoopis teise ajastu ja sugu põlvtega. Pihlak ei tee enesele probleemi, kas alanud *performance*'ite laine liigitada avangardi või transavangardi konteksti. Hoides läbi 1970. – 80. aastate silma peal eesti abstraktsel ja geomeetrilisel kunstil, mille kohta ja tähendust ei pea ilmselt kellelegi meelde tuletama, vaatleb Pihlak etendus kunsti eelnevate avangardiliikumistega seotult, nähtuseks, mis on sellest välja kasvanud ja kaunis iseseisvalt edasi arenenud, aga ka kui asja iseeneses, milleks *performance* 80. aastatel kindlasti ka kujuneb. *Performance* on 80. aastate iseloomulikum kunstiaht, vabaduskarje kirjutamata argument, mille pühitises noor kunstnik. Ja Pihlakut tõmbab noore põlvkonna poole nagu Itaalia tõmbas enda poole Konrad Mäge.

Müüdid kuuluvad meie aega, mistõttu on õnn, et Evi Pihlakust ei saanud müüti. Pihlak pole müüdi tekkeks tüüpiline figuur, kuigi üsna mitmes mõttes on ta eesti kunstiteaduse suurkuju ja oma põlvkonna andekamaid kunstiteadlasi, kelle uurimisteemad ei sõlmunud vaid ühe nime või ühe stiili ümber. Pihlaku ambivalents on huvitav selles mõttes, et kriitik esineb üheaegselt sügavasse ajalukku süüviijana, mineviku eksaktse analüüsija ja rekonstrueerijana ning kaasaja kõige aktuaal-

semate suundade impressionistliku mõtestajana ja kaasaja kunstisündmustes vahetu osalejana, kroonikuna; sageli isegi ainsana oma tsunftist (ja ainsana oma põlvkonna arvukast kunstiteadlaste perest *in fact*). See on seda hämmastavam, kui jätame meelde vanusevahe, mis eraldab noori kunstnikke ning nende loomingut käsitlevat soliidises eas kriitikut. Kui inimese eriliseks loomumomaduseks on aga vajadus osaleda kõiges uues, et täiendada oma teadmisi uute vahetute kogemustega, olid *performance*'id Evi Pihlakule 80. aastatel kättesaadavatest vahenditest võib-olla parimad.

Evi Pihlaku ambivalents toitub armastusest, mida ta paneb Konrad Mäesse ja *performance*'esse. Ta ei eelista üht teisele, olen selles kindel, sest muidu ta valitud teemadega tegelema poleks hakanud. Pihlak on kaasaja inimene, kes peab lugu mõistusest ja süsteemist (lugegem vaid ta monograafiaid!), kuid süsteemi kuulub ka jooksev kunstielu, mis eksisteerib pidevalt uusi vorme tekitava protsessina, milles osalemist kas kriitiku, aktiivse pealtvaataja, statistinagi (*performance*'is) peab Pihlak kriitiku loomulikuks eluviisiks. Siin on küsimus aususest iseenda vastu, sest jooksvas kunstielus ei saa osaleda kõrgilt, vandlitornis istudes. Kuid ka kunstielu oli veel 80. aastate keskpaigani küllaltki kindlaksmääratud struktuuriga institutsioon. Süsteemiväline kunstilooming, omamoodi marginaalsus, nagu näiteks *performance*'id, kätkes endas igal juhul protestiaktsiooni ametliku reglementeeritud kunstielu suhtes, ja ühe nimeka kunstiteadlase (Nõukogude Eesti preemia laureaat) osalemine lisas sellele üritusele vähemalt moraalset kaalu ning seegi oli juba midagi. Kohalviibimine tegi Evi Pihlakust seisukohavõtja millegi toetusseks, e s i n e j a Siim-Tanel Annuse etendustes, ja selles peitus isegi teatud risk.

Aastaid oli Evi Pihlak ainus kriitik, kes süstemaatiliselt võttis osa Annuse, hiljem Jaak Arro *performance*'itest. Ta osales neis vaimustusega, mis oli iseloomulik aja maha võtnud ja kolleegidele seda suurema rõõmuga kaasaelava näitlejaga. Pihlak tundis *Zeitgeist*i hinda, mistõttu mõistis instinktiivselt, et *performance*'id pole kunsti eilne päev (mida väljendasid mõned sapised "kuuekümn-

nendate noored" kunstnikud ja skeptilised kriitikud), vaid kaasaeg. Et nad ei ole ühe põlvkonna privileeg, vaid vaatemäng, mis ei tunne esitajate ega pealtvaatajate põlvkondlike piire.

Pihlakust sai *performance*'ite entusiast, kes ei jätnud naljalt vahele ühtki üritust, kuhu tal oli võimalik minna. Paljud nähtud *performance*'id sõnastusid artikliteks, detailirikasteks kirjeldusteks, millel on nüüd dokumendi väärtus. Artikleis avaldub varjamatu poolehoid *performance*'i kunstnikele ning kriitika peaaegu täielik puudumine. Ühelt poolt võib seda seletada nii, et Evi Pihlak identifitseeris end niihästi sündmuse korraldanud kunstnikuga kui ka etendusega. See oleks aga pidanud olema rohkem noore põlvkonna identiteedi probleem. Ent ei maksa unustada, et nõukogude ajal polnud kunagi kindel, kas kriitiline artikkel ei too kaasa järgnevate samalaadsete ürituste ärakeelamist või osalejate karistamist. Isegi siis, kui seda kõige vähem oodati, võis juhtuda ebameeldivaid intsidente, nagu 1987. aasta detsembris pärast Annuse *performance*'it. Ehk enesele aru andmatagi rõhutas Evi Pihlak oma aktiivse hoiakuga kriitiku rolli kasvu kunstielus, justkui ennetades 90. aastate alul ajakirjanduses puhkenud diskussiooni kriitiku osatähtsuse üle üldse. Pihlak tõestas, et ilma võimujanuste ambitsioonidetagi saab säilitada kriitiku traditsiooniliselt aktsepteeritud positsiooni,

mis tugineb eruditsioonile, taktile ning mõistvale suhtumisele. Hea kunstiteadlane on normaalsus, mõistev kunstiteadlane on alati unikum. Evi Pihlak vist läheneb viimasele...

...

Ehkki on selge, et 80. aastate lõpul muutus midagi fundamentaalset ka senise kunstikriitilise mõtte arengus – piltlikult öeldes, saksalik orientatsioon kasvas üle prantslaslikuks – tuletab Evi Pihlaku hiline ideepärand meelde Hanno Kompuse katset filtreerida ja kujundada välja eesti oma stiil. Ka Pihlak tuleb erinevates artiklites korduvalt küsimuse juurde, kas mingi kunstnik ja kunstiteos on seotud eesti kunsti koolkondlike traditsioonidega. See on intriig, mida oleks kunagi põnev sõlmhaaval lahti harutada. Märgin siinkohal ainult, et näen Evi Pihlaku koolkondliku stiili otsinguis omapärast analoogi "suurtele jutustustele", millega postmodernistlikus maailmas enam midagi peale pole hakata.

...

Kumb siis Evi Pihlak ikkagi oli – kriitik või esineja? Üks sünnib teise toimeväljas ja õnnelik on see, kelles mõlemad pooled on üsna õiges vahekorras. Lõpuks olen ka mina teie ees esineja, kuigi olen kriitik. Ning usun, et Evi Pihlakul poleks selle vastu midagi.

*Ettekanne kunstiteadlase Evi Pihlaku (1928 – 1993) mälestuspäeval Eesti Kunsti-
muuseumis 24. mail.*

HALJAND UDAM Evola, Lenin ja teised

"Vikerkaares" nr 4 ilmunud essee Julius Evola-last sai lõpetatud 1994. aasta alguskuudel, pärast seda on aga kogunenud infopudemeid, mis lisavad uusi jooni selle itaalia kirjamehe pildile.

Kõige üllatuslikum oli M. Undi "Argimütoloogiasõnastiku" artiklis "Lenin" lk 80 sisalduv sõnum Tristan Tzara ja V. I. Uljanovi mõttekaaslastest, et mitte öelda sõprusest Zürichis, *dada* sündimise taustal. Unt nimetab raamatut "Lenin dada", seda oleks huvitav sirvida just meid huvitava aine aspektist. Sest ka Evola oli sel ajal Tzara sõber ning samuti dadaist. Erinevalt eespoolmainituist ei lõpetanud ta "kommunismi prügihunnikus", vaid sai sellest tõvest terveks, kuid mitte päriselt. Traditsioonilisse metafüüsikasse tõi ta paraku kaasa oma anarhistliku temperamendi, muutudes leebemaks alles vanaea "Tiigri ratsutaja" ajal. Muuseas, ka R. Guénon oli kuidagimoodi seotud sajandivahetuse Pariisi anarhistidega. Üks tema õpetajaid oli islamiusuline rootslane ja anarhist, Rootsi nüüdiskunsti rajajaid Ivan Aguéli. Hiljem on ta seda kalduvust endas hoolega peitnud, väites, et metafüüsilisel õpetusel pole midagi tegemist õpetaja eraeluga. Guénon Evolat päris metafüüsilise õpetuse esindajaks ei pea, kuna Evolal on nõrkus pigem madalamat järku kosmoloogiliste õpetuste vastu. Kosmoloogilised õpetused, sealhulgas ka hermetism (nt alkeemia), kuuluvad kuningliku initsiatsiooni (*initiation royale*) valdkonda, mis on madalam kui preestriinitsiatsioon (*initiation sacerdotale*). Pealegi kipuvad Evolal hermeetilised õpetused segi minema veel madalamal astmel asuva maagiaga. Guénoni ei saa pidada gibelliiniks, pigem oli ta "viimane gvelf".

Evola armastus natsi-Saksamaa vastu oli ühepoolne. Inglise uurija Nicholas Goodrick-

Clarke raamatus "The Occult Roots of Nazism" (New York, 1992; selle raamatu tõi mulle kasutada Tiit Pädam Uppsalast) on järgmine lõik (lk 190):

"Kui SS-il tekkis vajadus anda hinnang J. Evola ideoloogilistele vaadetele, pöörduti Weisthori poole¹. Parun Julius Evola (1898 – 1974) jutlustas õpetust eliidist ja nüüdisajavastasusest, mis põhines päikesemüütide ja demokraatia naisprintsibile vastanduval, aristokraatliku meesprintsibiga määratletud aaria-põhja pärimusel. Need ideed olid aluseks tema raamatutele rassismist, graalimüstikast ja arhailistest pärimustest. Et Evola taotlused ei olnud täies ulatuses kooskõlas Itaalia fašistliku partei joonega, hakkas ta otsima tunnustust välismaalt. Saksa keeles ilmusid tema "Heidnischer Imperialismus" (1933) ja "Erhebung wider die moderne Welt" (1935). 1938 hakkas SS uurima tema vaateid ja Weisthoril paluti kommenteerida loengut, mille Evola oli pidanud Berliinis 1937. aasta detsembris. Kolm järgmist loengut toimusid 1938. aasta juunis ja Himmler usaldas nende aine valiku taas Weisthori hoolde ning palus lisaks, et ta hindaks Evola raamatut paganlikust imperialismist germaani pärimuse vaatekohalt. Weisthor vastas, et Evola lähtub küll aaria alusprintsibist, kuid on üpris võhik germaani esiaja institutsioonide ja nende tähenduse alal. Ta lisis ühtlasi, et see küündimatus iseloomustab fašistliku Itaalia ja natsi-Saksamaa ideoloogia erinevust ja teeb küsitavaks nende liitlaseksoleku kestvuse. Wiliguti ettekanne võeti arvesse ja SS tegi vastava korralduse, et Evola tegevus Kolmandas Riigis ergutamist ei leiaks.

¹ *SS-Brigadenführer* Karl Maria Wiligut, SS-nimega Weisthor (1866 – 1946) oli Himmleri erastaabi liige ja lähemaid nõuandjaid SS-ideoloogia, rituaalide, heraldika ja germaani muinsuste küsimuses. Teda nimetati ka Himmleri eramaagiks või Himmleri Rasputiniks.

ART LEETE Maausulise kunsti olematus¹

Maausulisest kunstist võib kõnelda kahe taidedekogumi kirjeldamise läbi. Neid võib nimetada ka kaheks erinevaks stiiliks – väliseks ja sisemiseks.

Välise stiili puhul pole oluline autori identiteet, vaid see, mida kujutatakse või millest kirjutatakse. Tavapäraselt käsitletakse nn Muinas-Eesti ühiskonda 13. sajandi alguses. Sellistele teostele on omane püüdlemine mõningase autentsuse poole. Tegevuse raamistiku moodustavad tavaliselt "Henriku Liivimaa kroonikast" nopitud faktid, mis autorile meelepärasele taustale asetatakse. Püütakse näha väikeste detailide tagamaid ning seostatakse ähmased seigad selgemate juhtumitega. Teoste lõpp on teadagi kurb. Teatud ängistusest oleks igal juhul raske hoiduda – kroonika dikteerib muinastaaralaste kaotusmeeleolu. Sellised raamatud kujutavad endast Henriku kroonika kommentaare. Olenevalt ajast võib nõnda rahvuslikku vormi olla kätkevad kas eesti, vene või saksa asi.

Sisemise stiili puhul on maausulise teose sisu tähtsusetu. Selline kunst võib olla ka täiesti sisutu. Oluline on autori kuulumine maausulistele esoteerilise piiritlemata kogumisse. Sisemine stiil tähendab maausulistele poolt viljeldavat kunsti. (Siinjuures peetakse silmas maausulisi kitsamas mõttes, st teatud viisil elitaarsusele pürgivat ühendust.)

Sisemises stiilis loodud teosed on tunded, eetikavabad. Kui heita kõrvale neis tihti peale esinev päänivus, jääb alles tühjus. Tegu võib olla tühjuse kui teatud võimalikkusega, ootusega. Või on teos tühi selles mõttes, et ta ei sisalda apoloogiat leelele ja ilusale.

Provotseeriv vägivallakirjeldamine on reaktsioon hambutule mahegrilusele ja härdale ürgeestitsemisele. Nietzschelik ülieestlane taaralastest *superman*'ina on söödaks piiritlemata katseloomade hulgal maausulises kultuuriekspriimendis.

Maausulise kunsti sisemine stiil on arhetüüpne (esineb õudseid sarnasusi näiteks paari esimese Moosese raamatuga). Kaemuslik

ürgugrimugritühjus võib osutada kõhedust tekitavaks.

Sisemise stiili puhul on esinenud ka läbi-mõtlemata momente (maausulises kunstis pole üldjuhul tegu läbinisti spontaanse sõnadevooluga, pigem vastupidi). Sisse lipsab näiteks baltisaksa varase eelajalooteaduse mõju – maausulises keskkonnas käib kõikide sõda kõikide vastu, valitseb tohutu segadus, vägivald, nüridus, tuimus, painavus. Olukord justkui nõuab helge, korrastava jõu sekumist. Ka Nietzschest läheb käiku see, mida viimane just taunib – anarhism.

Sellise sisutu sisu analüüs ei vii meid aga kuhugi. Sootuks mõttekam on jälgida taarausulise kunsti sisemise stiili puhul tööde vormi. Siin eristub selge suundumus: *pikk jutt – lühike jutt*. Peale lühiduse on oluline ka terviklikult esitatavate üksikpiltide järgnemine. Intuitiivne ugritunne kätkeatakse mingisse moodsasse, ebatavalisse vormi. Nõnda saavutatakse segane absurdiefekt.

See on täheldatav juba taarausulise kunsti sisemise stiili algaegadel. Sophia Vardi on 1929. aastal avaldanud ooperi "Kalmuneid" libreto. See oli üks esimesi eesti rahvuslikke oopereid, seega omas ajas veel ebatavaline žanr. Juba sealt paistavad silma omadused, millega on iseloomustatavad ka hilisemad maausulised kunstitekstid: segasus, määratlematus. Nõia aaria on muidugi meeletult ülev, ent samas tahtmatult satiiriline. Või regilaulurütmiline armastuseloits ahastava neuu suul:

"Haha, haha, haha, haha!"

Seega, võttes kokku eelneva: maausulises kunstis eraldub kaks stiili. Välise stiili puhul on oluline teoste sisu. Eelistatavalt käsitletakse muinastaaralust. Seda võivad harrastada kõik soovijad. Sisemise stiili puhul on oluline teose vorm. Stiil on reserveeritud taaralaste kitsamale ringile. Sellega tühistatakse ülevaid tundeid, tuuakse esile ürgne kaduvustunne, hävingulisus. Ja seda katkendlikus, ebatavalises vormis. Sisu võib ka puududa. On lihtsalt mingid sõnad.

Lähtudes eelnevalt esitatud kahest voolust maausulises kunstis, näeme ka, millised võimalused senises praktikas kasutamata on jää-

¹ See lugu on teatud mõttes lisa L. Toometi taarausulistele filmistsenaariumidele "Vikerkaares" 1992, nr 12; 1993, nr 8.

tud. Kummagi stiili puhul on autorid asunud toetama ühte jõudu – kas tõepärasust, autent-
sust sündmustes (pika jutu näol) või arhailist, segast tunnet filmilikus, katkendlikus vormis.

Järgnevalt esitatud taarausulistest arvutimängudes on ühendatud mõlemad stiilid. Välist stiili järgides toetuvad esitatud stsenaariumid ajalooallikaile või -käsitlusile. Sisemise stiiliga viib neid aga kooskõlla arhetüüpsus ning katkendlik vorm, mis püüab maausu hetkeseisule vastavalt olla ebakonkreetne. Loobutud on filmistsenaariumi vormist kui eelmiste aastate moest. Seega maausuline kunst esitatakse arvutimängudena, mis võimaldab säärase kunsti nautlejal (mängijal) aktiivsemalt sekkuda sündmuste kulgu, praktiseerida maausku ja püüda lähemalt tabada ürgset segast tunnet, intuiitiivset ugrilust. Selline arvutimäng on loits või nõiaunenägu. Ta toimib kirjutades, lugedes ja mängides.

Mängudes toimub raskuspunkti nihutamise inimesest ära. Pappide osas esinevad alati antropomorfsed kujud, taaralaste puhul võib arvutil lasta genereerida ükskõik mida (täppe, kriipse, udu, olendeid, kive, vibrasid, lund, seeni, palke, rohtu, rauda, järvi, vareseid, pori, klaasi, sipelgaid jne, jne).

Maausuline kunst on teatud mõttes harimata, korrastamata struktuur, kogum. Tõlgendamine, mis lähtuks mingi ühelaadse jõu toetamisest, näitaks selle satanistlikuks või vastupidi – hea ja ilusa, päristiseltoleva poole sabaliputavaks. Tegelikult on maausuline kunst laialivalgub, seega eesmärgitu. Ta ei vasta ühelegi absoluutsele paradigmale. Ebakonkreetsus seab maausulise kunsti olukorda, kus see on alati kas kunsti piiriala või üldsegi mitte kunst. Taarausuline kunst liigub, sädeleb, kujuneb, nakkab ja laguneb. Maausulist kunsti ei ole, see elab.

Päikest.

Kuud ja tähti.

Maausulised arvutimängud

Ebavere mäel

Mägi, sellel mets. Puude vahel seisab puuslik. Ümberringi summ taaralasi (taaralased esinevad kõigis mängudes puude, lindu-

de, loomade, inimeste, kivide, udu ja muu taolisena, nagu ka selgitavas kirjatöös osutatud).

Saabub kaks pappi.

Esimene papp tõmbab mõõga ja raiub puuslikku. Puuslik muutub loheks ja sööstab papile kallale, lennates papi pää kohal siiasinna ja pursates tema pihta tuld.

Papp kõigutab mõõka, üritades lohet tappa. Papi teine käsi hoiab piiblit ja tõrjub sellega draakoni suust purskavat tuld.

Papp peab lohe tapmiseks tolle pää maha raiuma (mängija saab punkti). Seejuures tekib iga raiutud pää asemele kohe kaks. See läbi aga tiheneb tulesülgamine.

Enese kaitsmiseks peab papp meeletult kult piibliga vehkima.

Kui papp tõrjel eksib, põleb ta ära. Talle kasvavad tiivad ja ta lendab õndsas näol ja rõõmulaulu hõisates otse taevasse.

Märtriosaduse leidnu asemel asub draakoniga võitlema seni varus olnud papp.

Aeg-ajalt kasvab mäele kiiresti uusi puid (neid on taaralastest võimatu eraldada). Papp peab nende eest kõrvale põiklema. Kui see ei õnnestu, tõstab puu papi õhku. Oksad köidavad sipleva pühamehe. Mets muutub üha tihedamaks.

Kui pappidel õnnestub saada 100 punkti, pälvib mängija preemia – lohe muutub taas ühepäiseks ning hakkab laisemalt liikuma ja tuld sülgama. Nii iga järgnevagi 100 punkti puhul.

Mäng lõpeb, kui sureb teine, viimane papp.

Punktid fikseeritakse. Peetakse rekordiarvestust.

Jüriöö ülestõus

Mere kallas. Taaralased loobivad papid vette.

Papid üritavad voogudest välja ronida. Taaralased jooksevad mööda kallast siiasinna ja suruvad pappe vee alla.

Iga merre tagasitõugatud papi eest saab mängija punkti.

Vees ujub kala ja hammustab pappe tagumikust. Papid ronivad üha kiiremini.

Veest väljapääsenud papp asub kohe taaralasi ristima. Iga ristitud taaralase eest võetakse punkt maha.

Taaralased heidavad papi merre tagasi (5 punkti).

Mäng toimub aja pääle. Kui mängu algusest möödub 10 minutit, saabuvad ordurüütliid. Kõik taaralased tapetakse.

Papid ronivad veest välja. Lauldakse kiidulaulu.

Punktid fikseeritakse. Peetakse rekordiarvestust.

Katoliku aja loojang

Kirik. Papp seisab kiriku ukse ees.

Taaralane jookseb kiriku poole. Papp hüppab taaralase eest kõrvale, teise raja peale.

Vältinud papi kokkupõrke taaralasega, saab mängija punkti. Taaralane tormab kirikusse.

Taaralasi tormab kiriku poole üha tihedamini. Küll maad mööda, küll läbi õhu.

Papp hüpleb meeleheitlikult nende vahel. Ometi hakkab ta ilmutama ilmseid väsimuse tundemärke. Ta higistab, keel ripub suust välja.

Kui kirikusse on jõudnud 100 taaralast, pälvib mängija preemia. Taaralased hakkavad taas aeglasemalt liikuma. Nii iga saja punkti järel.

Kui papp hüppega hiljaks jääb, pörkab ta taaralasega kokku.

Mängu lõpp. Punktid fikseeritakse. Peetakse rekordiarvestust.

Kasutatud kirjandus

Antonio Possevino kiri Mantova hertsoginnale. Rooma, 1973.

Henriku Liivimaa kroonika. Tallinn, 1993.

Liivimaa noorem riimikroonika. Tallinn, 1961.

L. Meri, Hõbevalgem. Tallinn, 1984.

**TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE RAHU JA
AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA**

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"

lugeja kodus ja võõrsil!

**Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi, aidates Sul
nõnda lahti saada üksiknumbrite jahtimise vaevast.**

**"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu**

**Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.**

**Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.**

**Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.**

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 04.07.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,89 "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 7. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

